

GİRİŞ

Üç bin beş yüz yıllık hayatı bozkır şartları içinde geçen Türklerin kendine özgü bir kültürü vardır. Bozkır yaşamı zamanla hukuki-sosyal değer kazanarak “yasa” anlamını alan ve mecburi kurallar bütünü olan töreyi (törü) oluşturmuştur. Töre hükümleri mutlak değişmez kalıplar değildir, çevre ve imkanlara uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açık, yazılı olmayan hukuk kurallarıdır. Kafesoğlu buna, Türklerin yaşadıkları sahadan dolayı “Bozkır Kültürü” demektedir.¹ Zamanla anayurttaki iklim değişikliği Türklerin göçebe yaşamına daha büyük göçleri eklemiş, İslamiyet’le tanışmalarını sağlamıştı. Kongar’a göre; Müslümanlığa geçiş, Türklerin tarihi açısından Tanzimat Fermanı’ndan çok daha önemli dönüm noktası olmuştur.²

Türkmen göçleri ve İslamiyet’in sınır bekçiliği Türkleri, Bizans İmparatorluğu ile karşı karşıya getirmiş ve ilk defa büyük bir Bizans ordusu ile 1071 yılında savaşmak zorunda bırakmıştır. Tarihe Malazgirt Savaşı olarak geçen savaş sonunda Kapadokya’nın doğusunda kalan bütün topraklar Türkler tarafından alındı.³ Bundan sonradır ki, Anadolu Türk Yurdu olacak, kısa süreli olan 13. yüzyıl Moğol ve 20. yüzyıl Yunan istilası dışında günümüze kadar da öyle kalacak, Milli Bağımsızlık Savaşımızın “Misak-ı Milli” sınırlarını oluşturacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyıla kadar olan beş asırlık döneme “klasik dönem”, 19. yüzyıl sonrası döneme de “Tanzimat Dönemi” denilmesi gelenek halini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik dönem müesseseleri iki kaynaklıdır: birincisi Orta Asya’daki bozkır kültürü-göçebe kültürü-, ikincisi ise İslam

¹ İbrahim KAFESOĞLU, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.214.

² Emre KONGAR, **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.46.

³ Claude CAHEN, **Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi**, (Çev: Yaşar YÜCEL, Bahaeddin YEDİYILDIZ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.25.

Medeniyetidir.⁴ Tanzimat dönemi, kısa olmasına rağmen, yaşananlar o kadar karmaşık ve doludur ki, Ortaylı'ya göre bu dönem -19. yüzyıl- “imparatorluğun en uzun yüzyılı” olarak nitelendirilmiştir.⁵

Osmanlıların genişlemesinde ilk zamanlarda gaza ruhunun etkisi de çoktu. Bununla birlikte, 16. yüzyıla gelindiğinde, o zamana kadar asıl kuvvetinden bir kısmını kaybetmiş olsa bile imparatorluğun ulaştığı en görkemli dönemde, imparatorluğu bir arada tutan unsur gaza ruhu değil, önceki iki yüzyıl boyunca kurulmuş olan yönetim sistemiydi.⁶ Osmanlı İmparatorluğu, despotik olmayan mutlak bir imparatorluktu, asıl karakteri teokratik olmasındaydı. Benzerlerine nazaran daha demokratik ve üstündü. Duraklama ve gerileme dönemlerinde bu özelliklerini yitirerek, despotik bir mutlakiyete dönüşmüştür.⁷

Osmanlı İmparatorluğunun devlet biçimi ve yönetimi daha çok geleneklere dayanıyordu⁸ ve devletin bütün yetkileri padişahıta toplanmıştı. Padişahın yanında devlet yetkilerinin kullanılmasına katılan görevliler ve organlar (Divan) ortaya çıkmış olmakla birlikte, gerçek bir yetki paylaşımından bahsetmek oldukça zordur.⁹

Batıda Amerikan ve Fransız Devrimleri'nden sonra anayasacılık hareketleri başlamış, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan III. Selim ile Sultan II. Mahmud'un reformlarına rağmen devlet yönetiminde önemli bir iyileşme olmamıştı. Yöneticiler için bireysel hak ve özgürlükleri sınırlandıran “kulluk” sistemi devam etmekteydi. Gayrimüslimler “Millet Sistemi”nin de sağladığı bazı imkanlarla birlikte dini özgürlüklerden yararlanabiliyorlardı ancak yasalar önünde eşitlikleri tam sağlanamamıştı. Kişilerin muhakeme edilmeden öldürölmelerine son verilememiş ve mallarının müsadere si konusunda keyfiliğin önüne geçilememişti. Vergiler ağırdı ve vergi toplama sistemindeki bazı aksaklıklar ve suiistimaller, mültezimlerin keyfi

⁴ Arnold J. TOYNBEE, Kenneth P. KIRKWOOD, **Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni**, (Çev: Hülya KARACA), Birey Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.23.

⁵ İlber ORTAYLI, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s.13.

⁶ Roderic H. DAVISON, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876** (Çev: Osman AKINBAY), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.9.

⁷ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.7.

⁸ Necip BİLGE, **Hukuk Başlangıcı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1990, s.139.

⁹ Ergün ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınlar, Ankara, 1992, s.3.

davranışları tarım üretiminin gelişmesini engelliyor, Osmanlı toplumunda zor durumda olan köylülerin yaşam şartlarını iyice zorlaştırıyordu. Yalnızca Müslümanlar askerlik yapıyor, gayrimüslimler ise “cizye” karşılığında bu ödevden muaf tutuluyorlardı. Müslüman nüfusun da bir bölümü hiç askerlik yapmazken -Medrese öğrencileri gibi- silah altına alınanlar için ise askerlik süresi çok uzun düzenlendiğinden adil olmayan sonuçlar doğuruyordu.¹⁰

Anayasa, devlet iktidarının sınırlandırılan, temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan esas hukuk kurallardır. Türkiye’de devlet iktidarının sınırlandırılması, devlet erklerinin birbirinden ayrılması süreci ve bu sürece bağlı olarak temel hak ve hürriyetlerin korunması Osmanlı İmparatorluğu’ndaki anayasal gelişmelerle başlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde iktidarın doruğuna yükselen ilk taşra ayanı olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, ayanları İstanbul’da bir toplantıya çağırdı, toplantı sonunda “*Sened-i İttifak*” 7 Ekim 1808’de imzalandı.¹¹ Sened-i İttifak Sultan tarafından da isteksizce onaylandı.¹² Bu durum Alemdar Mustafa Paşa dışında Sultanın da, ayanlarında memnun olmadıkları bir göstergesidir ki; Sened-i İttifak’ın imzalanmasından beş hafta sonra Alemdar Mustafa Paşanın bir ayaklanma neticesinde ölmesi sonucu pratikteki etkisi ve önemi çok sınırlı kalmıştır.¹³ Hatta Berkes’e göre “ölü doğmuş bir belge”dir.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğunda merkezi hükümet ile ayanlar arasında imzalanan, yedi “Şart” ve bir “Zeyl”den oluşan¹⁵ Sened-i İttifak Türk hukuk tarihçileri ve anayasa hukukçularınca ilk anayasal gelişme olarak genel kabul görmüştür. Hatta bazı tarihçiler bu senetten Osmanlı Magna Cartası olarak söz ederler ki,¹⁶ her ikisinin de misak niteliğinde bir anayasal belge olması benzerliği dışında bu pek doğru değildir. Zira;

¹⁰ Bülent TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.76-77.

¹¹ Stanford J. SHAW, Ezel Kural SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C. II*, (Çev: Mehmet HARMANCI), e Yayınları, İstanbul, 2006, s.27.

¹² Bernard LEWIS, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev: Metin KIRATLI), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.77.

¹³ TANÖR, a.g.e., s.49.

¹⁴ Niyazi BERKES, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.145.

¹⁵ Suna KİLİ, A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.11-17.

¹⁶ Mümtaz SOYSAL, *100 Soruda Anayasasının Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s.19.

Sened-i İttifak; niteliği ve etkisi itibariyle ünlü Magna Carta kadar önemli ve etkili sonuçlar doğurmamıştır. Hatta Sened-i İttifak Osmanlı Devletinde hürriyetlerin ve parlamentarizmin gelişmesini sağlayamadığı gibi güçlü bir merkezi devletin varlığını da tehdit etmiştir. Bu belgenin aslı Sultan II. Mahmud tarafından yok edilmiş, günümüze “Tarih-i Cevdet” teki nüshası ulaşmıştır.¹⁷ Kısaca ve özetle Sened-i İttifak, devletin otoritesini takviye etmek arayışı içinde olan merkezi iktidarın yerel güçlerin bir kısmıyla vardığı bir geçici uzlaşma olarak görülebilir.¹⁸

Sultan II. Mahmud, Osmanlıların Nizip’te Mısırlılara yenildiği haberi İstanbul’a ulaşmadan önce 30 Haziran 1839’da ölmüş, yerine büyük oğlu Abdülmecit geçmişti. Bütün bu ortam içinde 3 Kasım 1839’da, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından yazılan ve yeni padişah adına ilan edilen bir hattı-ı hümayun saray kapılarının dışında, Gülhane Meydanı’nda Osmanlı devlet ileri gelenleri ve yabancı diplomatlardan oluşan bir topluluğa okundu. Bu hümayunda; padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alındığı, iltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergi sistemi, zorunlu askerlik sistemi ve hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik kabul ediliyordu.¹⁹ Ayrıca Tanzimat Fermanı ile din farkı gözetilmeksizin suçların ve cezaların kanuniliği, adil yargılanma hakkı gibi hukukun evrensel ilkeleri kabul edildiği gibi can, ırz ve namus güvencesi sağlanmıştır. Ancak fermanla getirilen bu hak ve hürriyetlerin güvencesini sağlayacak kontrol ve denetim mekanizmaları, padişahın yemini dışında tesis edilmemiştir. Tanzimat Fermanı Türk anayasa hukukunun gelişmesinde bir başlangıç sayılır. Bu ferman anayasal hukuk devletine giden ilk adımdır. Ancak bu dönemde hukuk birliği kurulamamış, tersine var olan sistem de parçalanmıştır. Bu nedenle Tanzimat Üçok ve Mumcu’nun tabiriyle “ikinci” bir harekettir. Hem batı hem de İslam kurumları devlette yan yana yaşamışlardır.²⁰ Bu tarz ikili hukuk kuralları uygulamasına 1920’li yıllardaki inkılaplarla son verilmiştir.

Yasaların hazırlanmasında yeni kurulan “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” bir süzgeç görevi görmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı kanunların bağlayıcılığını da kabul

¹⁷ORTAYLI, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.36.

¹⁸ Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s.3.

¹⁹ Erik Jan ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner GÖNEN) İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.78, 80, 85.

²⁰ Coşkun ÜÇÖK, Ahmet MUMCU, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1993, s.264-267.

etmiştir. Yine Osmanlı ailesi Tanzimat'ta değişmeye başlamış, kadın yavaş yavaş hayata girmiş, zamanla kadının hayatın diğer dallarına da girmesiyle birlikte ailedeki ekonomik roller değişmeye başlamıştır. Nüfus idaresi kurulmuş, ailedekilerin nüfus kayd› yapılmıştır.²¹ Ahmad'a göre; Tanzimat'ın hedefi, devletin ekonomiden kopuşunu telafi edebilecek tamamen yeni bir sosyal devlet meydana getirmektir.²²

Hukuk bak›m›ndan Tanzimat Ferman›'nın tamamlay›c›s› olan, Kapani tarafından "...1839'un kesilen h›z›n› tazeleyen yeni bir at›l›m..." olarak nitelendirilen,²³ K›r›m Savaşı sonunda Paris Konferansı'nın toplandığı sıralarda 28 Şubat 1856 günü büyük ölçüde İngiltere ve Fransa İstanbul büyükelçilerinin etkisi altında Ali Paşa tarafından hazırlanmış olan Islahat Fermanı ilan edildi ve Paris Antlaşmasını hazırlayan devletlere bildirildi.²⁴

Ağırlık merkezi Müslüman ve Hıristiyan tebaa arasında eşitlik olan bu ferman, Tanzimat Ferman›yla kabul edilen ilkeleri, teyit etti ve dini inanc›na bak›lmaks›z›n herkesin kanun önünde eşit olduğunu daha kesin şekilde ilan etti.²⁵ Hukuksal açıdan ferman niteliğinde bir anayasal belge olan. Islahat Fermanı sonuç olarak; Sened-i İttifak ile başlayan ve hukuk devletine doğru giden yolda ve Türk anayasacılık hareketleri içinde atılmış önemli bir adımdır. Islahat Ferman›'n› takip eden yıllarda özellikle hukuk reformu hız kazanmıştır. Buna göre; 1858'de Arazi Kanunnamesi ve yeni bir Ceza Kanunnamesi ç›kar›ld›. 1863'te bir Deniz Ticareti Kanunu ve 1867 y›l›nda yabancılar›na gayrimenkul edinme yolu açılmıştı. Gayrimüslimleri de kapsayan karma laik mahkemeler (Nizamiye Mahkemeleri) kuruldu.²⁶

Tanzimat reformlarıyla azalacağı düşünülen Batılı baskısı daha da arttı. Fakat bir yandan da Tanzimat döneminin reformları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki entelektüel hayatı olumlu etkilemişti. Başta Tercüme Odası ve Mülkiye Mektebi'nden yetişenler olmak üzere özellikle Fransa'da bulunmuş olanlardan (Şinasi, Ziya Paşa ve Namık

²¹ İlber ORTAYLI, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.42.

²²Feroz AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev: Yavuz ALOGAN), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s: 39

²³ Münci KAPANİ, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yay›nlar›, Ankara, 1993, s.98.

²⁴ ÜÇÖK, MUMCU, a.g.e., s.266.

²⁵ LEWIS, a.g.e., s. 116

²⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.11.

Kemal gibi) ve “Genç Osmanlılar” adı verilen genç bir aydın grup doğmaya başlamıştı. Genç Osmanlıların 1867 yılında başarısız bir darbe girişiminden sonra yurtdışına kaçan üyeleri Avrupa’da “Genç Osmanlılar Cemiyeti”ni kurdu. Bu cemiyet, mühendishane ve tıbbiye öğretmenleri ile öğrencileri çevresinden başlayıp gelişen ve genişleyen bir kamuoyu oluşturdu.²⁷ Belirli ve ortak bir doktrinleri olmayan Genç Osmanlılar’ın amacı; bir “Meclis-i Meşveret” kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırarak kuvvetler ayrılığını yerleştirebilmektir.²⁸ Sonunda bu gelişmeler ilk Türk anayasasına doğru giden yolu açacaktı.

Kanun-> Esasi,²⁹ Padişah tarafından atanan ve iki asker, on altı sivil bürokrat (üçü Hıristiyan) ve ulemadan on kişi olmak üzere oluşan Server Paşa başkanlığındaki “Cemiyet-i Mahsusa” isimli bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Akabinde Sultan II. Abdülhamid söz verdiği gibi Kanun-> Esasiyi 23 Aralık 1876 günü bir ferman biçiminde ilan etmiştir.³⁰

Kanun-ı Esasi, yasama ve yürütme erkinin hala büyük ölçüde padişaha bağımlı olması sebebiyle gerçek anlamda meşruti, anayasal bir parlamenter sistem kuramamıştır. Ancak bununla birlikte, yargı erkinin artık padişahın elinden alınarak bağımsız mahkemelere verilmesi ile birçok temel hak ve hürriyetlerin tanınması sonucu meşruti monarşiyi tam anlamıyla kuramamış olsa da, mutlak monarşiden çıkılması sağlanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid’in Meclis-i Umumiye, tatilinden sonra tekrar toplantıya çağırılmaması sonucu süren uzun süreli mutlak yönetimine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli ve derin bir mücadele başlattı. Temmuz 1908’de Sultan II. Abdülhamid’e karşı yapılan gösteriler bütün Rumeli’yi sardı. 23 Temmuz’da Manastır’da Meşrutiyet ilan edildi ve bunu birkaç saat içinde diğer şehirler izledi. İki gün sonra padişah

²⁷TANÖR, a.g.e., s.121-123.

²⁸ERDOĞAN, a.g.e., s.13.

²⁹ERDOĞAN; a.g.e., s.15.,“Kanun-i Esasi”, SOYSAL. a.g.e. s.7. ve ÖZBUDUN. **Türk Anayasa Hukuku**, s.4., “Kanun-u Esasi”, şeklinde ifade edildiği halde biz TANÖR, a.g.e. s. 132. ve Fehmi AKIN, “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”,*Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII, S.3. s.2. ifade ettiği şekil olan “Kanun-ı Esasi” şeklinde kullanmayı tercih ettik.

³⁰TANÖR, a.g.e., s.133.

kabullenmek zorunda kaldı ve 23 Temmuz itibariyle Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girdiğini ilan etti.³¹ Meşrutiyetin bu ikinci ilanı Türk tarihine “hürriyetin ilanı” olarak geçmiştir. 31 Mart Olayı ve padişahın değiştirilmesi akabinde Meclis-i Umumi, 1876 Kanun-ı Esasisini 8 Ağustos 1909 tarihli kanunla büyük ölçüde değiştirdi.

1876 Kanun-ı Esasisinin getirdiği en önemli yenilik ve düzenlemeler temel hak ve hürriyetlere ilişkindi. 1909 değişikliği ile temel hak ve hürriyetler bir adım daha ileriye götürülmüştür. Bu düzenleme çok ilerici bir düzenlemedir. Bu değişikliklerin belki de en önemlileri sansürün yasaklanması, toplanma hürriyeti ile dernek kurma hürriyetinin düzenlenmesidir.³² Bu bağlamda genç Türkiye Cumhuriyeti’ne önemli bir anayasal alt yapı bırakılmıştır. Ancak bu değişikliklerden sonrada muhtelif değişiklikler yapılmış, özellikle 1914 yılının Ocak ayında yapılan bir değişiklikle padişahın Meclisi fesih yetkisine getirilen kısıtlamalar kaldırılmış eski düzenlemeye geri dönmüştür.³³

Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanun-ı Esasisini sırasıyla 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1961 Anayasası ve halen yürürlükte olan 1982 Anayasası takip etmiştir. Bu tez çalışmasının yapıldığı günlerde yeni bir anayasa yapılması için çalışmalar söz konusudur.

Başka alanlardan daha yavaş ilerleyen “Türkçeleştirme” hukuk dilinde belki de “anayasa” terimi kadar kendiliğinden anlaşılır olmamıştır. “Anayasa” deyince, birleşen kelimelerden diğer yasaların anası olan, onları doğuran, onlara kaynaklık eden bir yasa anlaşılmaktadır. Bu anlamda anayasa temel, esas yasadır ki; Osmanlı döneminde anayasaya “Kanun-ı Esasi” denilmiştir. Soysal’a göre; Anadolu hareketi başladığı zaman belki de devletin ve saltanatın temelinden yıkılacağı ve yerine yepyeni bir cumhuriyetin kurulacağı düşüncesini zihinlerde uyandırmak için ayrı bir “kanun-ı esasi” yapar görünmek istemeyenler, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” deyimini kullanmayıp daha

³¹ LEWIS, a.g.e., s. 205-207

³² TANÖR, a.g.e., s.196-197.

³³ ERDOĞAN, a.g.e., s. 28-29.

elverişli bulmuşlardır.³⁴ Bugün ise bu temel yasaya “anayasa” deyimini kullanmayı tercih ediyoruz.

³⁴SOYSAL, a.g.e., s.7.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASA VE MODERNLEŞME

I. ANAYASA KAVRAMI

A. TANIM

Anayasa; bir devletin temel yapısını, yönetim şeklini, devletin temel organlarını, bunların birbirleri ile ilişkilerini, devlet iktidarının el değiştirmesini, kişilerin devlete ve devletin de kişilere karşı hak ve görevlerini düzenleyen ve güvence altına alan, en üst düzey hukuk kurallardır.³⁵ Rumpf'a göre anayasa; “devlet halkının devlete can veren ve sonuç olarak onu kuran birlikteliğinin tek tek insanlarla ve erki kullanan organlarla ilişkilerini düzenleyen normlar bütünüdür.”³⁶ Anayasa Mahkemesi kararlarına göre “..anayasa devlet yapısının temelidir. Devlet kuruluşlarının yapısı ve düzeni, bu kuruluşların yetkileri ve birbirleriyle olan ilişkileriyle karşılıklı durumları devlet ve kişilerin haklarıyla ödevleri, bu hukuksal yapının bütünü oluştururlar..”³⁷

Anayasa, hem siyasal; hem de hukuksal bir belgedir. Siyasal bir belgedir; çünkü anayasa, devleti oluşturan ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan en önemli belgedir. Siyasal sistemi doğrudan etkileyen, başta seçimler ve siyasi partiler olmak üzere bir çok siyasal kurum ve kural, doğrudan anayasa ile düzenlenmiştir. Hukuksal bir belgedir; zira anayasa, en üst hukuk normudur. Diğer hukuk kurallarının

³⁵ Esat ŞENER, **Açıklama-Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001, s.50.

³⁶ Christian RUMPF, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**, (Çev: Burak ODER), Frederick-Naumann Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.2.

³⁷ Erdoğan TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s.6.

anayasaya uygun olmas› zorunludur.³⁸ Yeni bir başlangıç yapmak isteyen siyasi irade, egemen güç veya halk buna yeni bir anayasa yapmak ile başlar. Yine anayasa yapımı ereklerinden biri de, hükümetin anayasa ile s›n›rlan›lmas› ve kontrol altında tutulmas›dır.³⁹ İşte bu durumdur ki; hukuk devletini polis devletinden ay›ran en önemli özelliktir. Ancak anayasası olan her devletin hukuk devleti olduğu da söylenemez.

Yasaların üstünde yer alan ve onlardan daha zor bir usulle değiştirebilen kurallar yapma düşüncesi insanlık tarihinde ancak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Anayasac›lık hareketlerinin temelinde hak ve özgürlük talepleri ile parlamentoculuk hareketleri (demokrasi) yatar.⁴⁰ Anayasacılık düşüncesinin doğmasının nedeni, devlet iktidar›n›n s›n›rlan›lmas› ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin devlet karşısında güvence altına alınması isteğidir.

Modern bir devletin hukuksal yap›s› anayasa temeli üzerine kurulur. Anayasa, siyasal iktidarın kullanılmasını sınırlayan ve denetlenmesini sağlayan hukuksal araçtır. Demokratik ülkelerde anayasalar devlet ile toplum arasında bir uzlaşma belgesi sayılır.

1654 yılı İngiltere’inde “Instrument of Government” adlı belge bilinen ilk yazılı anayasal belgedir. Bu belge uzun ömürlü olmamış, dolayısıyla yazılı anayasa düzenini sürekli olarak benimseyen ilk ülke Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Dünya hukuk tarihinde ilk anayasalar sırasıyla; 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve 1791 tarihli Fransa Anayasasıdır. Günümüzde İngiltere ve İsrail gibi birkaç ülke dışında yazılı anayasası olmayan devlet kalmamıştır.⁴¹

Anayasa, yalnızca devletin temel yap›s›n›, idari yap›s›n› ve fonksiyonlar›n› düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanda siyasal iktidara yön veren temel kuralları, kişilerin temel hak ve hürriyetleri, bu temel hak ve hürriyetlerin güvencelerini de düzenler ve teminat altına alır. Bu açıdan bakıldığında modern bir

³⁸ Zehra ODYAKMAZ, Ümit KAYMAK, İsmail ERCAN, **Anayasa Hukuku-İdare Hukuku**, Savaş Yay›nevi, Ankara, 2005, s.1.

³⁹ K. C. WHEARE, **Modern Anayasalar**, (Çev: Mehmet TURHAN), Değişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.7, 8.

⁴⁰ TANÖR, a.g.e., s. 13.

⁴¹ Sualp TANYEL, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dal› (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2001, s. 6,8.

devletin anayasası'nın olması gereklidir. Fakat genel durum bu olmakla birlikte, bir anayasada bulunan hususlar her zaman anayasa metninde bulunması zorunlu değildir. Yasalara dayanılarak düzenleme yapılabileceği gibi, İngiltere örneğine benzer geleneklere ve yargı içtihatlarına dayanarak da devletin temel yapı ve örgüt yapı ile diğer hususlar düzenlenebilir.⁴² Zira; hukuk kuralları, ister yazılı ister yazısız olsun bir toplumda uygulanı gelen kurallara o toplumda uyulması zorunluluğunun hissedilmesi ve uyulmadığı takdirde çeşitli müeyyidelerle karşılaşılacağı inancının hakim olmasını sağlayan bütün kuralları ifade eder.⁴³ Bu bağlamda anayasa kavramı iki açıdan ele alınabilir: birincisi; maddi anlamda anayasa, devletin temel kuvvetlerinin kuruluşunu ve işleyişini belirleyen hukuk kurallarının bütünüdür. Bu bakımdan bir kuralın anayasa kuralı olup olmadığına o kuralın muhtevasına bakılarak karar verilir. İkinci olarak şekli anlamda anayasa ise; normlar hiyerarşisinde en üst sırada bulunan, diğer yasalardan farklı ve daha zor bir yöntemle kabul edilip değiştirilebilen hukuk kurallarıdır. Bu bağlamda bir kuralın anayasa kuralı olup olmadığı için içeriğine değil, o kuralın bulunduğu yere, yapılış ve değiştiriliş şekline bakmak gerekir.⁴⁴ Kısaca şekli anlamda anayasa; anayasanın yazılı olduğunu, diğer alelde yasalardan üstün olduğunu ve daha zor şartlar altında oluşturulmasını veya değiştirilmesini ifade eder. Maddi anlamda anayasa ise, bir devletin temel yapı taşlarını, örgütleniş biçimini, vatandaşları ile olan ilişkilerini, temel hak ve hürriyetleri düzenleyen, yazılı ya da yazısız hukuk kuralları ifade eder. Bu özellikler bakımından günümüz İngiltere anayasası biçimsel olmayan maddi anlamda bir anayasadır.

B. ANAYASA TÜRLERİ

1. Yazılı Anayasa-Yazılı Olmayan Anayasa Ayrımı

Yazılı anayasa, bir anayasa içinde olması düşünülebilecek kuralların yetkili organlarca belli bir belge içinde toplanmasıdır. Yazılı anayasalar, yönetenlerin yetkilerini belirli kurallara bağlayarak sınırlamak ve bunlar karşısında yönetilenlerin hakları ve hürriyetlerini açık kurallarla düzenleyerek güvence altına almak için

⁴² SOYSAL, a.g.e., s.8.

⁴³ BİLGE, a.g.e., s.36-37.

⁴⁴ TEZİÇ, a.g.e., s.142-143.

yapılır. Teziç'e göre bu yazılı anayasanın karşılığı olan yazısız anayasa "teamüli anayasa"dır.⁴⁵ Yazılı olmayan anayasaya en önemli hatta günümüzde tek örnek olarak İngiliz Anayasası verilebilir.⁴⁶

Yazılı anayasa, içeriğine göre; çerçeve anayasa ve ayrıntılı (kazuistik) anayasa, tarihi ve siyasi kökenlerine göre; monarşik ve demokratik anayasa olarak ayrıma tabi tutulabilir. Buna göre; Anayasa, devletin temel nitelikleri ve yönetimi ile ilgili olarak bir takım ilkeleri tespit edip ayrıntıya kanun koyucuya bırakırsa bu anayasa çerçeve anayasadır. Anayasa, düzenleme alanını geniş tutup, bir anayasada bulunması gereken hususlar konusunda kanun koyucuya pek fazla alan bırakmadıysa bu ayrıntılı, kazuistik bir anayasadır.⁴⁷ 1921 Anayasası da dahil bütün Türk anayasaları ayrıntılı anasalardır.

Monarşik anayasalar-demokratik anayasalar ayrımı günümüzde önemini yitirmek üzeredir.⁴⁸ Monarşik anayasalar, tek bir kişinin ürünü olan anasalardır. Monarşik anayasalar "ferman" ve "misak" olarak doğarlar. Ferman niteliğindeki anayasalar bir kralın, bir monarkın tek başına bir lütfu olan ve yine tek başına geri alabileceği anasalardır. 1839 Tanzimat Fermanı ile 1856 Islahat Fermanı ferman niteliğindeki anasal belgelerdir. 1876 Kanun-ı Esaside ferman niteliğinde bir anasadır. Monarşilerde anayasa kralla birlikte başka bir irade ile yapılıyorsa misak niteliğinde anasalardır. 1808 Sened-i İttifak misak niteliğinde bir anasadır.

Demokratik anayasalar, günümüz demokrasilerinde de olduğu gibi yasama organınca yapılan anasalardır. Demokratik anayasalar, monarşik anasalardan farklı olarak milli egemenlik prensibine uygun olarak millet iradesinin ürünüdür. Bu anayasalar, kurucu bir meclis tarafından yapılabileceği gibi, olağan koşullarda oluşan meclislerce de yapılabilir.⁴⁹

⁴⁵ TEZİÇ, a.g.e., s.144,146.

⁴⁶ WHEARE, a.g.e., s.19.

⁴⁷ ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, s.43-44.

⁴⁸ WHEARE, a.g.e., s.39.

⁴⁹ Faruk YILMAZ, **1921 Anayasası Hazırlanışı ve Özellikleri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989, s. 12.

2. Yumuşak Anayasa-Sert Anayasa Ayrımı

Anayasalar organik ve şekli niteliklerine göre; sert ve yumuşak anayasa olarak ayrımına tabi tutulabilir. Buna göre; yumuşak anayasa, normal kanunlarla aynı usullerle ve aynı organlarca değiştirilebilen anayasadır. Yazısız anayasalar niteliği gereği yumuşak anayasalardır. İngiltere anayasası ve 1921 Anayasası yumuşak bir anayasadır. Yazılı anayasaların yumuşak anayasa olup olmadıklarını ya içeriğindeki açık bir hükümle diğer olağan yasalar gibi değiştirilebileceğinin hükme bağlanması ile ya da değiştirilmesi konusunda hiçbir hüküm içermemesinden anlayabiliriz. Bu anayasa sistemlerinde “anayasanın üstünlüğü” ilkesinin uygulanmasında güçlükler yaşanabilir.⁵⁰

Sert, katı anayasa, normal kanunlardan daha farklı organlarca ve daha zor yöntemlerle değiştirilebilen anayasalardır. Yazılı anayasaların büyük çoğunluğu katı anayasadır. Ancak 1921 Anayasası’nda olduğu gibi yumuşak anayasa olan yazılı anayasalar da vardır. Bir anayasanın sert olduğunu gösteren unsurlar şöyle sıralanabilir:⁵¹

- Değiştirilemeyecek maddelerin bulunması; bir anayasa bazı maddelerin değiştirilmesini yasaklıyorsa o anayasa sert anayasadır. Cumhuriyet dönemi anayasalarının tümü bu bağlamda katı anayasalardır.
- Halkoylaması usulüne yer verilmesi; diğer yasalar için aranmamasına karşın, bir anayasanın değiştirilebilmesi için değişiklik teklifinin halkoylamasına sunulması gerekiyorsa, o anayasa sert bir anayasadır.
- Değiştirilmesi için nitelikli çoğunluk aranması; değiştirilmesinde gerek teklif yeter sayısı, gerekse kabul yeter sayısı olarak diğer yasalardan farklı olan nitelikli (özel çoğunluk) aranan anayasalar sert anayasadır.
- Değiştirilmesi yasağı öngörülmesi; anayasanın kabulünden sonra belli bir süre değiştirilemeyeceği veya belli dönem ve durumlarda değiştirilmesinin yasaklanması söz konusu ise o anayasa sert bir anayasadır.
- Veto hakkının varlığı; anayasa değişiklik tekliflerinin yetkili organca ya da devlet başkanınca veto edilebildiği haller varsa o anayasa sert bir anayasadır.

⁵⁰ ODYAKMAZ ve diğerleri, a.g.e., s.3.

⁵¹ ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, a.g.e., s.45.

C. ANAYASANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Bir hukuk sisteminde normlar arası hiyerarşi sırasıyla anayasa, yasa, tüzük, yönetmelik olarak sıralanır. Ancak bazı hukuk alanlarında, yazılı olmayan hukuk kuralları normlar hiyerarşisinde, örneğin örf ve adet hukuku bazı durumlarda yasa ile eşit ve hatta (ticari örf ve adet gibi) genel yasa hükmünden daha önce yer alır.⁵²

Anayasanın üstünlüğü; normlar hiyerarşisi içinde, anayasanın lafzıyla ve özüyle içerdiği bütün hükümlerin diğer yazılı yazısız bütün hukuk kurallarından daha üstün bir değere sahip olmasını ifade eder. Yasalar ve diğer hukuk normları anayasaya uygun olmak zorundadır. Modern hukuk sistemlerinde anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir. Buna göre; anayasa hükümleri, temel hukuk kuralları olarak uygulanacak, sair hususlardaki düzenlemeler anayasaya aykırı olamayacaktır.

Uygulamada anayasanın üstünlüğünün sağlanabilmesi için bazı denetim mekanizmaları getirilmiştir. Bunların en önemlisi kuşkusuz “anayasa yargısı”dır. Anayasa yargısının benimsendiği hukuk sistemlerinde bu yargıyı uygulayan bir “Anayasa Mahkemesi” vardır. Türkiye’de anayasa yargısı ve Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasası ile 1962 yılında kabul edilmiş ve kurulmuştur.⁵³

Anayasanın üstünlüğü ilkesi, yalnızca biçimsel anlamda anayasa metnini korumaz. Bu ilkenin uygulayıcısı olan anayasa yargısı ve diğer denetim mekanizmaları anayasada belirtilen temel nitelikleri, kurumları, temel hak ve hürriyetleri özüyle de korumakla yükümlüdür.

Hukukçuların büyük çoğunluğuna göre anayasa yargısı olmayan sistemlerde teorik olarak anayasanın üstünlüğünün varlığı olmakla birlikte, uygulama açısından bu ilkenin hayata geçirilmesi oldukça zordur.

⁵² Oğuz İMREGÜN, **Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.30-33.

⁵³ **44 Sayılı, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun**, Resmi Gazete, 25.4.1962.

Anayasa yargısı, yasaların ve diğer hukuk normlarının anayasaya uygunluğunun denetlendiği yargı koludur. Anayasa yargısı, kaynağını anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkelerinden alır.

Anayasa yargısı dışında kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek, veto yetkisine sahip bir devlet başkanı, ikinci bir meclis, parlamentoların oluşturacağı bir komisyon gibi bazı siyasal denetim mekanizmaları da vardır. Ancak, siyasi organlarca yapılan bu denetimin temel hak ve hürriyetler bakımından yeterli güvence olmadığı konusunda hukukçular neredeyse fikir birliği içindedirler. 1799 yılından itibaren Fransa'da ve 1876 Kanun-ı Esasisi ile 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bu mekanizma kullanılmıştır.⁵⁴

D. ÖNEMİ

Anayasaların temel amacı, yönetenlerin hukuk kurallarına tabi olmalarını sağlamaktır. Zaten bir hukuk devletinde de olması gereken budur. Devletin üç fonksiyonu olan yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri ile bu kuvvetleri kullanma yetkisine sahip organların meşruiyeti anayasa ile sağlanır. Yönetenlerin keyfiliklerinin önlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması ve korunması da anayasalar tarafından sağlanır.

Anayasa, devletin niteliğini ve temel kurumlarını, temel hak ve hürriyetler ile onların sınırını ve kullanma koşullarını düzenleyen en üst emredici hukuk kurallarıdır. Anayasa, devlet ile toplum arasında imzalanmış bir uzlaşma metni, toplum sözleşmesidir. Bu nedendir ki, günümüz modern devletlerin hukuksal yapısı anayasal temel üzerine kurulmuştur.

Çağdaş anayasalar, uluslararası anlaşma ve sözleşmeler ile insanlığın ortak mirası sayılan evrensel hukuk kuralları da dikkate alarak kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı, zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din

⁵⁴ TANYEL, a.g.tez., s.14.

ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, basın hürriyeti, süreli ve süresiz yayın hakkı, basın araçlarının korunması, kamu tüzelkişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı, düzeltme ve cevap hakkı, dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, mülkiyet hakkı, hak arama hürriyeti, kanuni hakim güvencesi, suç ve cezaların şahsiliği ve geriye yürümemesi, ispat hakkı gibi koruyucu negatif statü hakları (kişi hak ve ödevleri), ailenin korunması, eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi, çalışma ve sözleşme hürriyeti, sendika kurma, toplu iş sözleşmesi hakkı, ücrette adalet sağlanması, sağlık ve çevrenin korunması, konut hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi sosyal ve ekonomik hak ve ödevleri (isteme hakları-pozitif statü hakları) ve vatandaşlık, seçme ve seçilme, siyasi faaliyetlere katılma hakkı, parti kurma, partilere katılma, çıkma hakkı gibi siyasi hak ve ödevleri (katılma hakları-aktif statü hakları) olarak üçe ayrılabilirler.⁵⁵

II. MODERNLEŞME KAVRAMI

A. TANIM VE TERMİNOLOJİ

Bünyesinde bir çok eğilim ve oluşumu barındıran, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, psikolojik ve düşünsel boyutları bulunan bir süreci ifade eden modernleşme kavramı esas olarak, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru yönelen hızlı ve köklü değişimi ifade eder. Bu bağlamda modernleşme kavramı; geleneksel veya modern öncesi toplum yapısından modern toplum yapısına doğru gelişen ve bu yapıyı şekillendiren süreci ifade etmek üzere kullanılırken, bu süreçle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal aşamaya işaret etmek üzere modernite kavramına başvurulmaktadır.⁵⁶ Modernite antik dönemde başlamış ve günümüzde hala sürüp giden bir aydınlanma, çağdan çağa değişen bir evrim sürecidir.⁵⁷ Modernleşme bir değişim sürecini ifade ederken, modernleştirme bir değiştirme projesidir. Modernleşme bir süreç ve sonuç iken modernleştirme bir eylemdir. Modernleşmenin baş aktörü uzun yıllara yaygın olan

⁵⁵ 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, R.G: 9.11.1982, S.17863 Mükerrer, 17-65.md.

⁵⁶ Mehmet, YÜKSEL, *Modernite-Postmodernite ve Hukuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s.5,7.

⁵⁷ Yakup ŞAHAN, *Çağdaşlaşma Süreci Aydınlanma ve Kemalist Türkiye*, Aydınlanma Kitapları, Ankara, 2000, s.17.

toplum iken modernleştirme geleneğinde devlet ve devlet adamları ön plandadır.⁵⁸ Batı modernleşmesinde toplum (toplumsal sınıflar, çökarlar, bireysel hak ve özgürlükler, sivil toplum) devlete karşı ve devlete rağmen bir hak mücadelesi içerisinde iken modernleştirici gelenekte tüm hakları elinde tutan devlet modernleştirici güç olarak toplumu düzenlemektedir.

Modernleşme kavramı, tarihsel olarak geleneğe dayalı toplumsal ve siyasal değer ve ilkelerin yerine modern ölçütlerin geçiş sürecini ifade eder. Modernleşme yönündeki değişimlerin siyasal gelişmeyle özdeşleştirildiği çeşitli amaçlar arasında demokrasi, istikrar, meşruluk, katılma, kurumlaşma, eşitlik, yetenek, farklılaşma, özdeşlik, derinleşme, dağılım, bütünleşme, rasyonelleşme, bürokratlaşma, güvenlik, refah, adalet, hürriyet sayılabilir. Modern kavramı, eskiden farklı olan veya eskiden yeniye geçişi vurgulamak üzere kendini eski çağlara dayalı geçmişle kıyaslayan ve yeni bilinçliliğe sahip olduğunu ileri süren bir çağı belirlemek üzere kullanılmaktadır.⁵⁹

Modernleşme kavramının genel olarak, ekonomik anlamda kapitalizme ve endüstriyel ve teknolojik⁶⁰ gelişime, siyasal anlamda ulus devlete ve liberal demokrasiye, sosyolojik açıdan bireyciliğe ve seküler bir dünya görüşüne, toplum yapısının giderek farklılaşmasına ve karmaşıklaşmasına, şehirleşmenin artmasına ve bilimsel düşünce tarzının gelişmesine doğru giden bir süreci ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Modernizm, içerisinde üretimin, yönetimin, devletin ve hukukun akılcılaştırılması ilkelerini taşır. Bu bağlamda modernist düşünce, insan üstü vahye, akıl dışı örgütlenme ve egemenlik biçimlerine karşı çıkararak ulusu, doğal yasalara uygun bir şekilde işleyen bir toplumsal oluşum olarak değerlendirir.⁶¹

Modernleşme dört aşamadan oluşur; birinci aşama bilimsel devrimdir. Diğer aşamalar ise sırayla siyasal devrim, kültür devrimi ve sanayi devrimidir.⁶² Bu bağlamda

⁵⁸ Ahmet ÇİĞDEM, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, (Yay. Yön. Murat BELGE), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C. 3-Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.68.

⁵⁹ Halis ÇETİN, **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.3, 95.

⁶⁰ Peter L. BERGER, Brigitte BERGER, Hansfried KELLNER, **Modernleşme ve Bilinç**, (Çev: Cevdet CERİT), Pınar Yayınları, İstanbul, 1985, s.35.

⁶¹ YÜKSEL, a.g.e., s.5-6.

⁶² ŞAHAN, a.g.e., s.310-313.

modernleşme tarihsel sürecinin Rönesans'tan sonra Aydınlanma ile başladığı kabul edilmektedir. 17. ve 18. yüzyıllar kapsayan aydınlanma çağı boyunca kilisenin insana ve topluma yaptığı baskıya karşı felsefi ve zihni tepkiler, akıl ve toplumun özgürleşmesine giden yolu açmıştır. 19. yüzyılda pozitivist bilim anlayışının başarılarının da desteğiyle sanayi devriminin ortaya çıkması ve Batının ekonomik gücünün artması, yeni bir dünya modelinin oluşumunu hızlandırmıştır. Modernizm kavramı; yeni bir bilim anlayışı, yeni bir siyasal düzen, yeni bir iktisadi düşünce yapısı ve yeni bir ahlak anlayışını ortaya koymakta ve Batı toplumlarının yaşadıkları doğal bir süreci tanımlamaktadır.⁶³ Modern kelimesi, her zaman kendini eski olandan yeni olana geçişin sonucu olarak görmek için önceki dönem ile kendi arasında bir ilişki kuran dönemlerin bilincini dile getirmiştir. Modernite, din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başlamıştır. Modernitenin ayırt edici niteliği, ortaya çıkışının özel işareti eleştiridir. Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yorum ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin ürünüydü. Bu çağın temel fikirleri olan devrim, özgürlük ve demokrasi bu eleştirilerden doğmuştur.

Modern kurumların dünya çapında yayılması sağlayan en önemli kurumsal öğeler, kapitalizm ve ulus devletlerdir. Kapitalist üretim, endüstriyalizmle birleşerek ekonomik zenginlikte ve askeri güçte büyük bir atılım sağlamış; ulus devletler ise, geleneksel devletlere göre idari güçlerini daha etkin bir şekilde yoğunlaştırabilmişlerdir.

Modernist düşünceye göre, insan yalnızca yurttaş olarak dikkate alınır. Tanrı sevgisinin yerini dayanışma, vicdanın yerini yasalara saygı, peygamberlerin yerini ise hukukçular ve idareciler alır. Bu düşünce, ulusu ise; doğal yasalara göre işleyen bir toplumsal oluşum olarak görür. Ulus, modernliğin siyasal biçimi olup geleneklerin ve ayrıcalıkların yerine aklın ilkelerinden esinlenen genel yasalarla düzenlenen bir bütünü ifade eder.⁶⁴

Modernleşmenin hakim özelliği tarıma dayalı toplumsal yapıdan sanayiye dayalı toplumsal yapıya geçiştir. Siyasal alanda ise modernleşme bir ulus oluşturma, istikrar ve düzen içerisinde yeni sınıfları siyasal yapı ile uyumlulaştırma ve ona katma sürecidir.

⁶³ ÇETİN, a.g.e., s.95-96.

⁶⁴ YÜKSEL, a.g.e., s.17-18.

Modernleşme süreci aynı zamanda statüye ve tek taraflılığa dayalı hukuktan karşılıklı hak ve yükümlülükleri düzenleyen eşitlikçi sözleşmeli hukuka geçişi simgeler. Modernleşme Batının kendine özgü tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmesinin ürünüdür. Batılı olmayan toplumlarda ise modernleşme, o ülkelerin kendi iç dinamiklerinin değil özellikle Batının bir dış etken olarak müdahaleleri, düzenlemeleri ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkan tepeden inme, devletçe düzenlenen bir değişim sürecidir. Modernizmin siyasal arayışı demokratikleşme yönünde olmuştur.⁶⁵

Modernleşme kuramı, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan akademi dünyasında ortaya konan yeni siyasi ve ekonomik gelişmelerin meydana getirdiği ihtiyaçlara karşılık olarak Batılı sosyal bilimcilerce ortaya atılmıştır. Kuram, bu gelişme ve ihtiyaçlar çerçevesinde Batının kendi dışında kalan Batı dışı toplumlara bakışını yansıtmaktadır.⁶⁶ Geleneksel sosyolojik açıklamalardan önemli oranda beslenen modernleşme kuramının zihinsel dayanak noktaları Aydınlanma düşüncesi ve klasik sosyolojik teoridir.⁶⁷

Hayatının önemli bir bölümünü devlet memuru olarak Hindistan’da geçiren John Stuart Mill, eserlerinde geliştirdiği fikirlerin Hindistan’da uygulanamayacağını zira; “Hintlilerin uygarlıklarının geri, ırklarının gelişmemiş” olduğunu ileri sürmüştür. Yine Mısır’ı yirmi beş sene İngiltere adına yöneten Lord Cromer’in, Mısır’daki tecrübe ve başarıları üzerine yazdığı “*Modern Egypt*” adlı kitabında düşüncelerini “Doğulular kesin düşünebilme özelliğinden mahrumdurlar. Kesinlik yokluğu Doğu kafasının genel karakteridir. Oysa Avrupalı sağlam düşünür. Meseleleri açıkça ortaya koyar....” şeklinde açıklamıştır. Marks ve Engels’de Batı sömürgeciliğini uygarlık adına alkışlar. Batının Doğu hakkındaki önceki “*barbar*” gibi düşmanca tanımları modernleşme kuramı ile yerini Batının üstünlüğünü, gelişmişliğini vurgulayan açıklamalara bırakır.

Batının dünya egemenliğini ele geçirdiği 19. yüzyılda değişik ilişki ve çatışmalar, 20. yüzyılda karşılaşılan bir çok önemli sorunun kaynağını oluşturmaktadır.

⁶⁵ ÇETİN, a.g.e., s.98, 101.

⁶⁶ İsmail COŞKUN, **Modernleşme Kuramı Üzerine**, Sosyoloji Dergisi 3. Dizi-1. Sayıdan Ayrı Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s.289.

⁶⁷ Fahrettin ALTUN, **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s.69-75.

İki savaş arasında meydana gelen olaylar ve II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dengeler, savaş sonrasında Doğu toplumlarıyla ilgili “*modernleşme, kalkınma, büyüme*” gibi kavram ve kurumlara belirli nitelikler kazandırdı.

Dünyayı paylaşma kavgasının getirdiği tedirginlik ve güvensizliğin yanında savaş sırasında ve sonrasında Doğu toplumlarında Batılı güçlere karşı ortaya çıkan direnme hareketleri, Batıda tereddüt ve korkuya yol açmıştır. Artık şarkiyatçılığın egemen olduğu hareketsiz Doğu, büyük bir canlılık göstermekte, Batıya karşı ayaklanmaktadır. Bu hareketlilik ve canlılık karşısında atılan modernleşme kuramı üç temel noktada toplanmaktadır. Bunlar; tek bir sistem ve ortak payda, Batının üstünlüğünün tartışılmazlığı ve Doğunun sistemle bütünleştirilmesidir. Tek sistem Batı sistemidir.⁶⁸

B. MODERNİTE VE HUKUK

Hukuk, Arapça kökenli bir sözcük olup, kelime olarak hak kavramının çoğulu olan “haklar” anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı dışında; çoğunlukla toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar bütününe belirtmek üzere kullanılır. Buna göre hukuk, toplumsal yaşam içinde kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması devlet gücüyle yaptırıma bağlanmış bulunan toplumsal düzen kuralları bütünü şeklinde tanımlanabilir.⁶⁹ Hukukun en önemli işlevi toplumdaki düzeni sağlaması ya da en azından toplumdaki düzene katkıda bulunmasıdır. Bu işlev hepsi aynı neticeye yöneldiği ifade edilebilen statülerin belirlenmesi, toplumsal denetim ve yönetim, uyuşmazlıkların çözülmesi gibi birkaç işleve ayrılabilir.⁷⁰ Bu bağlamda bir toplumun modernleşip modernleşmediği, o topluma uygulanan hukuk kurallarına bakılarak anlaşılabilir.

Modern hukukun en temel özelliği, bilinçli insan etkinliğinin ürünü olarak ortaya çıkan, akıl yoluyla bulunan bir kurallar sistemi olmasıdır. Modern hukuk; amaçlar,

⁶⁸ COŞKUN, **Modernleşme Kuramı Üzerine**, s.291-301.

⁶⁹ Aydın ZEVLİLER, **Medeni Hukuk**, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s. 4-6.

⁷⁰ Stig, JORGENSEN, **Hukuk ve Toplum**, (Çev: Ülker YÜKSELBABA- Nazime BEYSAN) Donkişot Yayınları, İstanbul, 2001, s.46.

doktrinleri, kurallar ve kurumlar bakımından modern öncesi dönemlerdeki hukuka göre oldukça farklılıklar gösterir. Modern hukukun oluşumunda modern zihniyetin gelişimi önemli bir rol oynar. Modern zihniyetin gelişmesinde ise, sözlü kültürden yazılı ve basılı kültüre geçişin belirleyici bir işlevi vardır. Batı Avrupa’da 12. yüzyıldan itibaren okur yazarlığın giderek artmasıyla yazılı kültüre, 15. yüzyılda matbaanın icadıyla da basılı kültüre geçilmesinin genel olarak sosyo-kültürel hayat ve özel olarak da hukuk üzerinde ciddi sonuçları olmuştur. Okur-yazarlığın artışı ile sayı sistemi de daha fazla gelişmeye başlamıştır. Bu durum insanların somut gerçeklerden soyut fikirler ve kavramlar üretebilmelerini mümkün kılacak ortamı hazırlamıştır.

Modern hukuk sistemlerinin en önemli değerleri olan kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve hürriyetlerin korunması gibi ilkeler ile soyut düşüncenin gelişmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Modern hukuk, cinsiyet, ırk, sosyo-ekonomik statü ve din gibi faktörleri dikkate almaksızın, hukukun sujesi olan soyut birey kavramına dayanır. Modern hukukun iki önemli özelliğinden birisi; modern öncesi sistemlerde toplum içinde kaybolan bireyi öne çıkarması; diğeri de; daha önceki hukuk sistemlerinden daha fazla soyutlamalara dayalı olmasıdır. Bu iki özellik, temel hak ve hürriyetlerin sujesi olan bireyi kabul eden liberal hukuk sistemlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Modern hukuk insanlar arasında hiçbir ayırım yapmamasıyla ve onların hepsini vatandaş olarak hukuk önünde eşit statüde sayması açısından genel niteliklidir. Hukukun yan tutulmaksızın bütün bireylere ve eylemlere eşit uygulandığı varsayılabılır.⁷¹

C. MODERN DEVLET

Devlet, en eski ve en köklü toplumsal kurumlardan birisi olarak, toplumların tarih içindeki yerlerini anlamamız için oldukça önemli bir yer tutar.⁷² Latince’de durum anlamına gelen “status” sözcüğünden türemiş olup; günümüzde belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireyler topluluğunun oluşturduğu tüzel kişiliktir.⁷³

⁷¹ YÜKSEL, a.g.e., s.73-78.

⁷² İsmail COŞKUN, **Modern Devletin Doğuşu**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.15.

⁷³ İl Han ÖZAY, **Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Korunma**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, s.7.

Felsefe tarihçileri, İ.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Yunan filozofu Thales'i ilk laik felsefe anlayışının kurucusu sayarlar. Nicolo Machiavelli de, devletin dinden ve tanrı bilimden bağımsız, güce dayalı, toplumsal bir yönetim düzeni olduğunu belirtmiştir. Onun bu yaklaşımı siyasi alanda ilk laik anlayışı başlatmıştır. Ondan önce laik devlet kurulmuş; ama uygulamada onunki kadar kesin ve gerçekçi bir yaklaşım görülmemiştir.⁷⁴ Modern devlet, 16. ve 17. yüzyıllarda ilk kez Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve ulus devlet olarak da ifade edilen devlet tipini anlatan bir terimdir.⁷⁵ Poggi, modern devleti devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kuramsal düzenlemeler olarak tanımlamıştır.⁷⁶

Modern devlet, bölünmüş toplumun kurumsallaşmış siyasal iktidarına sahip olan, iktidar toplumdaki kaynaklı, soyut olarak ifade edilen egemenlik ve üstünlük anlayışıyla donanımlı bir gerçekliktir. Onun iktidarı egemenliktir. Egemenlik; iktidardan daha geniş, yaygın, yoğun, kapsayıcı ve sürekli. İktidar olmadan, modern otoritenin kurulması ve devam ettirilmesi mümkün değildir. Modern devlet, Batı Avrupa'da ortaçağ düzeninin çözülmesiyle doğar. Ortaçağ düzeni; Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerinin kendi alanlarında hakim olduğu, kilisenin tanımladığı dinsel ve dünyevi alanlarda nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir. Modern devlet, kökenlerini ortaçağın bu yapısını değiştiren unsurlarda aramaktadır. Modern devlet, ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerin sosyal, siyasal ve ekonomik organizasyon arayışlarının, eski düzen yerine yeni düzen oluşturma çabasının, hemen her alanda yeni meşruiyet dayanakları aramanın bir sonucu olarak doğmuş ve gelişmiştir.⁷⁷

⁷⁴ ŞAHAN, a.g.e., s.282.

⁷⁵ YÜKSEL, a.g.e., s.93.

⁷⁶ Gianfranco POGGİ, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, (Çev: Şule KUT, Binnaz TOPRAK), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.15.

⁷⁷ ÇETİN, a.g.e., s.8-13.

1. Ortaçağ ve Feodalizmin Bıraktığı Miras

Ortaçağ Batısı devletsizliğin hakim olduğu bir dönemi ifade eder.⁷⁸ Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü feodalizmin ortaya çıkışına neden olmuş, feodalizmin ortaya çıkışı ise Batı Avrupa'nın çoğu yerinde bölgesel hükümdarların toprak üzerindeki babadan oğula geçen haklarını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Feodalizm, uzaklardan gelen ve göçebe olan bir savaşçı sınıfı toprağa bağlamış; toprağın işlenmesini, üzerindeki nüfusun yönetilmesini ve korunmasını sağlamıştır. Feodalizm bu sınıfa salt askeri olmayan yetki ve güç vermiş, bu savaşçılar yetkilerini kullanırken zamanla eşitlik ilkesini göz önüne almayı, yerel geleneklere saygı göstermeyi, zayıfları korumayı ve sorumlu davranmayı öğrenmişlerdir. Bu savaşçı sınıfın feodalleşmesi sonucunda yavaş yavaş gelişen Avrupa aristokrasisi, Avrupa kültürüne büyük katkısı olan bir tabaka oluşturmuştur.⁷⁹

a. Kentlerin Yükselişi

Ortaçağ Batı kentleri, üretim ve ticaretle uğraşan ve yoğun nüfusa sahip yerleşim alanları olmaktan öte, siyasal açıdan özerk birimlerdi. Kentlerin yükselişi, o zamana kadar hangi düzeyde olursa olsun, lord-vasal ilişkisine dahil iki tarafın yönetimindeki sisteme yeni bir siyasal güç kaynağı ekledi. Kentler yüzyıllardır süregelen çöküntü ve terkedilmişlikten sonra yeniden güçlendi. Tek tek güçsüz olan bireylerin ortak hareket edebildikleri merkezler kurmalarına yol açtı. Böylece kentler, tüzel yapı olan bir takım haklar iddia etmeye başladılar. Kentlere siyasal özerkliklerinin yanı sıra, bölgenin yönetim sisteminde etkin ve sürekli bir katılma olanağı tanıyacak yeni yapıların kurulması gerekti. Bu bağlamda “*Stände*”ler ve “*Estate*”ler oluştu. Bunun yanında geç ortaçağda bölgenin yada bölgedeki belirli yörelerin yönetiminde hükümdarla işbirliği yapan meclisler, parlamentolar, divanlar diğer önemli yapıları oluşturdu. “*Stände*” terimi, İngilizce’de aşağı yukarı aynı anlama gelen “*estate*” kelimesi gibi, belirli bir tür tabakalaşmayı açıklayan sosyolojik bir anlama sahiptir. “*Ständestaat*” ise feodalizm ile mutlak yetçilik arasında bir sistemdir.⁸⁰ Zamanla kentler ülkeleri, ülkeler ise bir

⁷⁸ COŞKUN, *Modern Devletin Doğuşu*, s.129.

⁷⁹ POGGI, a.g.e., s.49

⁸⁰ POGGI, a.g.e., s.31, 54-60.

bütünsel iktidar alanı olarak krallıkları doğurdu. Krallıklarla beraber uluslar ve ulusal devletler ortaya çıktı. Krallıkların güçlenmesi beraberinde burjuvaziyi de güçlendirmekteydi.⁸¹

b. Mutlak Yönetim

Avrupa'da 16. yüzyılın sonlarına doğru şekillenmeye başlayan mutlak monarşi, modern devletin ilk biçimini oluşturur. Mutlak monarşik devlet yapısı, modern devletin büyük ve düzenli bir orduya, bürokrasiye ve hukuk düzenine sahip olmak gibi bir çok özelliğini taşır ve bu özellikleri ile ortaçağ toplumundan kopuşu simgeler. Mutlak monarşiyle başlayan ve giderek güçlenip merkezileşen modern devletin oluşum süreci, kapitalizmin gelişiminden ayrı düşünülemez.⁸²

Mutlak yönetimlere özgü bir ekonomik politika olan merkantilizm⁸³ akımın sonucu altın ve gümüş bolluğu oluşmuş, bu durum paranın değerini düşürmüş, dolayısıyla toprak aristokrasisinin parasal gelirleri reel olarak azalmıştı. Bu durum feodal beyleri hem kral hem de burjuvazi karşısında zayıf düşürmüştü. Burjuvalar, özellikle Fransa'da kralın bazı mevkileri satmasından yararlanıyor, soyluların ödeyemedikleri paraları ödeyerek mevki satın alıyor, böylece bu mevkilerden kaynaklanan avantajları kendi lehlerine kullanabiliyorlardı. Burjuvaların bol para harcamaları karşısında aristokrasi kendi yaşam biçimini korumakta zamanla güçlük çekmeye başladı. Yerel düzeyde bile feodal beylerin (lordların) geleneksel yönetim yetkileri, ekonomik çıkarları ve statüleri dışında önemini yitirmişti. Topraklı soylular geriye kalan yetkilerini tehdit eden ticari ve parasal güçlerine karşı geri plandan mücadele vermeye, kendilerine özgü rahat yaşam biçimlerini ve toplumsal ayrıcalıklarını korumaya çalışıyorlardı.⁸⁴

⁸¹ ÇETİN, a.g.e., s.18

⁸² YÜKSEL, a.g.e., s.96-97.

⁸³ 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa'da uygulanan ekonomik politika. Merkantilistlere göre; bir ülke kalkınabilmek ve büyüyebilmek için ihracatı arttırmalı, ithalatı kısımlıdır. Bu sayede elde edilen gelirle altın ve gümüş stoku yapılmalıdır. Çünkü, merkantilistlere göre zenginlik ülkedeki kıymetli maden miktarına bağlıdır. YÜKSEL, a.g.e., s.103.

⁸⁴ POGGİ, a.g.e., s.85.

b.a. Reform ve Rönesans

İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile birlikte Hindistan ticaret yolunun denetimi Doğunun eline geçmişti. O güne kadar Batı birlik ve bilincini düşünce düzeyinde korumayı üstlenmiş kilise, yeni gelişmeler karşısında Batı insanına bir çözüm önerememiştir.⁸⁵ Akabinde kilisenin dünya işlerine karışmasını eleştiren ve onun bu etkisini insanların üzerinden çekmesi gerektiğini savunan düşünürler ortaya çıkmaya başladı. Reformcular, bir yandan dinsel törenciliğe, iman konusundaki dinsel hiyerarşi anlayışına ve papanın kilise içindeki mutlak egemenliğe karşı çıkıyorlar, öte yandan kilisenin servet edinmesini eleştirip kilise mallarından vergi alınmasını, kilise vergilerinin kısıtlanmasını ya da kaldırılmasını savunuyorlardı. Tüm bu görüşler reform hareketlerini başlattı. Papalık iktidarını zayıflatma amacı taşıyan reform aslında kralların siyasal iktidarının güçlenmesine katkıda bulunmuştu. Kral ve Papa, Tanrının temsilcisinin kendileri olduğunun ispatına giriştiler. Krallıklar ulusal devletleriyle beraber ulusal kiliseleri kurmaya yöneldiler. Bunun ön koşulu ulusal gücün tek bir merkezde toplanmasıydı. Bu amaçla kral, devleti düzenli bir bürokrasiye dönüştürmüş, yeni vergi sistemleriyle gücünü tüm ülkeye yaymış, sürekli ve düzenli bir ordu kurmuş, ulusal kiliselere boyun eğdirmişti. Böylece Avrupa'nın din ve "dinsel ülke" birliği ilkesi parçalandı. Modern ulus devletin önündeki en büyük engel olan din de ortadan kalktı. Bunun sonucu olarak modern devlet iktidarının kaynağı ve kullanımının tek elde toplanması kolaylaşmıştı.⁸⁶

Rönesans, İstanbul'un fethiyle beraber, Ortaçağ Batı insanının yeni şartlara uyum sağlama teşebbüsüdür. Bu teşebbüste İtalya başrolü oynamıştır. C. Colombe ve Amerigo Vespucci İtalya'ndır.⁸⁷ Rönesans'ın düşünce merkezinde Hümanizm vardır. Hümanizm her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmektir. Kilisenin skolastik ortaçağ anlayışı reddedilerek bilimde, felsefede, sanat ve edebiyatta özgür insan anlayışının savunulmasıdır. Rönesans'la birlikte gelişen yeni bir insan anlayışı ve bu anlayışa bağlı olarak vurgulanan özgürlük kavramı önemli bir modern değişim unsurudur. Eski çağdaki toplumsal şartların içine mahkum olmuş durağan insan yerine dinamik bir insan

⁸⁵ COŞKUN, **Modern Devletin Doğuşu**, 145-146.

⁸⁶ ÇETİN, a.g.e., s.19-20.

⁸⁷ COŞKUN, **Modern Devletin Doğuşu**, 145-143.

anlayışı doğmuştur. Rönesans ile birlikte insan birey olarak toplumdan ayrı bir varlık halinde anlaşılmaya başlanmıştır. Tüm toplumsal bağlarından soyutlanmış bir insan anlayışı ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın modernizme katkısı dinsel niteliği ağır basmayan bir özgürlük kavramı etrafında oluşan bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak yeni bir insan felsefesi doğurmuş olmasıdır.⁸⁸

b.b. Sivil Toplum

Devlet bireylere, vergi ödeyecek, askere alınacak vb. kişiler olarak bakıyor ama devlet işlerinde etkin roller üstlenecek vasıflarda olmadıklarını düşünüyordu. Bu mantığa göre toplum yalnızca yönetilirdi. Zamanla belli toplumsal gruplar (büyük ölçüde burjuvazi, bazen soylular ve ruhban sınıfının alt kademeleri) devletin etkinliklerini eleştirebilecek bir kitle olarak ön plana çıktı. Sivil toplumu oluşturan bireyler, kendi özel çıkarlarını aşan ve devlete ilişkin konularda bir kamuoyu oluşturarak devlet üzerindeki etkili olmaya yönelik yeni bir kamu alanı yaratmaya çalışıyorlardı. Sınıf olarak burjuvazi mutlak devlet için bir tehdit oluşturmamıştır. Ancak burjuvazi, sivil toplum bireyelerine açık, onların görüş ve çıkarlarına duyarlı, fikirlerin açıkça tartışıldığı yeni bir “kamu” kavramını merkezi bir konuma getirip kurumsallaştıracak olan farklı bir yönetim sistemini daha çekici buluyor ve bunu istiyordu. Bu yeni düzende kamu, yalnızca devletin faaliyetlerini yönlendirmekle kalmamış aynı zamanda bu faaliyetleri başlatmış, yönetmeye ve denetlemeye başlamıştı. Bu sistem meşruiyetini sivil toplumun belli başlı görüşlerini temsil ettiği için kazanmış, böylece sivil toplumda yönetim sisteminin tebaası olmaktan çok seçmen kitlesi haline gelmişti.⁸⁹

2. Sanayi Devrimi, Yeni Sınıfların Doğuşu Ulus Devlet ve Hukuk Devleti

Sanayi devrimi ilk kez dış ticaretin oldukça gelişip sermaye birikiminin hızlandığı, teknik icatların ve yeni ekonomik buluşların doğrultusunda üretime makine ve organizasyonu uygulayan İngiltere’de görüldü. Sonra Fransa ve Batı Avrupa’dan Amerika’ya yayıldı. Modernleşme sürecinin en önemli unsuru olan ekonomik gelişmeyi

⁸⁸ ÇETİN, a.g.e., s.21-23.

⁸⁹ POGGİ, a.g.e., s.97-103

besleyen sanayi devrimi ile modern devletlerin toplumsal yapısı değişmiş; girişimcilik aileden ayrılarak şirketlerin eline geçmiş, işbölümüne dayalı üretim ortaya çıkmış, sermaye birikimi büyüyerek sermayedarların gücü artmış, geleneksel düzen yerine rasyonel hesap ve çıkarlar ortaya çıkmış, sanayi girişimlerinden doğan sınıfsal ayrımlar artmış, bu sınıfların siyasal iktidardan istekleri organizeli birlikler doğurmuştur. Teknik alanda icatlar hızla artmış, Avrupa'da nüfus patlaması yaşanmış, tarımsal alanda aşırı üretim ve üretim fazlası mal elde edilmiş, şehirlere göç, işgücü akımı yoğunlaşmış, büyük keşifler ve uluslararası ticaret, Avrupa'ya altın, gümüş gibi değerli madenlerin akımı ve bunların zenginliği arttırması toplumu modern değerlere uyumlulaştırmış, faizle fiyatın ucuzlayıp yatırımların hızlanması ile ekonomik gelişme artmış, toplumun ekonomik refahı yükselmiş, ulaşım, taşıma, pazarlama alt yapılarının oluşturularak devletin tüm alanlara yayılması kolaylaşmış, piyasaların ve ekonominin bütünsel bir ağ ile örülmesi gerçekleştirilmiştir. Sanayi Devriminin oluşturduğu bu ortamda burjuvazi güçlenmiş kendini güçlü tutacak devlet anlayışlarını savunmuştur. Özgürlük her alanda yayılmaya başlamış; özel mülkiyet, serbest girişim, bireycilik, güvenlik temel konular olmuştur.⁹⁰ 19. yüzyıl, toplum eğitiminin geliştiği, demokratikleşme yoluyla kitlelerin etkisinin yükseldiği, kapitalizmin karakter değiştirmeye başladığı, aile işletmelerinin yerini büyük şirketlerin almaya başladığı, demiryolu ağının ve endüstrinin hızla büyüdüğü bir yüzyıl olmuştur. Bu bağlamda devletin kapsamı ve masrafları giderek artmıştır. Artık devlet bu masraflarını kişilerden bağış alarak, kimi makamları satışa çıkararak, savaş ve sömürgecilikten kazanılan kaynaklardan hisse satarak yada kişisel varlıklardan harcayarak değil, yurttaşların gelir ve harcamalarından aldığı vergilerle zenginleşen bir devlet bütçesinden karşılanmak durumunda kalmış, bu durumda maliye ve vergi teorilerinin üretilmesini sağlamıştır. Bu dönemde hızlanan sanayileşme ve kentleşme, ücretli emekçi sınıfın büyümesine sebep olmuş, büyümenin nimetlerinde yoksun bir kitle meydana gelmişti. Ekonomik açıdan dışlanmış ve siyasal bakımdan güçsüzleşmiş bu insanların acılarını hafifletmek ve yabancılaşmışlık hislerini gidermek için seçme hakkı (önce erkeklere tanınmış, daha sonra kadınlarda bu kapsama alınmıştır) tanınmış, sosyal devlet ilkesi benimsenmiş ve ulusal bilincin oluşturulması için zorunlu askerlik getirilmiştir. Yüksel'e göre; Avrupa'da 15.yüzyıldan sonra mutlak monarşi formunda oluşmaya başlayan devlet yapısı 1648 yılında akdedilen Vestfalya

⁹⁰ ÇETİN, a.g.e., s.24-25.

(Westphalia) Barışı ile egemen ulus devlet biçimine ulaşmış ve uluslar arası düzeyde tanınmıştır.⁹¹ Ulus-devlet, kamusallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümlerinden birisidir. Gelişimini tamamlamış ulus-devletler, modern devletler, belli bir “standartlaşma”ya başvurur ve doğal olarak monisttir. Devletin tek bir parçası ve tek bir maliyesi vardır. Genellikle tek bir ulusal dil vardır. Bu tek ulusal dil, çoğu kez çok sayıda yerel dil ve lehçeye yapay biçimde üstün kılınmıştır. Tüm yerel kimliklerin üstünde homojen bir ulus kimliği oluşturulmaya çalışılır. Son olarak, farklı hukuk geleneklerinin yalnızca sınırlı amaçlar ve çevre bölgeler içinde geçerliliklerini korudukları tek bir hukuk sistemi vardır.⁹²

Modern devlette, devletle hukuk arasında özellikle yakın bir ilişki vardır. Kamu hukukunun büyük bir bölümü, vazgeçilmez kural koyma, emir verme, ölçüt belirleme, faaliyetleri yönlendirme sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Hukukun öteki parçası olan özel hukuk, devlet organlarının çalışmalarını düzenlemez. Kendi çıkarlarının peşinde koşan kişilerin özerk etkinliklerinin çerçevesini çizer. Yasaların tümü, kuşkusuz devletin yurttaşları karşısındaki gücünün ifadesidir. 19. yüzyıl devletlerinin otoriter çözümleri reddeden liberal eğilimine kamu hukukunun birbiriyle örtüşen iki düzenlemesi esin kaynaklığı etmiştir. Öncelikle, tüm pozitif hukuk değiştirilebilir olduğundan yeni çıkarılan yasaların kazanılmış hakları ortadan kaldırma ya da hak sahiplerinin bu haklardan yararlanmalarını engelleme tehlikesi vardır. Bu tehlikeye karşı koruyucu bir önlem olarak temel bazı hukuksal ilkeler anayasal düzenlemelerle daha yüksek, özel bir hukuksal konuma sahip kılınmıştır. Bu ilkeleri çiğneyen ya da kısıtlayan yasalar geçersiz sayılmakta ya da ancak belli koşullara uygun yapıldıkları takdirde geçerli kabul edilmektedir. İkinci olarak, yurttaşlar özel hukuk alanında olduğu gibi, kamu hukuku alanında da gene çoğu kez anayasayla düzenlenmiş kazanılmış haklara sahiptir. Devlet kurumları, kimi durumlarda yasama organları da dahil olmak üzere, bu hakları çiğnemekten men edilmiştir.⁹³ Bu gelişmelerde “egemenliğin kişi ve soylardan uluslara geçtiği, kurumlar tarafından paylaşıldığı ve ortak kullanıldığı, hukuk kurallarının onu koyanları da içine alarak her kişi ve kuruluşu

⁹¹ YÜKSEL, a.g.e., s.99, 107-108.

⁹² Y. Furkan ŞEN, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı Yayınları, Ankara, 2004, s.33,37., POGGI, a.g.e., s.111-114

⁹³ POGGI, a.g.e., s.122-125.

bağlaması, kamusal yaşamda görev ve yetkili herkes ve her organın yargısal denetimi altında olması” olarak nitelendirilen “hukuk devleti”ni meydana getirmiştir.⁹⁴ Hukuk devletinin doğuşu polis devlet anlayışının sonu ve “hazine teorisi”nin başlangıcı olmuştur.

Modernleşmenin siyasi projesi en geniş haliyle demokrasiye dayanır. Laiklik bu projenin içindedir; özgürleşmenin aracı olarak tanımlanır. Modernitenin öngörmediği ama modern çağı bütünüyle tanımlayan asıl unsur “Milli Devlet”tir. Milli devlet, imparatorlukların ve mutlak monarşilerin anti-tezidir. İmparatorlukların ve monarşilerin meşruiyetlerini kaybetmeleri ile milli devlet modern çağın genel devlet biçimi haline gelmiştir. Milli devlet, modern çağın merkezîyetçi devletini ifade eder; aynı zamanda yeni bir siyasi iktidar prensibini, meşruiyet kaynağını da yansıtır. Bu prensip ve kaynak kısaca demokrasidir. Devletin homojenliğe olan ihtiyacı milleti ortaya çıkarmakta, millet güç kazandıkça demokrasiyi talep etmektedir.⁹⁵

⁹⁴ ÖZAY, a.g.e., s.10.

⁹⁵ Mümtaz’er TÜRKÖNE, **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınları, Ankara, 2003, s.187-191.

İKİNCİ BÖLÜM

1924 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU

I. 1924 ANAYASASINA KADAR GELİŞMELER

A. GENEL DURUM

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi, "hürriyetin ilan›"ndan çok şey bekleyenleri yanıltmıştı. Balkan Savaşları'ndan büyük yaralarla çıkan Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'na hazırlıksız yakalanmış ve müttefiklerinin teslim olması sonucu 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamış, 1 Kasım 1918'de önde gelen birçok İttihatçılar, 1. Dünya Savaşı'ndaki rollerinden, özellikle Doğu Anadolu'dan Ermenilerin göç ettirilmesinden⁹⁶ dolayı İtilaf Devletleri tarafından yargı önüne çıkarılacaklarını düşünerek bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk ettiler.⁹⁷ İtilaf Devletleri, ülkenin önemli bir kısmını işgal etmeye başlamıştı. Özellikle mütarekenin yedinci maddesi "İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaktır" şeklinde⁹⁸ soyut bir ifade içermekte

⁹⁶ Osmanlı'da Ermeniler ve Ermeni Tehciri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vahakn N. DADRİAN, **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı**, (Çev: Attila TUYGAN), Belge Yayınları, İstanbul, 2005, Yusuf HALAÇOĞLU, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, Yusuf HALAÇOĞLU, **Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, Levon Panos DABAĞYAN, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, Sabahattin ÖZEL, **Millet-i Sadıka Ermeniler**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, Kazım KARABEKİR, **Ermeni Dosyası**, Emre Yayınları, 2005.

⁹⁷ Erik Jan ZÜRCHER, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev:Nüzhet SALİHOĞLU), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.115.

⁹⁸ Dursun Ali AKBULUT, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1.**, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.135.

ve İtilaf devletlerine gerekli gördüklerinde işgal yetkisi vermekteydi. Amerikan Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de dünya kamuoyuna açıkladığı ve "Wilson İlkeleri" olarak bilinen on dört maddelik prensipler,⁹⁹ Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik olan yenik devletlerin halkları arasında umut uyandırmış olmasına rağmen, Osmanlı'da halk bu prensiplerden haberdar değildi. Daha sonra aslında yurtsever vatandaşlar tarafından kurulmasına rağmen Amerikan mandası kabul edilebilir endişesi ile milli mücadeleye zarar verebileceği endişesi taşınmış olan "Wilson Prensipleri Cemiyeti" kurulacaktı. Türk politikacıları ise Wilson prensiplerinin adil bir barış getireceğine inanmamışlardı.¹⁰⁰

1. Kongreler ve Heyet-i Temsiliye

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Anadolu'da ve Rumeli'deki yerel direnişlere katılım artmıştı. Yerel ve bölgesel direnişlerden düzenli bir orduya geçip mücadeleyi Anadolu'dan yürütmeyi planlayan Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak, 22 Haziran 1919'da da Amasya Genelgesi'ni yayınladı. Bu genelgede Millet'in bağımsızlığının tehlikede olduğu, İstanbul hükümetinin işgal nedeniyle sorumluluklarını yerine getiremediği ve Erzurum'da bir kongrenin toplanacağı bildirilmekteydi.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanmıştır. Kongre sonunda alınan kararlarda İstanbul Hükümeti'nin görevini yapamadığı takdirde, Milli Kongre veya kongre toplantı halinde değil ise Heyet-i Temsiliye tarafından geçici bir hükümet kurulacağı ilan edilmiş, Misak-ı Milli'nin esasları benimsenmişti. Erzurum Kongresi, toplantısı ve niteliği bakımından bölgesel olmakla birlikte alınan kararlar bakımından vatanın bütünü ve milletin genelini ilgilendirmektedir.

⁹⁹ Sabahattin SELEK, **Anadolu İhtilali 1. Cilt**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 38-39.

¹⁰⁰ Cemal KUTAY, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979, s.31., Adnan SOFUOĞLU, "Milli Mücadele Dönemi", **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör: M. Derviş KILINÇKAYA), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 127.

Sivas Kongresi, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. Alınan kararlara göre; Mebusan Meclisinin vakit kaybetmeksizin derhal toplanması gereklidir. Yine Sivas Kongresinde Milli Kongrenin toplantı halinde olmadığı zamanlar faaliyette bulunmak üzere bir “Heyet-i Temsiliye”nin kurulması öngörülmüştür. Milli sınırlar içinde ülkenin bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı kararı alınmış, müdafaa-i hukuk cemiyetleri “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında toplanmıştır.¹⁰¹

Bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükümeti 7 Ekim 1919 tarihinde “İntihab-ı Mebusan Kararnamesi” çıkarmış, Ali Rıza Paşanın bulunduğu İstanbul Hükümeti temsilcisi ile Heyet-i Temsiliye arasında 20-22 Ekim tarihleri arasında “Amasya Görüşmeleri” yapılmış ve akabinde önceden kabul edilen kararname uyarınca da Aralık 1919’da mebus seçimleri yapılmıştı. Daha sonra “Son Osmanlı Mebusan Meclisi” İstanbul’da 12 Ocak 1920’de toplandı. Mebusan Meclisi, Edirne mebusu Şeref Bey’in teklifi ile¹⁰² 28 Ocak 1920’de “Misak-ı Milli Beyannamesi”ni kabul etti. Bu beyanname, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar doğrultusunda ülkenin bütünlüğü ve devletin bağımsızlığı ilkelerini ilan ediyordu.¹⁰³

Milli mücadele çabasının ve Heyet-i Temsiliye’nin faaliyetlerinin halka ulaştırılabilmesi için 10 Ocak 1920’de Ankara’da Mustafa Kemal’in önderliğinde bir anlamda Heyet-i Temsiliye’nin yayın organı sayılabilecek “Hakimiyet-i Milliye Gazetesi” yayın hayatına başladı.¹⁰⁴

¹⁰¹ Zekai GÜNER, Orhan KABATAŞ, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basın**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 81-83, 85-86., Mustafa BALCIOĞLU, “Ya İstiklal Ya Ölüm”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), Atatürk Araştırma Merkezi, a.g.e., s. 168-173, 176-177.

¹⁰² Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 Cilt:II**, Remzi Kitabevi, 1999, s.201. Aydemir, Misak-ı Milli’nin Mebusan Meclisinde 7 Şubat 1920’de kabul edildiğini beyan etmektedir.

¹⁰³ SOFUOĞLU, “Milli Mücadele Dönemi”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 166.

¹⁰⁴ Hadiye BOLLUK, **Kurtuluş Savaşı’nın İdeolojisi Hakimiyet-i Milliye Yazıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7., Fethi KARADUMAN, **Çöküş ve Doğuş Atatürk Devrimi Osmanlı İmparatorluğu’ndan Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’ne**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.342-343.

2. Büyük Millet Meclisi

16 Mart 1920’de İstanbul resmen işgal edildi. Mebusan Meclisi 18 Mart 1920 günü son toplantıyı yaptı ve çalışmalarına ara verme kararı aldı. İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı bir tamimle olağanüstü yetkilere sahip bir meclisi Ankara’da toplantıya çağırdı. Buna göre; nüfuslarına bakılmaksızın her livadan beş kişi seçilecekti. Bunları ise belediye meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yerel yönetim kurulu üyeleri seçecekti. Ayrıca Meclis-i Mebusan’dan gelecek üyeler de seçilmiş üye kabul edileceklerdi. Bu şekilde seçilenler Ankara’da toplanarak 23 Nisan 1920’de ilk Büyük Millet Meclisi toplantısını yaptılar. Bu toplantı, en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif Bey’in başkanlığında ve açılış konuşmasıyla başladı.¹⁰⁵ Şerif Bey açılış konuşmasında “...İstanbul’un geçici olarak yabancı güçler tarafından işgal olunduğu, bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin tutsak edildiği hepinizce bilinmektedir...Bu yüce Meclisin en yaşlı üyesi olarak ve Allah’ın yardımıyla ulusumuzun tam bağımsızlığı için sorumluluğu doğrudan doğruya yüklenip kendisini yönetmeye başladığını bütün cihana duyurarak Büyük Millet Meclisi’ni açıyorum. Kutsal olarak bağlı olduğumuz bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı Altıncı Sultan Mehmed Hazretlerinin yabancı boyunduruğundan kurtarılmasında ve saltanatın sürekli merkezi olan İstanbul’umuz ile işgal altında ve türlü kıyım ve işkence içinde maddi ve manevi bakımdan insafsızca yok edilmekte olan, zulüm görmüş bütün illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Yüce Allah’tan dilerim...” diyerek vatanı ve Sultan Halifeyi düşman esaretinden kurtarmayı bir anlamda orada bulunanların görevi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶ Ancak Meclis, İstanbul Hükümetinin idaresinden memnun değildir. Siyasi olarak herkesin ortak olarak buldukları nokta budur. Vatanın kurtarılması ana amaç olup, partcilik ve özellikle “İttihatçılık”

¹⁰⁵ Rıdvan AKIN, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48. AYDEMİR, **Tek Adam C. II.** s.249., Aydemir’e göre; 23 Nisan 1920 tarihi Halk Hareketi’nin Halk Devleti’ne dönüştüğü tarihtir.

¹⁰⁶ Demirhan Burak ÇELİK, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, 2002, s.82-83.

reddedilmiştir. İttihatçılık reddedilmiştir ancak; bu hareketi oluşturanların geneli de İttihatçıdır.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan 1920’de TBMM’deki konuşması; meclisin üstünlüğü, hükümet kurma zorunluluğu ve Meclis Başkanı’nın hem yasamanın hem de hükümetin başkanı olduğu şeklinde özetlenebilirdi.¹⁰⁸ Bu bağlamda da Meclisin ilk işi hükümet teşkili olmuştur ve 25 Nisan 1920 Pazar günü toplantısında Mustafa Kemal’i Meclis Başkanı seçmiştir.¹⁰⁹ Meclis, 29 Nisan 1920’de “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”nu kabul ederek meclisin meşruiyetine saldırıyı vatan hainliği sayacağını ve bu fiili işleyenlerin ölümle cezalandırılacağını ilan etmiştir. Yine meclis İstanbul’la haberleşmeyi kesmiş, İstanbul Hükümetinin yaptığı her işlemi yok sayan bir karar almıştır. Mayıs ayında “TBMM Hükümeti” kurulmuştur. Bu hükümetin amacı, Misak-ı Milli’yi gerçekleştirmektir.¹¹⁰ TBMM, kuvvetler birliği ilkesini benimseyerek yasama, yürütme ve yargı erkini elinde bulunduruyordu. Bu sisteme anayasa hukuku literatüründe “Meclis Hükümeti Sistemi” deniliyordu.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilinceye kadar TBMM, çalışmalarında “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Suret-i Teşekkülü Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı”, Mustafa Kemal’in 24 Nisan 1920 tarihli takriri ve “Nisab-ı Müzakere Kanunu” gibi¹¹¹ anayasal hükümler içeren birtakım yasama eylemlerinde bulunmuş ve kararlar almıştır. Büyük Millet Meclisi’nin açılışından kısa bir süre sonra Anadolu’nun bütün devlet gelirlerinin Maliye Bakanlığınca yönetilmesine başlanılmış, ilk yıllık bütçe kanun tasarısı 30 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisi’ne sunulmuş, Bütçe Kanunu 28 Şubat 1921 günü kabul edilmiştir.¹¹²

¹⁰⁷ Hasan Atilla GÜNGÖR, **Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası’nın Yeri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001, s.43.

¹⁰⁸ Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 60-63.

¹⁰⁹ Yunus NADİ, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s.54.

¹¹⁰ BALCIOĞLU, “Ya İstiklal Ya Ölüm”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, s.190-193.

¹¹¹ KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.97-98.

¹¹² Alptekin MÜDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, C. 2., Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 382-383.

Meclisi ilk ve en çok etkileyen düşünce mecliste de taraftar bulmuş olan Bolşevizmdir. Bunun sebepleri arasında Rusya’da Bolşevik İhtilali’nin yeni gerçekleşmiş olması ve antiemperyalist bir tavırla batıya karşı durması ile yine emperyalizme karşı olan Anadolu Hareketi’nin benzerliği ilk sırada sayılabilir. Bununla birlikte gerek Anadolu hareketi, gerekse Rusya, uluslar arası alanda yalnızdır ve bu yalnızlık yeni Büyük Millet Meclisi Devleti ile Rusya’yı birbirine yaklaştırmıştır.¹¹³

Milli mücadeleyi kırmak amacıyla İstanbul Hükümeti’nin Anadolu insanı tarafından olumsuz olarak bakılan bolşeviklik karalaması ile propagandaya girmesi sonucu karşı hareket olarak Mustafa Kemal’in de bilgisi dahilinde olduğu söylenen İslamcı-Komünist kimlik taşıyan “Yeşil Ordu Cemiyeti” kurulmuş ve Bolşevizm ile İslam’ın çok farklı olmadığı savunulmaya başlanmıştır. Amaç, Bolşeviklikle suçlanan Anadolu Hareketi’nin korunmasıdır. Ancak daha sonra Çerkez Ethem’inde bu cemiyete katılımı sonucu, örgütün faaliyetlerinin durdurulması ve resmi komünist partisine geçişi sağlanmış, böylece dağınık halde bulunan sol düşünce kontrol altında tutulmuştur.¹¹⁴

İşgalci güçlere karşı ulusal direniş hareketini başarıya ulaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923-Birinci Meclis) içinde, ulusal bağımsızlık konusunda tam bir görüş birliği olmasına rağmen, iç politikada önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, başlangıçta bir bütün olarak hareket eden Meclis, zamanla Birinci ve İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. TBMM (Birinci Meclis); yeni seçilenler (271 kişi) ve Mebusan Meclisi kökenli (80 kişi) milletvekillerinden olmak üzere toplam üç yüz elli bir milletvekilinden oluşmaktaydı. Grup başkanlığına Mustafa Kemal’in seçildiği Birinci Gruba %75,1’i yeni seçilenlerden (196 kişi), %24,9’u da Mebusan Meclisi kökenli (65 kişi) milletvekillerinden oluşmaktaydı. TBMM’de doksan milletvekili gruba dahil edilmemişti.¹¹⁵ Birinci ve İkinci Grupların oluşmasından önce Mecliste gayri resmi bazı küçük gruplar bulunmaktaydı. Bunlar arasında, daha çok devrimci gençlerin oluşturduğu “İstiklal

¹¹³ GÜNGÖR, a.g.tez., s.44.

¹¹⁴ Necip HABLEMİTOĞLU, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu Cemiyeti**, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2006, s. 51., GÜNGÖR, a.g.tez., s. 44-45.

¹¹⁵ Ahmet DEMİREL, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13, 216-224.

Grubu”, sol eğilimli milletvekillerini birleştirdiği “Halk Zümresi” muhafazakarların oluşturduğu “Tesanüt Grubu” ve Osmanlı reformistleri ile bazı ittihatçıların oluşturduğu “İslahat Grubu” ile “Müdafaa-i Hukuk Zümresi” en önemlileri olarak sayılabilir.¹¹⁶ TBMM Başkanı Mustafa Kemal, öncelikle bu gruplardan İstiklal Grubu ile çalışmayı denemiş ancak İstiklal Grubu başarılı olamadığından kendi grubunu kurma çalışmalarına başlamıştır.¹¹⁷

B. 1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU

1. Genel Olarak

1921 Anayasası, klasik anayasa kavramını tam olarak karşılamamaktadır. Bunun nedeni; dönemin şartlarının klasik anayasalarda bulunan özelliklerin tümünü karşılayabilecek kapasitede bir metnin hazırlanmasına müsait olmamasıydı. Her şeyden önce meclisin yapısı buna elverişli değildi. TBMM (Birinci Meclis), hemen hemen bütün düşüncelerin temsilcilerini barındırmaktaydı. Fakat bu farklı düşünenlerin ortak bir amacı vardı: vatani kurtarmak. Vatan kurtarıldıktan sonra nasıl olsa diğer konular tartışılabilirdi. Gün düşmana karşı elbirliği yapma günüydü. Bundan dolayı ki asgari müşterek noktalarda buluşulması gerekiyordu. Bu durum ise kapsamlı bir çalışmayı imkansız hale getiriyordu. Ayrıca meclisin savaş yöneten bir meclis olması da zaman bakımından kapsamlı bir çalışmanın yapılmasını engelliyordu. Anayasasının fazla kapsamlı olmayışı sebeplerinden birisi de Mustafa Kemal’in padişahı karşısına alıp, İstanbul’dan sert bir kopuşu istememesidir.¹¹⁸

¹¹⁶ Sabahattin SELEK, *Anadolu İhtilali C. 2*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 629.

¹¹⁷ GÜNGÖR, a.g.tez., s.47., DEMİREL, a.g.e., s.215.

¹¹⁸ GÜNGÖR, a.g.tez., s.59-60.

2. Hazırlanışı

Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin derhal Ankara'da toplanması çağrısı sonucu oluşan TBMM, bu çağrının lafzından ve ruhundan da anlaşılacağı gibi "asli kurucu iktidar"dır. İstiklal Savaşı koşullarında oluşan yeni devlet ve iktidar düzenine ilişkin kuralları gösterecek yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu açıdan TBMM, anayasa hazırlık çalışmalarına daha ilk günlerinde başlamış ancak kurulan komisyonda ve mecliste görüş ayrılığı olmuş ve çalışmalar aksamıştır. Birinci görüşe göre; Büyük Millet Meclisi Hükümeti geçicidir. Osmanlı Devleti bağımsızlığına kavuştuktan sonra görevi bitecektir. Diğer görüşe göre ise; bu hükümet geçici olmayıp, egemenlik millete verilmeli, saltanat kaldırılmalıdır. Fakat ikinci görüş sahipleri günün koşulları gereği bu düşüncelerini aleni dışa vuramamışlardır. Bütün bu şartlar altında 18 Eylül 1920 günü İcra Vekilleri Heyeti Meclis Genel Kuruluna, bir "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası" sundu ve bu tasarı, "Encümen-i Mahsus" adında özel bir komisyona havale edildi. Komisyonda görüşüldükten sonra Meclisteki müzakerelerine geçildi. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Meclisteki bu görüşmelerde ve kabulünde 1876 Kanun-ı Esasinin değiştirilme usulünü öngören yüz on altıncı maddesindeki üçte iki çoğunluk kuralına uyulmamıştır. Dolayısıyla katı anayasalar için öngörülen nitelikli çoğunluk gibi özel kurallar uygulanmamış, adi kanunlar için varolan usuller izlenmiştir. Bu bağlamda 1921 Anayasası, Türk Anayasa Hukuku tarihinde alelade yasalar yada yumuşak anayasalar için öngörülen normal usullerle görüşülmüş ve kabul edilmiş tek anayasadır. Yine bu anayasa, hazırlanış ve kabul edilmiş özellikleri bakımından Türk anayasalarının en demokratik örneğidir.¹¹⁹

3. Esaslar

1921 Anayasası öncelikle 1876 Anayasasından isim olarak ayrılmaktadır. Zira; 1876 Anayasasının adı Kanun-ı Esasi iken, 1921 Anayasasının adı Teşkilat-ı Esasiye

¹¹⁹ TANÖR, a.g.e., s.247-249., GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.37-38.

Kanunu'dur. 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" yirmi üç madde ve bir ayrı maddeden oluşan çerçeve bir anayasadır. Klasik anayasa sistematüğinden yoksun olan bu anayasa, temel hak ve hürriyetler, yargı erki gibi temel konuları düzenlememiştir. Bir geçiş döneminin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hazırlanan kapsamlı olmayan bir anayasa olmasına rağmen 1921 Anayasası, Türk anayasası üzerinde önemli izler bırakmıştır.

a. Milli Egemenlik

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu birinci maddesinde çok açık bir şekilde Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir ifadesiyle milli egemenlik ilkesini ilan etmektedir.¹²⁰ Bu bağlamda 1921 Anayasası devrimci bir niteliğe de sahiptir. Gerçi 1921 Anayasası saltanat ve hilafeti kaldırmamıştır ancak bu ilkenin açıkça zikredilmesi bu iki kurumun örtülü olarak yok sayıldığı anlamına gelmektedir. Aslında egemenlik hakkını millete ilk olarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu vermiş de değildir. Zira; Mondros Mütarekesinin imzalanması ve ülkenin yer yer işgaline başlanılmasından sonra yerel ve bölgesel kongre hareketleri, Samet Ağaoğlu'nun "Kuvayı Milliye Ruhunu"¹²¹ olarak nitelendirdiği halk hareketi fiili olarak milletin egemenliği kendi eline aldığı göstergesidir. Bu yerel ve bölgesel halk hareketleri, milli irade adına ortaya çıkmış ve bölgenin ve milletin kaderini belirleme hakkını kendilerinde bulmuşlardır. Amasya Genelgesi'ndeki "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." anlayışı ve Erzurum ile Sivas Kongreleri'ndeki "irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır" anlayışı bunun bir göstergesidir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun milli egemenlik anlayışı doğrudan ya da yarı doğrudan demokrasi anlayışı olmayıp, temsili demokrasi anlayışı yönündedir. Bu

¹²⁰ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.41.

¹²¹ Samet AĞAOĞLU, **Kuvayı Milliye Ruhunu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999. ayrıntılı bilgi için bk.

bağlamda anayasa görüşmeleri sırasında önerilen referandum ve halkın kanun teklifi kurumları kabul görmeyerek reddedilmiştir.¹²²

b. Meclis Hükümeti Sistemi ve Kuvvetler Birliği

Hükümet sistemleri anayasa hukukunun klasik teorisinde “kuvvetler ayrılığı-kuvvetler birliği sistemleri” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde yasama ve yürütme kuvvetleri ayrı ayrı organlara verilmiştir. Yasama ve yürütme erklerinin birbirinden kesin ve sert bir şekilde ayrıldığı sistemlere “başkanlık sistemi”, bu erklerin yumuşak ve dengeli bir şekilde ayrıldığı sistemlere de “parlamentar sistem” denilmektedir. Kuvvetler birliği sistemlerinde ise, yasama ve yürütme kuvvetleri aynı organda toplanmıştır. Yasama ve yürütme erkleri yürütme organında toplanmışsa, ortada “mutlak monarşi” veya “diktatörlük” rejimleri vardır. Yasama ve yürütme erkleri yasama organında birleşmişse, ortada “meclis hükümeti” veya “konvansiyonel rejim” vardır.¹²³

1921 Teşkilat-> Esasiye Kanunu, hükümet sistemi olarak ikinci maddesindeki “İcra kudreti ve teşrii salâhiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder” hükmüyle kuvvetler birliği sistemini aleni bir şekilde benimsemiştir. Bu madde hükmüne göre; yasama ve yürütme kuvvetleri TBMM'de toplandığı içindir ki, kuvvetler birliği sisteminde anayasa hükümet şekli olarak “meclis hükümeti” esasını kabul etmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kurduğu hükümet sistemi meclis hükümeti sistemidir. Çünkü; anayasanın ikinci maddesi açıkça kuvvetler birliği ilkesini kabul etmiş, üçüncü maddesi de ikinci maddeyi destekleyen “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır” şeklindeki hükmüyle meclis hükümeti sistemini kabul ettiğini açıkça

¹²² TANÖR, a.g.e., s.256-257.

¹²³ SOYSAL, a.g.e., s.29.

göstermiştir.¹²⁴ Hükümet şeklinin meclis hükümeti olduğunun diğer göstergeleri; bakanlar›n teker teker Meclis tarafından seçilmesi, Meclisin bakanlar› her zaman değiştirebilmesi ve onlara yön gösterebilmesi, buna karşılık Bakanlar Kurulu’nun Meclise karşı kullanabileceği hiçbir silahının olmaması ve bir devlet başkanlığı kurumunun olmaması sayılabilir. 1921 Anayasası’na göre; Meclis Başkanı, Bakanlar Kurulu’nun da başkanıdır. Bakanlar Kurulu, Meclisin bir organı durumundadır. Bakanlar arasında ç›kabilecek uyuşmazlıkları Meclis çözer. Anayasanın beşinci maddesinde Meclis seçimlerinin iki yılda bir yapılacağı düzenlenmiştir.¹²⁵

1921 Anayasası, yirminci maddesinde düzenlediği nahiye şuralarının ve idare heyetlerinin yarg›sal yetkilerinden söz eden ama bunların neler olduğunu açıklamayan hükmü dışında, yargı erki konusunda düzenleme yapmamıştır.¹²⁶ Bununla birlikte yarg› yetkisinin de Meclise ait olduğunu düşünen bir görüş baskındı. Bu bağlamda da üyeleri milletvekilleri arasından Meclisçe seçilen Birinci ve İkinci Grup arasında tartışmaya sebep olan İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu.¹²⁷

Mustafa Kemal ve çevresi Meclisin üstünlüğünü savunuyordu. Zira; bu yolla padişahın yerini alabilecek bir yürütme organı başkanına ihtiyaç kalmıyordu. Mustafa Kemal’in muhalifleri de Meclisin üstünlüğünü savunmaktaydı. Çünkü, muhaliflerde bu yolla Mustafa Kemal’in gücünü frenlemek, bir anlamda tek başına egemen olmasını engellemek istiyorlard›.¹²⁸

c. Türkiye Devleti

Anayasa Komisyonu’nun hazırladığı tasarıda “Türkiye halk hükümeti” ibaresi mevcut iken¹²⁹ Dr. Rıza Nur’un önerisi ile 1921 Teşkilat-› Esasiye Kanunu’nun üçüncü

¹²⁴ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasalar›*, s.41.

¹²⁵ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s.6-7.

¹²⁶ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasalar›*, s.43.

¹²⁷ Ergün AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s.45-49.

¹²⁸ SHAW, a.g.e., s.415-416.

¹²⁹ AĞAOĞLU, a.g.e., s.68.

maddesindeki ifade, “Türkiye Devleti” olarak değişmişti. Tanör’e göre; devlet adının “Türk Devleti” değil de, “Türkiye Devleti” olması anlamlıdır. Zira Tanör; Milli Mücadele esas olarak Türk milliyetçilerinin damgasını taşımakla birlikte, Türk olan ve olmayan unsurların antiemperyalist birliğini temsil ettiğini bu bakımdan “Türkiye Devleti” ibaresi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan herkesin siyasal birleşmesinin en üst noktası olan devleti bütün kucaklayıcılığıyla ifade ettiğini belirtiyordu.¹³⁰

d. Yerinden Yönetim

1921 Anayasası, Türk anayasa tarihinde yerel yönetimlere en çok yer veren anayasadır. Toplam yirmi dört maddelik kısa bir anayasa olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, onuncu maddeden itibaren toplam on dört maddesini yerel yönetim ve yerinden yönetim ilkelerine ayırmıştır.¹³¹ 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun, “İdare” başlıklı onuncu maddesi, Türkiye’nin coğrafi ve ekonomik hususlar bakımından vilayetlere (illere), vilayetlerin kazalara (ilçelere) ve kazaların da nahiyelere (bucaklara) ayrıldığını belirtmiştir.

Devamında “Vilayat” başlıklı on birinci ve on dördüncü maddeler arasındaki bölümde; vilayetlerin merkezin belirlediği bazı hususlar dışında tüzel kişiliği olduğu ve özerk olduğu belirtilmiştir. Buna göre; Vilayet’in üç organı olup bunlar; “Vilayet Şurası”, “Vilayet Reisi” ve “İdare Heyeti” dir. Vilayet Şurası halk tarafından seçilir. Vilayet’in başında TBMM’ce atanan vali bulunur. Bu örgütlenme 1982 Anayasası’ndaki tüzel kişiliğe sahip, başında valinin bulunduğu İl Genel Meclisi ve İl Encümeni olmak üzere üç organdan teşekkül il özel idaresine benzemektedir.

Anayasanın on beşinci maddesi kazayı düzenlemiş olup, buna göre; kazaların tüzel kişiliği yoktur. Başında TBMM’ce atanan bir kaymakam bulunur. On altı ve yirmi

¹³⁰ TANÖR, a.g.e., s.254-255.

¹³¹ **85 sayılı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**, md.10-23., KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.101-102.

birinci maddeler arasında da nahiye düzenlenmiştir. Buna göre; nahiyeler tüzel kişiliğe sahip olup, “müdür”, “nahiye şurası” ve “idare heyeti” olmak üzere üç organ› vardı. Nahiye şurası doğrudan nahiye halkınca seçilir. İdare heyeti ve nahiye müdürü de nahiye şurası tarafından seçilir. Anayasanın yirminci maddesine göre; nahiye şurası ve idare heyeti kaza (yarg›) yetkisine de sahiptir. Bu madde 1921 Anayasas›n›n yarg›dan bahsettiği tek düzenlemedir. Yirmi birinci maddede de nahiyelerin birkaç köyden yada bir kasabadan oluşabileceği belirtilmiştir. “Umumi Müfettişlik” adını taşıyan son bölüm, vilayetler arası ve üstünde bir denetim kurumu getirmiştir. Yirmi ikinci maddeye göre; vilayetler ekonomik ve sosyal ilişkileri bakımından birleşerek umumi müfettişlik kıtaları oluştururlar. Yirmi üçüncü maddede de umumi müfettişliklerin görevleri sayılmıştır. Buna göre umumi müfettişliklerin görevi; genel olarak asayişin sağlanması, bütün dairelerin işlemlerinin denetlenmesi, vilayetlerin ortak işlerinde uyumun gerçekleştirilmesi ve devletin yerel yönetimlere ait görevlerini yerine getirilişini ve alınan kararlar› denetlemektir. Buna göre; merkezin denetimini sağlayacak iki birim oluşturulmuş olup bunlardan biri genel müfettişlikler, diğeri de valilerdir. Ancak valilerin denetimi “vesayet denetimi” niteliğindedir.

1921 Anayasas› yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine bu kadar önem vermesine ve yar›s›ndan fazlasını bu birimler için ayırmasına rağmen kasaba ve köylerden bahsetmemiş, yalnızca nahiyelerin birkaç köyden yada bir kasabadan oluştuğunu belirtmiştir.

Bu hükümler ışığında değerlendirildiğinde 1921 Anayasası, yerinden yönetim ilkesini (ademi merkezîyet) esas almış, merkezi yönetimi istisnai bırakmıştır. Böylece klasik Osmanlı sisteminin ve geleneksel merkezîyetçi anlayış yerine yerinden yönetime ve özerkliğe ağırlık vermiştir. Ancak, anayasallaşan yerinden yönetim kurumları uygulama alan› bulamamıştır. Bunda genel müfettişliklerin varlığı ve Mustafa Kemal’in ağırlığını merkezîyetçilikten yana kullanmasının payı büyüktür.¹³²

¹³² TANÖR, a.g.e., s.265-267.

4. İki Anayasanın Varlığı

TBMM, 1921 Anayasası'nın kabulünden önceki dönemde kendisini Kanun-ı Esasi ile bağlı saymış, ancak olağanüstü yetkilere sahip meclis olarak ta kendisinde anayasada değişiklik yapma yetkisini her zaman görmüştür. Bu dönemde Kanun-ı Esasi kurallarına bazen uyulmuş bazense dikkate alınmamıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1876 Kanun-ı Esasisini yürürlükten kaldırmamıştır. Ancak, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çatışmayan 1876 Kanun-ı Esasinin hükümleri ise geçerliliklerini korumaya devam etmiştir. Bunu Mustafa Kemal'in sadrazam Tevfik Paşaya 30 Ocak 1921 tarihli çektiği telgraftan anlamak mümkündür. Mustafa Kemal bu telgrafta "...Kanun-ı Esasi'nin işbu mevad ile tearuz etmeyen ahkamı kemakan meriyülicradır...." notunu düşmüştü. Bu notta Kanun-ı Esasinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğu belirtilmekteydi.¹³³

Sonuç olarak; bu dönemde asıl anayasa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olmak üzere her iki anayasada yürürlükte kalmış, bu ikili anayasa durumuna 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile son verilmiştir.¹³⁴

C. DİĞER ÖNEMLİ OLAYLAR

1. Saltanatın Kaldırılması

Türk halkı, Mondros Mütarekesinin ardından önce yerel ve bölgesel kongrelerle, daha sonra Heyet-i Temsiliye ve TBMM ile egemenlik hakkını bizzat kazanmış, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırmıştır. Sadrazam Tevfik Paşanın TBMM'ye gönderdiği bir telgrafta bu zaferin İstanbul ile Ankara arasındaki ikililiği kaldırdığı Lozan Konferansı'na her iki hükümetinde temsilcilerinin birlikte katılacağı bildirilmiştir. Bu gelişmenin ardından TBMM, 30 Ekim 1922 tarih ve 307 sayılı "Osmanlı

¹³³ TANÖR, a.g.e., s.246, 267.

¹³⁴ 491 Sayılı 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, md.104.

İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyeti Umumiye Kararı" ve 1-2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuk-> Hakimiyet ve Hükümranlığın Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı" nı aldı. 308 sayılı kararda "Türk Milletinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliği ve bütün hükümranlık haklarını zaten eline almış olduğu, bu nedenle de o tarihten beri Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe intikal edip yeni ve milli bir Türkiye Devleti'nin kurulduğu, yine o zamandan beri padişahlığın kalkmış ve yerine TBMM'nin geçmiş olduğu ve bir halk hükümetinin kurulduğu, hilafetin Osmanlı Hanedanına ait olduğu ve Türkiye Devleti'nin hilafet makamının istinatgahı olduğu...." belirtilmekteydi.¹³⁵308 sayılı bu karara göre; saltanat halifelikten ayrılmış ve 16 Mart 1920'den itibaren geçerli sayılmak üzere kaldırılmıştır. Halifenin Osmanlı ailesinden kim olacağına TBMM karar verecektir.

Hilafetin saltanattan ayrılmasının ve saltanatın kaldırılmasının hukuki şekil itibarıyla normal olarak bir anayasa değişikliği ile ya da hiç olmazsa bir kanunla yapılması gerekirken TBMM Genel Kurul Kararı ile yani hukuki niteliği itibarıyla "parlamento kararı" (kanun değil) ile alınması isabetsizdir. Zira, parlamento kararıyla, devletin temel yapısına ya da üçüncü kişilere ilişkin kararlar alınamaz, bu kararlarla parlamentonun iç düzenine ve işleyişine ilişkin kurallar getirilir. Bunun sebeplerinden biriside karar almanın yasa yapmadan daha basit usullere bağlanmış olmasıdır. Kaldı ki bu kararın alınması sırasında ve komisyonda uzun ve sert tartışmalar olmuş, Mustafa Kemal'in Meclisteki bu iki kurumun birbirinden ayrılabilceğini tarihsel ve teorik temelleri ile birlikte anlatması da fayda etmemiş, karma komisyonun ortak toplantısını bir köşede dinleyen ve sonuç alınamayacağını gören Mustafa Kemal'in, "...Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Egemenlik, saltanat kuvvetle, güçle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk ulusunun egemenliği ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdide Türk ulusu bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, egemenlik ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız

¹³⁵ KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.105-106., TANÖR, a.g.e., s.278-279.

meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar Meclis ve herkes meseleyi doğal olarak karşılasa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek şekline uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir.” şeklindeki sert sözlerinden sonra Ankara milletvekili Hoca Mustafa Efendi “Affedersiniz efendim, biz konuyu başka bakımdan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık” demiş ve böylelikle meselenin çözümü karma komisyonda sağlanmıştır.¹³⁶

2. Birinci Meclisin Sonu, Seçimler ve İkinci Meclis

Lozan görüşmeleri nedeniyle Meclis iyice karışmış karar alamaz duruma gelmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda 1921 Teşkilat-> Esasiye Kanununun “madde-i münferide”sine aykırı bir şekilde basit çoğunlukla seçimlerin yenilenmesi karar> ald.¹³⁷ Oysa bu karar Meclis üye tamsay>s>n>n üçte iki çoğunluğu ile alınabilirdi. Bu karardan sonra Birinci TBMM son toplant>s>n> 15 Nisan 1923 tarihinde yapmış bu toplantısında Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na bir ekleme yaparak saltanat>n kaldırılmasına ilişkin Meclis kararına sözle yada yazıyla muhalefeti de vatana ihanet suçu sayılacağını karara bağlamıştı. İkinci Meclis seçimleri Haziran-Temmuz 1923’te yapılmıştır. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa, kendi grubu adına milletvekili adaylarını bizzat belirlemiştir. Birkaç bağımsız aday dışında, Mustafa Kemal Paşanın belirlediği listeler seçimleri kazanmıştır. İkinci Dönem Meclisi çalışmalarına 11 Ağustos 1923’te başlamıştır. Yeni Meclisin ilk işleri 23 Ağustos 1923’te Lozan Antlaşmasını onaylamak ve 13 Ekim 1923’te Ankara’nın başkent olduğunu kabul etmek olmuştur.¹³⁸

¹³⁶ Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, (Sad: İlhan AYDIN, Filiz MERT, Necati UYAK), Beda Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 519-521., Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 C. III**, Remzi Kitabevi, 1999, s. 61-63.

¹³⁷ Rıdvan AKIN, a.g.e., s.399.

¹³⁸ TANÖR, a.g.e., s.281-282.

3. Anayasa Değişikliği ve Cumhuriyetin İlanı

9 Ağustos 1923'te Halk Fırkası'nın kurulması üzerine Mustafa Kemal, çok önceden kafasında tasarladığı cumhuriyetin duyurulması zamanının geldiğini düşünerek Eylül ayından itibaren kamuoyunu hazırlayıcı ve nabız yoklayıcı çalışmalara girişti. İlk önce "Nöye Fraye Presse" adlı Viyana gazetesine bir demeçte bulundu. Ardından 9 Ekim'de Ankara gazetesi "Yenigün", "Yakında cumhuriyet ilan edilecektir" şeklinde bir başyazı yayımladı. İstanbul gazetesi "İkdam", İstanbul'da bulunan milletvekillerine bu konudaki düşüncelerini sorduğunda onlardan "...Cumhuriyet zaten üç yıllık yönetim biçimimizdir." cevabını aldılar. Cumhuriyetin ilanı konusunda kuşku kalmamıştı. Şimdiki sorun ise kimin Cumhurbaşkanı olacağı idi. İkdam gazetesinin düşüncesi şöyleydi: "Cumhurbaşkanlığında çok kuvvetli kişilerin bulunmaması gerekir. Cumhuriyet rejiminin garantisi budur. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanı olmamalıdır. Böyle yaparsa millet kendini daha çok sever. Zaten başka yerlerde de böyledir; ılımlı bir cumhurbaşkanı bulunmalıdır: Fevzi Paşa cumhurbaşkanı, Mustafa Kemal'de hükümet başkanı olmalıdır." Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa ve Dr. Adnan cumhuriyetin ilanına karşı olmamakla birlikte Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilmesine karşı idiler. Meclisteki bir grup ile aydın bir grup İkdam gazetesinin düşüncesiyle aynı kanıdaydılar. Ve ardından bir hükümet bunalımı gerçekleşmişti.¹³⁹

Bu ortam içinde Cumhuriyet, Kurtuluş Savaşını yürütmüş olan "Birinci Meclis" tarafından değil, ikinci dönem TBMM tarafından 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun" ile ilan edilmiştir. Bu Kanun, bir anayasa değişikliği kanunudur. Bu değişiklikte yalnızca Cumhuriyet ilan edilmemiş, hükümet sistemi de değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikte 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun birinci maddesi şu şekli almıştı: "*Hakimiyet, bilakaydü şart Milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekl-i Hükümeti, Cumhuriyettir*".¹⁴⁰ Bu

¹³⁹ Enver Ziya KARAL, *Atatürk ve Devrim*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2003, s.38-40.

¹⁴⁰ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.3, İçtima:43, s. 90.

değişiklikle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendi üyeleri arasından seçeceği bir “Cumhurbaşkanlığı” makamı oluşturulmuştur. Akabinde Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi.¹⁴¹

Bu değişiklikle Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü hallerde TBMM’ye başkanlık edebilecektir. Hükümetin kuruluş esası bakımından meclis hükümeti sisteminden uzaklaşarak parlamenter sisteme yaklaşılmıştır. Ancak parlamenter sistemlerde Cumhurbaşkanı meclis dışından da seçilebilmektedir. Cumhurbaşkanının TBMM üyeleri içinden seçilme koşulu meclis hükümeti sisteminin bir uzantısıdır. Cumhurbaşkanının meclise başkanlık edebilmesi parlamenter sisteme uygun değildir. Bu durumda meclis hükümeti sisteminin bir uzantısıdır. Yine bu değişiklikle bakanların meclis tarafından seçilmesi usulü son bulmuştur. Buna göre; Cumhurbaşkanı meclis içinden bir başbakan atayacak, başbakanda meclis içinden bakanları seçecek ve oluşan Bakanlar Kurulu meclisin onayına sunulacaktır. Bu durumda parlamenter sisteme bir yaklaşım sayılabilir. Yine 1923 yılı değişikliği ile anayasaya “Türkiye Devleti’nin dini, Din-i İslam’dır. Resmi lisanı Türkçe’dir.” hükmü de girmiştir. Bu hüküm Kanun-u Esaside de yer almaktaydı.¹⁴²

4. Hilafetin Kaldırılması

Saltanat kaldırılırken halifelige dokunulmamasının nedeni, TBMM’de İkinci Grubun varlığı dolayısıyla iç politika dengelerinin henüz hilafetsiz bir düzene geçişe elverişli olmamasıydı. Ancak Cumhuriyet ilan edildikten sonra bir yanda devlet başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanı diğer yanda da hükümranlık hakları elinden alınmış olsa da Osmanlı ailesinden bir halifenin varlığı ikiliğe sebep olmuştu. Bir takım iç ve dış gelişmelerde Ankara’da tedirginliği arttırıyordu. Duyulan kaygılar sonunda Urfa milletvekili Şeyh Saffet Efendi ve elli üç arkadaşının imzaladığı ve gerekçesi Türkiye’nin iç ve dış siyasette iki başlı olmaktan kurtulamadığı şeklinde olan bir yasa

¹⁴¹ AYDEMİR, **Tek Adam C. III**, s.151. Aydemir, Cumhurbaşkanlığı’na oylamaya katılan 159 milletvekilinin 158’inin olumlu oy verdiğini bir oyun çekimsiz kaldığını, onunda Mustafa Kemal’in kendi oyu olduğunu belirtir.

¹⁴² **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.3, İçtima:43, s. 90., KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.112.

önerisi halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı üyelerinin yurt dışına çıkarılmalarına öngörüyordu.¹⁴³ Daha sonra bu yasa önerisi TBMM’nde yasalaşarak 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı “Hilafetin İlgası ve Hanedanın Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”¹⁴⁴ ile Hilafet kaldırılmış oluyordu.

II. 1924 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU (1924 ANAYASASI)

A. HAZIRLANIŞI

Saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş olmasına rağmen 1876 Kanun-u Esasisi halen yürürlükteydi, resmen kaldırılmamıştı. Olağanüstü koşulların ürünü olan 1921 Teşkilat-u Esasiye Kanunu da genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ihtiyaçlarına karşılayacak nitelikte değildi. Artık devletin temel kuruluşunu, toplumun ve bireylerin devlet karşısındaki konumunu ve haklarını belirleyecek bir anayasaya ihtiyaç vardı.

Anayasa Hukuku açısından kurucu bir meclis olmayan II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama döneminin ikinci yılında anayasa yapma hazırlığına başladı ve anayasa tasarısı Kanun-u Esasi Encümenince hazırlandı. Kanun-u Esasi Encümeni anayasa tasarısının hazırlamaya bu hususta meclise sunulmuş bir teklif olmadan başlamıştır. Bu durum, encümen başkanı Yunus Nadi Bey’in, Cumhuriyet ilanına müteallik Teşkilat-u Esasiye Kanununun bazı maddelerinin tavzihan tadiline dair 364 sayılı kanun vesilesiyle mecliste yaptığı beyandan anlaşılmaktadır. Ancak, bu durum metnin hukuki değerini sakatlamaz. Kaldı ki, o tarihte anayasanın yapılışı hususunda kabul edilmiş bir kuralda yoktur.¹⁴⁵ 1921 Teşkilat-u Esasiye Kanunu, anayasa değişiklikleri için özel kurallar koymayan yumuşak bir anayasa idi. Bu nedenle TBMM, “üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla kabul” yönündeki öneriyi “bu oran tutturmanın çok güç olacağı” gerekçesi ile reddederek anayasanın kabulü için toplantı nisabı olan

¹⁴³ TANÖR, a.g.e., s.285-286.

¹⁴⁴ KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.115-116

¹⁴⁵ A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, Zekai SEZGİN, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1957, s.x1-x2.

salt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesini gerekli ve yeterli saymıştır.¹⁴⁶ Anayasanın hazırlanışı sırasında çift meclis oluşturulması ile cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi yönünde iki öneri olmuş, ilki Kanun-ı Esasi Encümeni'nde çoğunluk sağlanamadığından tasarıya girememiştir. İkinci öneri, Cumhurbaşkanının Meclis karşısında güçlendirilmesi amacıyla verilmiş, TBMM Genel Kurulu bu öneriyi biri hariç reddetmiştir.¹⁴⁷ Cumhurbaşkanının Meclis karşısındaki konumunun güçlendirilmesine ilişkin Genel Kurulda reddedilen tasarıdaki öneriler; Cumhurbaşkanının Meclis dışından da ve 7 yıl için seçilebilmesi, hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçeli olmak koşuluyla Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesi, yasaları bir kez daha görüşülmek üzere Meclise iade etmesi ve bütün kuvvetlerin başkomutanı olması yönündeydi. Bunlardan yalnızca Cumhurbaşkanının başkomutan olması yönündeki teklif yumuşatılarak kabul edilmiştir. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanının TBMM karşısında konumunun güçlendirilmesi yönündeki önerilerin ret gerekçesi olarak milli egemenlik ve meclisin üstünlüğü ilkelerinde birleşmişlerdir.¹⁴⁸ Böylece 9 Mart 1924'te görüşmelerine başlanan, resmi adı 491 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" olan yeni Anayasa, 20 Nisan 1924'te TBMM tarafından kabul edilerek, 23 Nisan 1924'te yayımlandı ve yürürlüğe girdi.¹⁴⁹

B. MECLİS MÜZAKERELERİ VE KABULÜ

1924 Anayasası altı bölümden (fasıl) ve 105 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 1-8. maddeler arasında genel esaslara (Ahkam-ı Umumiye) ayrılmıştır. İkinci bölüm 9-30. maddeler arasında olup, yasama görevini (Vazife-i Teşriiye), üçüncü bölüm 31-52. maddeler arasında olup, yürütme görevini (Vazife-i İcraiye), dördüncü bölüm 53-67. maddeler arasında olup, yargı erkini (Kuvve-i Kazaiye), beşinci bölüm 68-88. maddeler arasında olup, kamu hakları (Türklerin Hukuku Ammesi) ve altıncu

¹⁴⁶ Işıl ÇAKAN, **II. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (1923-1927) Yapısal-İşlevsel Analizi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 1998, s.171-173. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında TBMM Genel Kurulu'nun doğrudan bir girişimi olmamıştır. Taslak Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından kendiliğinden hazırlanmış ve Meclise sunulmuştur.

¹⁴⁷ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:7, s.217., C.7-1, İçtima: 13, s.525-530.

¹⁴⁸ TANÖR, a.g.e., s.291-293. Ancak bu öneriler parlamenter sistemin uygulandığı günümüz Türkiye'sinde Cumhurbaşkanı'nın yetkileri dahilinde olup, 1982 Anayasası Cumhurbaşkanı'nın konumunu güçlendirmiştir. Bu durum, parlamenter sisteme aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Hukukçuları tarafından eleştirilmektedir.

¹⁴⁹ ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, s.10.

bölüm de 89 ile 105. maddeler arasında olup, diğer hususları (Mevaddı Müteferrika) düzenlemiştir.¹⁵⁰

1924 Anayasas› ile ilgili olarak; Kanun-› Esasi Encümeninin (Anayasa Komisyonu) hazırladığı metin ile yasalaşmış metin arasındaki farkın görülebilmesi için TBMM’deki görüşmeler bize ışık tutacaktır. Anayasadan sonra, anayasa ile ilgili metinler arasında incelenmesi gereken en önemli metin, belki de meclis tartışmalarıdır. Anayasaya şekil veren millet temsilcilerinin siyasi düşünceleri yine en iyi şekilde burada ifade edilmiştir.¹⁵¹ Kald› ki baz› düzenlemeler taslak metinde daha modern iken baz› düzenlemelerde daha geridir.

Anayasa taslağının müzakeresi Kanun-› Esasi Encümeni mazbata muharriri Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey’in uzun konuşması ile başlamıştır. Bu konuşmanın özü kuvvetler birliği ilkesidir. Celal Nuri Bey konuşmasında anayasa taslağının kuvvetler birliği ilkesini dikkate aldığını belirtmesine rağmen, taslakta meclis hükümeti sisteminden parlamenter sisteme yaklaşıldığını gösteren düzenlemeler mevcuttur.¹⁵²

1. Ahkam-› Umumiye (Esas Hükümler)

1924 Teşkilat-› Esasiye Kanununun birinci maddesi “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.*” şeklindedir. Bu madde metninin TBMM’de oylamasına geçildiğinde Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey tarafından “...çok teksif edilmiş...” mahiyette bulunduğu gerekçesiyle eleştirilmiş, maddenin “Türkiye Devletinin Hükümet şekli Cumhuriyettir” şeklinde değiştirilmesini istemiştir. Kanun-› Esasi Encümen mazbata muharriri Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey, çeşitli anayasalardan örnekler vererek bu isteğe karşı çıkmış, Mersin milletvekili Niyazi Bey’de “...Türkiye Devletinin şekli, Cumhuriyet olamaz. Türk Devletinin şekli Cumhuriyet olur...” itirazıyla madde metninin “Türk Devletinin şekli Hükümeti Cumhuriyettir” şeklinde değiştirilmesini ve “Türkiye” yerine “Türkili” isminin kullanılmasını istemiştir. Niyazi Bey’in bu teklifinin

¹⁵⁰ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.5, Necmi İstiklal Matbaası, İstanbul, 1931, s. 1019-1032.

¹⁵¹ GÖZÜBÜYÜK, SEZGİN, a.g.e., s.xv. 1924 Anayasası hakkında Meclis Görüşmelerinin derlenmiş çalışması için bkz

¹⁵² **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:7, s.225-226.

sülûsan ekseriyeti sağlayamaması üzerine, üçte ikilik çoğunluğun her madde için mi, yoksa kanunun tamamı için mi aranacağı tartışması, Meclis Başkanı Fethi Bey'in her madde için aranacağı, gerekirse isim okunarak oylama yaptırılacağı açıklaması üzerine son bulmuştur. Yine Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey madde metninin "Türkiye Devleti, bir Halk Cumhuriyetidir" şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir. Bu teklifleri Kanun-ı Esasi Encümeni kabul etmemiş ve madde oylama sonucu TBMM Genel Kurulu'na Encümenden geldiği şekilde oybirliği ile kabul edilmiştir.¹⁵³

Anayasasın ikinci maddesi "*Türkiye Devletinin dini, din-i İslam'dır; resmi dili Türkçe'dir; makarrı Ankara şehridir.*" şeklinde olup; bu madde metninin TBMM'de oylamasına geçildiğinde Bolu milletvekili Falih Rıfkı Bey ile Mardin milletvekili Yakup Kadri Bey, ikinci maddenin birinci fıkrasının "*Türkiye Devletinin dini resmisi dini İslamdır*" şeklinde tadilini teklif etmişlerdir. Ancak bu teklif kabul edilmemiş, madde Encümenden geldiği şekilde yasalaşmıştır.¹⁵⁴

"*Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir.*" şeklindeki üçüncü maddenin lafzına ilişkin olarak Yozgat milletvekili Ahmed Hamdi Bey'in bir değişiklik teklifi olmuş, ancak teklif reddedilmiştir.¹⁵⁵ Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, başka maddelerle bazı hakların millettan alınması ile bu maddenin tezat oluşturup oluşturmadığını sormuş; Encümen mazbata muharriri Celal Nuri Bey, bir tezatlık olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁶

Mersin milletvekili Niyazi Bey, dördüncü madde metni görüşülürken söz alarak "...Tebaaya Türk dedikten sonra Türkiye demek doğru değildir. Esasen Türkiye tabiri İtalyanca'dan alınmıştır ve Arapça bir kelimedir...Binaenaleyh Türkili suretinde tashihini teklif ediyorum." demiş ancak teklifi reddedilerek madde aynen kabul edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:7, s.225-226.

¹⁵⁴ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:13, s.532-535.

¹⁵⁵ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.535. Zabıt Ceridesi'nin Latin harfli nüshasına sehven 2. maddenin kabul edilmediği yazılmıştır.

¹⁵⁶ Faruk ALPKAYA, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 295., **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.536.

¹⁵⁷ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.536-537.

Anayasanın yedinci maddesi TBMM’de görüşülürken ikinci fıkrasına ilişkin olarak Bayezid milletvekili Şefik Bey, “Meclis İcra Vekilleri Heyetini müçtemian veya münferiden her vakit murakabe ve ıskat edebilir.” şeklinde değişiklik teklifinde bulunmuştur. Bu değişiklikle ikinci fıkradaki “hükümet” kelimesinin “İcra Vekilleri Heyeti” olarak değiştirilmesini istemiştir. Yine birinci fıkrasına ilişkin olarak ta Erzincan milletvekili Sabit Bey ve bazı milletvekilleri değişiklik teklifinde bulunmuşlardır.¹⁵⁸ Ancak bu teklifler reddedilerek Encümenin hazırladığı biçimde madde aynen kabul edilmiştir.

2. Vazife-i Teşriye (Yasama Görevi)

Anayasa, genel esaslar bölümünde yasamadan yetki, yürütmeden de yetki yada güç diye bahsetmiştir. Yasamayı düzenleyen ikinci bölümde ise, yasamadan bir görev olarak bahsetmektedir.¹⁵⁹

Anayasasının dokuzuncu madde metninin TBMM’de görüşülmesi sırasında İzmir milletvekili Saracoğlu Şükrü Bey, bölüm başlığının Vazife-i Teşriye yerine Büyük Millet Meclisi olması gerektiği konusunda düşüncesini belirtmiş, Kanun-> Esasi Mazbata Muharriri Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey de, Vazife-i Teşriye kelimesinin yalnız Meclisin teşkilatından ibaret olmadığını, başka görevlerden de bahsettiğini belirtmiş, Saracoğlu Şükrü Bey’in teklifi Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Alpkaya’ya göre; Saracoğlu Şükrü Bey bu teklifi sekizinci madde oylanıp kabul edildikten sonra sunmuştur.¹⁶⁰ Oysa Saracoğlu Şükrü Bey bu teklifini ikinci bölüme geçildikten sonra dokuzuncu madde görüşülürken sunmuştur. Bu TBMM Zabıt Ceridesi’nden de açıkça anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Bu maddeye göre; TBMM, özel kanununa göre millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden kurulur. Doğrudan demokrasinin gereği olarak milletvekilleri halk tarafından seçilir. Yasama organı, tek meclisli TBMM’dir. İki meclisli bir yasama

¹⁵⁸ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.538-539.

¹⁵⁹ TANÖR, a.g.e., s.296.

¹⁶⁰ ALPKAYA, a.g.e., s.296.

¹⁶¹ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.540.

organı düşünce ve teklifi Anayasa görüşmeleri sırasında müzakere edilmiş ve reddedilmiştir.¹⁶²

Anayasanın onuncu maddesi “*On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkına haizdir.*” şeklinde olup; Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı metin “*On sekiz yaşını ikmal eden her Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkına haizdir.*” şeklindeydi ve TBMM’ye bu haliyle sunulmuştu. Bu haliyle madde hükmü Meclis görüşmelerinde hiçbir itiraz yada değişiklik teklifi olmaksızın aynen kabul edilmişti. Encümenin hazırladığı onuncu madde metninde kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın her Türkün seçme hakkı olduğu belirtilmişti. Bu durum milletvekillerinin dikkatinden kaçmış, oybirliği ile kabul edilmişti. Seçilme hakkını düzenleyen on birinci madde oylanırken bu duruma işaret edilmiş milletvekilleri arasında tartışmalar yaşanmıştır. Daha sonra “her Türk” ibaresi “her erkek Türk” şeklinde değiştirilerek “*On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkına haizdir.*” şekliyle kabul edilmiştir. 1924 Anayasasının onuncu maddesinin ilk haline göre, on sekiz yaşını tamamlayan her Türk erkeği milletvekili seçme hakkına sahiptir. Seçme yaşı on sekiz olarak düzenlenmiştir.

On birinci madde ise “*Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salahiyetine haizdir.*” şeklinde olup; Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı metin “*Otuz yaşını ikmal eden her Türk mebus intihabedilmek salahiyetine haizdir*” şeklindeydi ve TBMM’ye bu haliyle sunulmuştu. Encümenin hazırladığı on birinci madde metninde kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın her Türkün seçilme hakkı olduğu belirtilmişti. Bu durum milletvekillerinin dikkatinden kaçmamış, Bayezid milletvekili Şefik Bey’in, “...Türk lafzının içinde kadınlarda mevcuttur.” şeklindeki beyanına karşılık Konya milletvekili Refik Bey, “Onlarda olacaktır. Şu halde bunun için istisnai bir şey koymazsanız tabii kadınlar iştirak eder” şeklinde karşılık vermiş, Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey de “Zaten maksadımız odur, kadınlarda rey verecektir” diye cevap vermiş ve bu sözleri alkışlanmıştır. Ardından Karesi milletvekili Ahmed Süreyya Bey söz almış, “...her Türk kelimesi içerisinde kadın da dahil bulunduğundan bizde de Türk kadınların mebus intihabedilebilmesi manasın çıkar ve bu; memleket ve

¹⁶² II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.217.

milletimiz için çok şeyi arzu ve çok şeyi temennidir. Ancak bu maddenin katiyeti ifadesine göre bu madde kabul edildikten sonra mesela üçüncü devrei intihabiye için otuz yaşında Türk sıfatını taşıyan kadınların dahi intihabedebileceklerinin katiyen tahakkuk ettiği manası bu maddeyle çıkarılamaz...bu maddeyle kadınlarında otuz yaşında bulunduktan ve Türk sıfatını haiz olduktan sonra mebus intihabına iştirak edeceklerini ve buraya mebus olarak gelebileceklerini kabul etmemiş olduğumuzu buraya kayıt ve tesbit ve işaret ediyorum.” demiştir. Kütahya milletvekili Recep Bey, Ahmed Süreyya Bey’i sert bir ifadeyle eleştirerek söze başlamış ve “....Süreyya Beyefendinin ifadelerinden Türk tabirinin şumulü dahilinde kadınların olmadığı anlaşılıyor...Bundan evvelki maddede de ben deniz elimi kaldırırken kadınlar intihaba iştirak etmek hakkını haizdir kanaati mevcudolarak kabul etmiş ve ona göre reyimi vermiştim...Memleketimizde mevcut bütün kadınların mebus olmak veyahut ona müşabih vazifede çalışmak için icabedecek derecede yükselmiş olmalarına tamamen kaani olmamakla beraber...Türk kadınların son mücadeleye ve bütün fikri hareketlere asilane; necibane iştirak etmiş olarak telakki ediyorum. Bendenizce Türk kadını;...biz erkekler için yapmak imkanı olan her şeyi yapabilecek kabiliyeti tabiiyede ve kabiliyeti fıriyede bir unsurdur...Biz diyoruz ki, Türkiye bir halk devletidir, bir halk cumhuriyetidir. Efendiler, Türk kadını bu Türk halkının hiç olmazsa yarısı değil midir?...” şeklinde sözünü tamamlamıştır. Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi Bey de, Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı maddenin düzeltilmesi için bir takrir sunmuştur. Takririnde İzzet Ulvi Bey “Maddenin kadın, erkek her Türk şeklinde tadilini teklif ederim” demiştir.

Bu konuşmaların ardından Kanun-> Esasi Encümeni mazbata muharriri Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey ile Kütahya milletvekili Recep Bey arasında tartışma yaşanmıştır. Celal Nuri Bey’in, “Pek arzu ederiz ki kadınlarda atide bu hukukunu istimal etsin” sözüne karşı, Recep Bey de karşılık olarak “Kadınlar; Türk değil mi beyefendi?” demiş, Celal Nuri Bey de “Türk’tür” karşılığını vermiştir. Recep Bey tekrar “Madem ki Türk dediniz, maddenin şumulü dahilinde Türk kadını da vardır” demiş, Gümüşhane milletvekili Zeki Bey’de “Celal Nuri Bey kadınların aleyhinde” diyerek Recep Bey’i desteklemiştir. Celal Nuri Bey tekrar söz alarak “Aleyhinde bulunmuyorum...Kadınların bu hukuktan istifade ve iştiraklerini istikbalde arzu

ediyoruz. Eğer Recep Beyefendinin buyurduğu gibi bazı tereddütler varsa encümen teklif ediyor. Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk şeklinde olsun.” demiştir. Daha sonra Urfa milletvekili Yahya Kemal Bey de kadınların da madde kapsamına alınması hususunda bir takrir sunmuşsa da teklif TBMM Genel Kurulu’na reddedilmiştir. Red kararı alkışlanmış, buna kızan Recep Bey “Kadına hak vermediniz. Bari alkışlamayın yahu” diyerek bu karara tepkisini göstermiştir.

Daha sonra “her Türk” ifadesi yerine “her erkek Türk” ifadesi Meclis Genel Kurulu’nda alkışlarla kabul edilmiş, Meclis Başkanı tansiyonu düşürmek için oturuma on dakika ara vermiştir. Aradan sonra yapılan oylamada madde “Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salahiyetine haizdir.” şeklini alarak on birinci maddeyi oluşturmuştur.¹⁶³ Maddenin ilk haline göre, otuz yaşını tamamlayan her Türk erkeği milletvekili seçilmek hakkına sahiptir. Buna göre seçilme yaşı otuz olup bu hak yalnızca erkeklere aittir.

Anayasanın seçilme yeterliliğini düzenleyen on ikinci maddesine ilişkin olarak Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı metinde “Türkçe okuyup yazmak bilmeyenler” ifadesi mevcut değildi. Konya milletvekili Naim Hazım Efendinin bu konudaki teklifi Kanun-ı Esasi Encümenince de kabul edilmiş ve TBMM’de bu değişik haliyle madde metnini oylayarak kabul etmiştir.¹⁶⁴

TBMM’nin görev süresini dört yıl olarak düzenleyen on üçüncü madde; bazı milletvekillerce görev süresinin uzun olduğu, bazı milletvekillerce de kısa olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Denizli milletvekili Haydar Rüştü Bey, TBMM’nin dört senede bir seçilmesine bir itirazları olmadığını ancak şu anki meclisin iki sene için seçildiğini belirtmiş, buna ilişkin Isparta milletvekili Mükerrerem Bey’le bir takrir sunmuşlardır. Bu görüşü Eskişehir milletvekili Emin Bey de şu sözleriyle desteklemiştir: “....Biz milletten iki sene için vekalet aldık. İki seneyi dört sene yaparsak doğrudan doğruya Hakimiyet-i Milliye ye tecavüz demek değil midir?...Bu müddetin iki sene olmasında belki mahsurlar olabilir. Memleketimizin vesaiti nakliyesinin

¹⁶³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.540-543.

¹⁶⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.544.

azlığından dolayı belki dört sene lazımdır...bu kanunun dört sene müddetin bizim hakkımızda tatbik edilmesi doğru olmaz....”

Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, Birinci Meclisin görev süresinin müzakere edildiği sıralarda dört senenin yine gündeme geldiğini ve uzun görüldüğü gerekçesiyle iki senede karar kılındığını ancak iki senenin de kısa bir süre olduğunu, üç senede karar kılınması gerektiğini teklif etmiştir. Ancak encümen dört senede ısrar etmiş ve meclisin dört senede bir seçileceği hususu değişmemiştir. Yine halihazır meclisin görev süresinin bu maddeden bağışık ve istisna tutulmasına ilişkin öneride reddedilerek, iki yıl için seçilen bu meclisin de görev süresi dört yıl olmuştur. Edirne milletvekili Hüseyin Rıfkı Bey’in “heyet” yerine “meclis” kelimesinin kullanılması önerisi TBMM’ce kabul edilmiştir.¹⁶⁵

TBMM’nin tatilini düzenleyen on dördüncü madde metni hakkında bazı milletvekilleri değişiklik teklifi sunmuşlardır. Zonguldak milletvekili Halil Bey de bu madde metni için, “Meclis...senede bir müddet tatili faaliyete karar verebilir. Ancak bu müddet hiçbir vakit altı ayı tecavüz edemez.” şeklinde değişiklik teklifinde bulunmuş, ancak teklifler Genel Kurul tarafından reddedilmiştir.

Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey, maddenin “altı aydan fazla tatil yapamaz” ifadesinin altı ay tatile yol açacağı endişesini dile getirmiş, tatil süresinin dört ay ile sınırlandırılmasını istemiştir. Feridun Fikri Bey’e Bozok Milletvekili Ahmed Fikri Bey tarafından kendisinin encümen üyesi olduğunu, imzası olduğunu söylemesi üzerine Feridun Fikri Bey bu önerisinin encümence kabul edilmediğini söylemiş, kendisine muhalefet şerhi koymadığı hatırlatılınca da, encümende bu madde müzakere edilirken katılmadığını söylemiştir. Bu duruma mazbata muharriri Celal Nuri Bey, “Hangisinde bulundun?” şeklinde tepki göstermiştir. Feridun Fikri Bey, bir müşkülata sebep olmamak için iyi niyet göstererek mazbatayı imzaladığını söyleyince, Elazığ milletvekili Hüseyin Bey’in, “Bir mazbatanın müzakeresinde bulunmadan nasıl imza ettiniz? Hata etmişsiniz.” şeklindeki sorusu üzerine Feridun Fikri Bey, belki hata olabileceğini ancak dört ay süreyle sınırlı olması konusunda ısrar ettiğini belirtmiştir.

¹⁶⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.544-549.

Bu tartışmaları dinleyen Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey ilk kez söz alarak, altı aylık sürenin bir üst sınır olduğunu, bu düzenlemenin meclisin müstemirren (devamlı olarak) toplanmasına engel olmadığını belirtmiştir.¹⁶⁶ Bu madde hükmüne göre; TBMM, her yıl Kasım ayı başında davetsiz toplanır, altı aydan fazla ara veremez.

Milletvekillerinin yeminini düzenleyen Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı on altıncı madde metninde “ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine” ibaresi mevcut değildi. Bu ifade Bozok milletvekili Ahmed Hamdi Bey ile Konya milletvekili Naim Hazim Efendinin teklifleri sonucu madde metnine eklenmiştir.¹⁶⁷ Buna göre milletvekilleri Meclise katıldıklarında şöyle yemin ederler: “ Vallahi, vatanın ve milletin mutluluğuna, esenliğine aykırı bir amaç gütmeyeceğim ve Cumhuriyet esaslarına bağlılıktan ayrılmayacağım.”

Anayasanın on yedinci maddesi yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğunu düzenlemiş olup, Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni; “Hiçbir mebus Meclis dâhilinde ve haricindeki rey ve mütalaasından dolayı mesul olamaz. Gerek intihabından evvel ve gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası Heyet-i Umumiye'nin kararına menuttur. Cinai cürmü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel aleyhine sadır olmuş cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına talik olunur. Mebusluk müddeti esnasında müruru zaman cereyan etmez.” şeklindeydi. Madde metni görüşülürken söz alan Malatya milletvekili Reşit Ağa, kaçan bir suçlunun zamanaşımından yararlanmasına rağmen bir milletvekilinin milletvekilliği sırasında bu haktan yararlanmamasına eleştirmiş ve madde metninden bunu düzenleyen cümlenin çıkarılmasını istemiştir. Gaziantep milletvekili Ali Cenani Bey, “...Mebusların masuniyeti şahsiyeti haiz olmasının esbabı nedir?...Efendim mebuslara masuniyeti şahsiye vermektense maksat, hakkı teşriyelerine hâlel gelmemektir...” diyerek bir anlamda yasama dokunulmazlığının gerekliliğini dile getirmiş, hazırlık soruşturulması yapılmasını engelleyen hükmün maddeden çıkarılmasını, aksi takdirde dokunulmazlığı kaldırmanın mümkün olmayacağını belirtmiştir. Erzincan milletvekili

¹⁶⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.549-555.

¹⁶⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.557.

Sabit Bey'in görüş açıklama babında basın-yayınında dokunulmazlığa ve sorumsuzluğa dahil olup olmadığı sorusuna karşı mazbata muharriri Celal Nuri Bey dahil olduğunu beyan etmiş, diğer tekliflere ve taleplere karşı çıkmıştır. İzmir milletvekili Seyid Bey, yasama sorumsuzluğu ve düşünce açıklamasının yalnızca Meclis içinde geçerli olması gerektiğini, Meclis dışında yapılacak görüş açıklamalarının kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı olduğunu savunmuştur. Encümeninde bu görüşe iştirak etmiş, madde metnindeki “haricinde” kelimesinin çıkarılması yönünde görüş beyan etmişlerdir. Fakat bu düşünceye Karesi milletvekili Ahmet Süreyya Bey karşı çıkmış, bu fikre Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey'de katılarak metne “Meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından” ibaresinin eklenmesini teklif etmiştir. Yine karesi milletvekili Vehbi Bey'in “ve beyanatından” ibaresinin de metne eklenmesi teklifi sonucu yapılan oylamada diğer teklifler reddedilmiş Hakkı Tarık Bey ile Vehbi Bey'in teklifleri kabul edilerek metne, “ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından” ile “gerek sonra” ibareleri eklenerek madde son halini almıştır. Bu madde görüşülüp oylandıktan sonra celseye son verilmiştir.¹⁶⁸

Kanun-> Esasi Encümeninin hazırladığı madde metnine göre; milletvekilleri Meclis içinde yada dışında oy ve düşüncesinden dolayı sorumlu değildir. Milletvekili seçilmeden önce aleyhine hükmedilen bir cezanın infazı milletvekilliği sonuna bırakılır. TBMM'deki müzakereler sonucu değişen maddede ise sorumsuzluk ve dokunulmazlığın kapsamı genişletilmiştir. Buna göre; milletvekilleri hakkında milletvekilliğine seçildikten sonra da aleyhine ceza hükmedilirse infazı milletvekilliği sonuna bırakılacaktır. Ayrıca milletvekilleri Meclisteki oy, beyan ve düşüncelerinden sorumlu olmadığı gibi bunları Meclis dışında da izah ve açıklamasından dolayı da sorumlu tutulamaz.

On yedinci maddenin kabulünden sonra celse kapatılmış, ertesi gün grup yönetim kurulunu seçmek için Halk Partisi grup toplantısı yapmış, parti yönetim kuruluna radikal kanadın adaylarının seçilememesi nedeniyle hükümetin istifa edeceği söylentileri dolaşmaya başlamış ve Parti içindeki gerginlik Meclisteki Teşkilat-> Esasiye

¹⁶⁸ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.557-567. Yasama dokunulmazlığı günümüzde de gerek TBMM'de gerekse kamuoyunda çok defa tartışma konusu olmaktadır.

Kanunu görüşmelerine de sçramıştır. TBMM, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu görüşmeye 23 Mart günü 159 milletvekilinin katılımıyla tekrar başlamıştır.¹⁶⁹

Anayasanın on dokuzuncu maddesi TBMM'nin toplantıya çağrılmasını düzenlemiş olup, Kanunu-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni; “Tatil esnasında Reisicumhur, lüzum görürse veyahut azanın beşte biri tarafından talep vuku bulursa Meclisi inikada davet eder.” şeklindeydi. Madde metninin bu haliyle, ara verme döneminde yalnızca Cumhurbaşkanı gerekli görürse yada TBMM'nin beşte birinin talebi üzerine Meclisi toplantıya davet edebilecekti.

Madde metninin oylamasına geçildiğinde bazı milletvekilleri değişiklik tekliflerinde bulunmuşlardır. Trabzon milletvekili Rahmi Bey, davetin sebebinin bildirilmesine ilişkin bir kaydın maddeye eklenmesini istemiş, mazbata muharriri Celal Nuri Bey gerek olmadığını beyan etmiştir. Ordu milletvekili Hamdi Bey, sebebin bildirilmesinin bir mahsuru olmayacağını, Meclis Başkan'ının da toplantıya çağırma yetkili olması gerektiğini belirtmiş, buna Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, “...Meclis için içtima asıldır...içtima davet için esbab-ı mucibe dermeyan etmeye lüzum yoktur. Elbette bir sebebe müstenittir...Meclis Reisine azanın beşte biri iblağ etmişlerse dahi Reis bu daveti icra ettirmek noktasında ancak karar vermiştir.” şeklindeki beyanıyla karşı çıkmıştır. Niyazi Bey tekrar söz alarak üyelerin beşte biri yerine üçte birinin toplantıya çağrı yapmasının daha uygun olduğunu belirtmiş ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi istemiştir. Yunus Nadi Bey, Encümenin sunduğu düzenlemeyi savunmuştur. Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey, Cumhurbaşkanı'na verilen bir yetkinin Meclis Başkan'ına da verilmesini istemiştir.¹⁷⁰ Bu muhtelif değişiklik teklifleri sonunda “inikad” ibaresi yerine “içtima” kelimesi konmuş ve Meclis Başkan'ının da gerekli görmesi hallerinde Meclisi toplantıya çağırabileceği hükmü madde metnine eklenmiş, Meclisin beşte birinin istemesi halinde ise toplantıya daveti Cumhurbaşkanı yerine Meclis Başkan'ının yapacağı yönünde karar alınmıştır.

¹⁶⁹ ALPKAYA, a.g.e., s.302-305. Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey (Çetinkaya) Birinci Başkan Vekilliğine aday olmuş ama seçilememiştir.

¹⁷⁰ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:19, s. 982-986.

Anayasanın yirmi üçüncü madde metni “*Mebusluk ile Hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez.*” şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümenince hazırlanan madde metni; “Mebusluk ile Hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Vekaletler ve muavinlikleri bundan müstesnadır.” şeklinde iken TBMM’de görüşmeler sırasında Saruhan milletvekili Abidin Bey, maddenin ikinci cümlesinin metinden çıkarılmasını teklif etmiş ve teklifi TBMM’ce kabul edilmiştir.¹⁷¹ Buna göre; hükümet (devlet) memurluğu ile milletvekilliği bir kişide birleşmez.

Kanun-ı Esasi Encümenince yirmi beşinci madde olarak hazırlanan metin; “Meclis kendiliğinden intihabatın teccidine karar verebileceği gibi Reiscumhurda Hükümetin mütalaasını aldıktan sonra erbabı mucibesini Meclise ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir.” şeklindeydi. Madde metninin Mecliste okunmasından sonra Karesi milletvekili Vehbi Bey, konuşacaklarının lehte ve aleyhte olarak ayrılmasını önermiş, Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey Encümenin maddeyi yeniden düzenlemek üzere maddeyi geri çektiğini söylemiştir. Encümenin maddeyi geri çekme isteğine Meclisten tepki gelmiş ve Karesi milletvekili Ahmed Süreyya Bey, Dahili Nizamnamenin (İçtüzük) çeşitli maddelerini okuyarak Encümenin bu isteğinin geçerli olmadığını vurgulamıştır. Halk Fırkası Genel Sekreteri Kütahya milletvekili Recep Bey’de İçtüzükten bazı maddeler okuyarak Ahmed Süreyya Bey’e karşı çıkmış, Encümenin isteğine uyulmasını söylemiştir. Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, “...Nizamname gayet sarıhtır...bu encümenin malı değildir ki istediği zamanda alsın versin, hiç böyle bir kaydımız yoktur...” şeklinde maddenin Encümenin malı olmadığını belirterek maddeyi niçin önerdiklerini ve niçin geri almak istediklerini açıklamadan geri almalarını abesle iştiğal olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Encümen geri çekme isteğinden vazgeçmiştir.

İlk sözü Saruhan milletvekili Reşat Bey alarak Mustafa Kemal Paşanın Saruhan dahil bazı vilayetlerdeki konuşmalarından milli hakimiyet hakkında bölümler okumuştur. Reşat Bey konuşmasında halkın milli hakimiyetten taviz verilmesini istemediğini, hükümetin durumu araştırabileceğini belirtince Malatya milletvekili Başvekil (Başbakan) İsmet Paşa, sert bir biçimde “...Büyük Millet Meclisinin karar

¹⁷¹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima:19, s. 987-991.

fevkinde bize vaziyet mi ifade ediyorlar. Hükümet bu hususu anlamak ister.” demiş ve karşılık olarak Reşat Bey nazik bir üslupla tartışmıştır ve devamla “...Maruzatım uzundur. Fakat bazıları mütehahhis oluyorlar, müteessir oluyorlar...” şeklinde serzenişte bulunmuştur. Cebelibereket milletvekili İhsan Bey, “...Hatip, sözlerim çok fakat bazı adamların hissiyatından dolayı söylemeyeceğim diyor. Tenevvür etmek ihtiyacındayız, vazifesidir ve söylemelidir. Varsa söylesin, rica ederim söyleyiniz.” demiş, ancak Reşat Bey sözlerine devam etmemiştir.¹⁷² Halk Fırkası içindeki sorunlar bu madde müzakere edilirken çıkan uzun ve sert tartışmalara yansımıştır.¹⁷³ Kütahya milletvekili Recep Bey’in verdiği bir tavrın ve diğer tavrilerin reddedilmesi sonucu bazı üyeler Meclis salonunu terk etmiş, içtüzük uyarınca maddenin ilk toplantıda tekrar oylanacağı duyurularak celseye son verilmiştir.¹⁷⁴

“Hakimiyet-i Milliye” Gazetesi ertesi gün 24 Mart tarihli sayısında başyazarın bu konuya ayrılmış ve seçimi yenileme hakkının Cumhurbaşkanına verilmesinde bir sakınca olmadığını savunmuştur. “Anadolu’da Yeni Gün” Gazetesi başyazarı Kanun-ü Esasi Encümeni Başkanı olan Menteşe milletvekili Yunus Nadi Bey, aynı tarihli yazısında yirmi beşinci maddeye karşı çıkanlar çok sert bir yazı ile eleştirmiştir. Bu yazının yayımlandığı gün TBMM’de Teşkilat-ü Esasiye Kanunu’nun yirmi beşinci maddesi ikinci defa oylanmış ve ezici bir çoğunlukla reddedilmiştir.

TBMM, 30 Mart günü Meclis Başkanı Ali Fethi Bey’in başkanlığında toplanmış ve başkanın “Efendim bugünkü ruznamemizde Teşkilat-ü Esasiye Kanunu’nun bakiye-i müzakeresi vardır. 26’ncı maddede kalmışık, 26’ncü madde 25’nci madde olmuştur. Maddeyi okutuyorum.” sözleriyle toplantı açılmıştır.¹⁷⁵

1924 Anayasası’nın Kanun-ü Esasi Encümeni’nce hazırlanmış olan, üzerinde büyük tartışmalar yapılan, Halk Fırkası’nda gerginliğe yol açan yirmi beşinci madde kabul edilmemiş bu maddenin yerini taslakta yirmi altıncü madde olan madde almıştır. Anayasanın yirmi beşinci maddesi “*İntihap devresinin hitamından evvel Meclis adeti*

¹⁷² **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:19, s. 992-997.

¹⁷³ ALPKAYA, a.g.e., 305.

¹⁷⁴ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima:19, s.1010.

¹⁷⁵ ALPKAYA, a.g.e., s.312-318,352.

mürettebinen ekseriyeti mutlakasile intihabat tecdid olunursa yeni içtima eden Meclisin intihap devresi ilk teşrinisaniden başlar. Teşrinisaniden evvel vaki olan içtima, fevkalade bir içtima addolunur.” şeklindedir.

Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı eski yirmi altı, yeni yirmi beşinci madde şöyleydi: “İntihap devresinin hitamından evvel intihabat tecdit olunursa yeni içtima eden Meclisin intihap devresi ilk teşrinisaniden başlar. Teşrinisaniden evvel geçecek olan müddet fevkalade bir devre addolunur.”

Madde metni TBMM’de Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi, Karesi milletvekili Ahmed Süreyya Bey, Menteşe milletvekili Yunus Nadi Bey, Kütahya milletvekili Recep Bey ve Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey’in tartışmaları sonucu verilen çeşitli değişiklik tasarılarından değiştirilerek kabul edilmiştir.¹⁷⁶ Meclis seçimlerinin yenilenmesi halinde toplantı koşullarını düzenleyen madde metnine göre; seçim dönemi tamamlanmadan Meclis üye tamsayısını salt çoğunluğu ile seçim yenilenirse, yeni toplanan Meclisin seçim dönemi Kasım ayında başlar. Kasım ayından önceki toplantı olağanüstü toplantı sayılır.

TBMM’nin görev ve yetkilerini düzenleyen yirmi altıncı madde metni TBMM’de Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Efendi, Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey (Meclis yetkileri içinde yer alması gereken tefsir yetkisinin Meclise değil taslaktaki yüz altıncı madde kapsamında Şura-yı Devlet’e verilmiş olmasına karşı çıkmış), Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, Bursa milletvekili Refet Bey, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey, Malatya milletvekili Reşat Ağa, Trabzon milletvekili Muhtar Bey ve Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendinin konuşmaları sonucu verilen çeşitli değişiklik tasarılarından değiştirilerek kabul edilmiştir.¹⁷⁷

Bu maddede TBMM’nin görev ve yetkileri sayılmıştır. Buna göre TBMM; kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, devletlerle sözleşme, anlaşma ve barış yapmak, savaş ilan etmek, kesin

¹⁷⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:24, s. 93-97.

¹⁷⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:24, s. 97-103.

hesap ve bütçe kanunların› incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçal› yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazların› onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaların› hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmaların› ve kanun cezaların› ertelemek, mahkemelerden k›p kesinleşen ölüm cezas› hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri ve yetkilere haizdir.

Anayasanın yirmi yedinci maddesi milletvekilliği sıfatının düşmesine ilişkindir. Madde hakkında Erzurum milletvekili Raif Efendi, Karesi milletvekili Ahmed Süreyya Bey ve Dersim milletvekili Fikri Bey beyanatta bulunmuşlar ve madde metnine “mahkum olur ve mahkumiyeti kaz›ye-i muhkeme halini al›rsa” ifadesi eklenmiş ve kabul edilmiştir.¹⁷⁸ Milletvekillerinin cezaland›r›lmas›na ilişkin bu madde metnine göre; bir milletvekilinin vatan hainliği ve milletvekilliği sıras›nda irtikap suçundan biriyle san›k olduğuna TBMM Genel Kurul mevcudunun salt çoğunluğu ile karar verilir ya da on ikinci maddede yaz›lı suçlardan biriyle hüküm giyer ve bu da kesinleşirse milletvekilliği sıfat› kalkar.

Yine Anayasan›n yirmi sekizinci maddesine göre; milletvekilinin istifas›, k›s›tlanmas›, özürsüz ve izinsiz iki ay Meclise devams›zlık etmesi ve memurluğu kabul etmesi hallerinde milletvekilliği düşer. Yirmi dokuzuncu madde hükmüne göre ise; Anayasan›n yirmi sekizinci maddesinde düzenlenen milletvekilliğinin düşmesi hallerinde ve milletvekilinin ölümü halinde yerine bir başkas› seçilir.¹⁷⁹

Kanun› Esasi Encümeni'nin haz›rladığı Anayasa metninde yasama görevine ilişkin bölüm tamamlanmış olmas›na rağmen Giresun milletvekili Hakk› Tar›k Bey, “Büyük Millet Meclisi, kendi zab›tas›n› Reisi marifetiyle tanzim ve idare eder.” şeklinde bir maddenin bu bölüme dahil edilmesini teklif etmiş ve TBMM’de bunu kabul ederek Anayasa metnine otuzuncu madde olarak girmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ **II. Dönem TBMM Zab›t Ceridesi**, C.8, İçtima:24, s.103.

¹⁷⁹ 1982 Anayasasında ise bu hallerde milletvekilliği boşalır. Boşalan üyeliklerin sayısı üye tam sayısının yüzde beşini bulursa ara seçime gidilir. **2709 say›lı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982.,S.17863 Mükerrer. 75.md.

¹⁸⁰ **II. Dönem TBMM Zab›t Ceridesi**, C.8, İçtima:24, s.104.

3. Vazife-i İcraiye (Yürütme Görevi)

1924 Anayasası'nın otuz birinci ve kırk dördüncü maddeleri arasında Cumhurbaşkanı, kırk beşinci maddeden elli ikinci maddeye kadar (bu madde dahil) yürütmenin sorumlu kanadı başbakan ve bakanlar düzenlenmiştir.

a. Cumhurbaşkanı

Anayasanın otuz birinci maddesi Cumhurbaşkanının seçimini düzenliyordu. Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı madde metni, "Türkiye Reisicumhuru, Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından yedi sene için intihap olunur. Tekrar intihap olunmak caizdir." şeklindeydi. Bu metin Cumhurbaşkanı'nın TBMM tarafından yedi yıllığına seçileceğini, tekrar seçilmesinin mümkün olduğunu düzenliyordu. Madde metni, TBMM dışından birisinin de Cumhurbaşkanı seçilmesine imkan sağlıyordu.

Madde hakkında ilk sözü Karesi milletvekili Ahmed Süreyya Bey almış ve Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin Meclisin seçim döneminden ayrılmasına karşı çıkarak önceki düzenlemenin aynen korunmasını istemiştir. Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, madde düzenlenirken devlet yönetiminde ortaya çıkabilecek zaafı düşünerek yedi senelik bir görev süresini uygun gördüklerini belirtmiştir. Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey, Cumhurbaşkanı seçilme koşullarını düzenleyen otuz ikinci maddenin bu maddeyle birlikte ele alınmasını önermiş, Biga milletvekili Şükrü Bey'de Encümenin hazırladığı maddenin aynen kabul edilmesini belirtmiştir. Karesi milletvekili Ahmed Süreyya Bey 1921 Anayasasındaki düzenleme olan Cumhurbaşkanı'nın tekrar seçilebilmesi kaydıyla bir seçim dönemi için seçilmesi hakkında değişiklik teklifinde bulunmuş, İzmit milletvekili İbrahim Bey, Cumhurbaşkanı'nın beş sene için seçilmesini teklif etmiş, Çorum milletvekili Ferit Bey, Maraş milletvekili Mithat Bey ve Saruhan milletvekili Mehmet Sabri Beyler de ortak sundukları bir tavrile Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin dokuz sene olmasını önermişlerdir. Bu tekliflerden Ahmed Süreyya Bey'in teklifi "Vazifei riyaset yeni

Reisicumhurun intihabına kadar devam eder” cümlesinin de madde metnine eklenmesiyle TBMM’ce kabul edilmiştir.¹⁸¹

TBMM’de Cumhurbaşkanı’nın Meclis dışından da seçilebilmesini sağlayan otuz ikinci madde hakkında görüşmelere geçildiğinde Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey söz alarak Cumhurbaşkanı’nın görev süresinin Meclisin seçim dönemine bağlanması ile bu madde hükmünün anlamının kalmadığını değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi, Cumhurbaşkanı’nın milletvekili olması zorunluluğuna karşı çıkmıştır. Encümen bu nedenle otuz ikinci maddenin kaldırılmasını, otuz birinci maddeye “kendi azası meyanından” ibaresinin eklenmesini önermiş ve bu öneri TBMM tarafından kabul edilmiştir.¹⁸²

Anayasanın otuz ikinci maddesi “*Reisicumhur, Devletin reisidir. Bu sıfatla merasimi mahsusada Meclise ve lüzum gördükçe İcra Vekilleri Heyetine riyaset eder. Reisicumhur, Riyaseti Cumhur makamında bulundukça, Meclis münakaşat ve müzakeratına iştirak edemez ve rey veremez.*” şeklindedir.

Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni, “Reisicumhur, Devletin reisidir. Bu sıfatla merasimi mahsusada Meclise ve lüzum gördükçe İcra Vekilleri Heyetine riyaset eder. Ancak Reisicumhur, mebuslar meyanından intihap olunmuşsa Riyaseti Cumhur makamında bulundukça, Meclis münakaşat ve müzakeratına iştirak edemez ve rey veremez.” şeklindeydi. Encümenin hazırladığı otuz ikinci madde kaldırılıp, otuz birinci madde yeniden düzenlenerek kabul edilince Cumhurbaşkanı’nın Meclis dışından seçilme ihtimali kalmadığı için bu taslak metindeki “mebuslar meyanından intihap olunmuşsa” ibaresinin bir anlamı kalmayacağından bu ibare kaldırılarak TBMM’ce kabul edilmiştir.¹⁸³

Bu madde metnine göre; Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla törenli oturumlarda Meclise ve gerekli gördükçe Bakanlar Kuruluna başkanlık eder. Ancak, Cumhurbaşkanı Meclis tartışma ve görüşmelerine katılamaz ve oy veremez.

¹⁸¹ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, İçtima:24, s.104, 111-112.

¹⁸² ALPKAYA, a.g.e., s.353-355.

¹⁸³ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, İçtima:24, s.112-114.

Anayasanın otuz sekizinci maddesi Cumhurbaşkanının yeminini düzenlemiştir. Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı metinde “hakimiyet-i milliye esaslarına” ibaresi mevcut değildi. Sivas milletvekili Halis Turgut Bey’in teklifi ile bu ibare de madde metnine girmiştir.¹⁸⁴ Buna göre Cumhurbaşkanı şöyle yemin eder;“Namusum üzerine söz veririm ki, Cumhurbaşkanı olarak Cumhuriyet kanunlarını, milletin egemenlik esaslarını sayacağım; ve bunları müdafaa edeceğim; Türk Milletinin mutluluğuna bütün bağlılığımla, bütün kuvvetimle çalışacağım; Türk Devletine yönelecek her tehlikeyi en son şiddetle önleyeceğim; Türkiye’nin şanını, şerefini koruyup yükseltmek, üstüme aldığım görevin isterlerini yerine getirmek için olanca varlığımla çalışmaktan asla ayrılmayacağım”

Anayasanın “*Reisicumhur, hastalık ve memleket haricinde seyahat gibi bir sebeple vezâifini ifa edemez veya vefat, istifa ve sair sebep dolayısıyla Cumhuriyet Riyaseti inhilâl ederse Büyük Millet Meclisi Reisi vekâleten Reisicumhur vezâifini ifa eder.*” şeklindeki otuz üçüncü maddesi Cumhurbaşkanlığı’na vekaleti düzenlemiştir.

Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı taslak metin “Reisicumhur, hastalık ve seyahat gibi bir sebeple vezâifini ifa edemez veya vefat, istifa ve inkızaay müddet veya sair sebep dolayısıyla Cumhuriyet Riyaseti inhilâl ederse Büyük Millet Meclisi Reisi vekaleten Reisicumhur vezâifini ifa eder.” şeklindeydi. Cumhurbaşkanı’na Meclis Başkanı’nın vekalet edeceğini durum ve halleri düzenleyen bu metin üzerinde TBMM’de görüşmelere geçildiğinde Mersin milletvekili Niyazi Bey, Peru Anayasasında yer aldığını belirttiği bir düzenlemeyi teklif etmiş, Kütahya milletvekili Recep Bey de “seyahat” kelimesinin önüne “memleketin haricinde” diye eklenmesini ve “inkızaayı müddet” ibaresinin çıkarılmasını önermiş ve bu öneri doğrultusunda madde metni değiştirilerek kabul edilmiştir.¹⁸⁵ Bu hükme göre; Cumhurbaşkanı’nın ölümü, yurt dışına çıkması halleri ile çekilmesi durumu ya da başka bir sebeple Cumhurbaşkanı makamının boşalması durumunda TBMM Başkan vekil olarak Cumhurbaşkanlığı görevini yapar.

¹⁸⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:24, s.120-121.

¹⁸⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:24, s.114-115.

Cumhurbaşkanlığı makamının boşalmas› halini düzenleyen otuz dördüncü madde metnine göre; Cumhurbaşkanlığı makam› boşaldığında Meclis Cumhurbaşkan›n› hemen seçer. Meclis, toplant› halinde değilse Meclis Başkan› Meclisi hemen toplant›ya çağır›r ve Cumhurbaşkan› seçilir. Meclisin seçim dönemi sona ermiş veya seçimin yenilenmesine karar verilmiş olursa Cumhurbaşkan›n› seçim sonucu gelecek meclis seçer.

Anayasanın otuz beşinci maddesi ile ilgili olarak Kanun-› Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni, “Reisicumhur, Meclis tarafından kabul olunan kanunlar› bir hafta zarf›nda isdar ve ilan eder. İsdar ve ilan›n› muvaf›k görmediği kanunlar› bir daha müzakere edilmek üzere esbab› mucibesıyla birlikte bir ay zarf›nda Meclise iade eder. Meclis, mevcudun sülûsan› ekseriyeti ile mezkur kanunu bu defa kabul ederse onun isdar ve ilan› Reisicumhur için mecburidir.” şeklindeydi.

Madde hakkında TBMM’de görüşmelere geçildiğinde ilk sözü mazbata muharriri Celal Nuri Bey almış ve kanunlar›n yay›mlanmas› için gerekli sürenin bir haftadan on güne ç›kar›lmas› ve iade edilen kanunlar›n tekrar kabulü için nitelikli çoğunluğun aranmas› zorunluluğunun kaldır›lmas› gerektiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkan›na verilen bu yetkinin veto yetkisi olduğunu dile getiren bazı milletvekillerine karşı Kütahya milletvekili Recep Bey, bunun veto yetkisi vermediğini, kanunun yeniden görüşülmesine imkan sağladığını belirterek encümenin değişiklik teklifiyle birlikte maddenin kabul edilmesini istemiştir. Sivas milletvekili Halis Turgut Bey, bu maddenin Cumhurbaşkan›na veto yetkisi verdiğini ileri sürerek Cumhurbaşkan›n›n kanunlar› derhal yay›nlamas›n› önermişse de bu önerisi reddedilmiştir. Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi ve Konya milletvekili Musa Kaz›m Efendilerin Bütçe Kanunu ve Teşkilat-i Esasiye Kanunlar›n›n iade edilememesi yolundaki teklifleri ile kanunlar›n yay›m süresine ilişkin on günlük süre teklifi TBMM’ce kabul edilerek yasalaşmıştır.¹⁸⁶

Kabul edilen bu madde metnine göre; Cumhurbaşkan›, TBMM’nin kabul ettiği kanunlar› on gün içinde ilan eder. Cumhurbaşkan› Anayasa ve Bütçe Kanunu dışında

¹⁸⁶ ALPKAYA, a.g.e., s.356-357. Ayrıntılı bilgi için bkz. **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, İçtima:24, s.115-120.

uygun bulmadığı kanunlar› bir daha görüşölmek üzere ayn› süre içerisinde gerekçesi ile birlikte Meclise geri gönderir. Meclis geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkan› kanunu ilan etmek zorundadır. Günümüzde 1982 Anayasasında da Cumhurbaşkan›na ayn› yetki tan›nmış olmakla birlikte, bu yetkiden yalnızca Bütçe Kanunu bağışık tutulmuştur.

Kırk›ncı maddeye geçildiğinde TBMM’de çoğunluk sağlanamadığından celse tatil edilmiştir.¹⁸⁷ TBMM’de Teşkilat-i Esasiye Kanunu görüşmelerine 6 Nisan günü tekrar başlanmıştır.¹⁸⁸

Anayasanın kırk›ncı maddesi başkomutanlık makamını düzenlemiştir. Kanun› Esasi Encümenin hazırladığı metin, “Berri, bahri ve havai bilcümle kuvvetlerin başkumandanlığı Reisicumhura mevdudur.” şeklindeydi. Bu metne göre; kara, deniz ve hava bütün kuvvetlerin Başkomutanı Cumhurbaşkan›dır.

Madde üzerinde ilk sözü Eskişehir milletvekili Arif Bey almış, Başkomutanlığın Cumhurbaşkan›na verilmesine karşı çıkmış, TBMM’nin manevi şahsında kalmasını ve savaş sırasında Bakanlar Kurulu’nun uygun göreceği bir kişiye verilmesini, bu kişinin de TBMM’nin onayına sunulmasını teklif etmiştir. Celal Nuri Bey ile Kütahya milletvekili Recep Bey de bu makamın Cumhurbaşkan›na verilebileceğini, dünyada örnekleri olduğunu belirtmişlerdir. Saruhan milletvekili Abidin Bey, Başkomutanlık Kanunu ilk defa görüşölmürken Mustafa Kemal Paşanın yaptığı konuşmalardan alıntılara dayanarak o koşullar olmadıkça kimseye Başkomutanlığın verilemeyeceğini söylemiştir. Karesi milletvekili Ali Şuuri Bey de Cumhurbaşkan›nın sorumlu olmadığını, asıl sorumluluğun Bakanlar Kurulu’nda olduğunu, Avrupa’yı taklit etmediklerini, milli hakimiyeti kendi tarihlerinden öğrendiklerini, Kanun› Esaside Sultan II. Abdülhamid’e ne kadar yetki verilmişse millete devredildiğini belirterek Encümenin kararını eleştirmiştir. Mersin milletvekili Niyazi Bey ise Başkomutanı TBMM’nin seçmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu konuşmalar üzerine Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, teklif ettikleri maddenin bir şahıs düşünölmerek değil, bir yetkinin nasıl kullanılacağı düşünölmerek hazırlandığını, konunun yanlış algılandığını, Meclisin bütün

¹⁸⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:24, s.121.

¹⁸⁸ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:30, s.336.

olarak Başkomutanlık yapamayacağını, Sakarya Savaşı sırasındaki durumun istisna olduğunu, madde ile Cumhurbaşkanı'nın fiilen Başkomutanlık yapmayacağını, asıl görevin Bakanlar Kurulu'nda olduğunu söylemiştir. Eskişehir milletvekili Arif Bey'de örnek gösterilen ülkelerin anayasalarında Cumhurbaşkanı'na sembolik bir Başkomutanlık verildiğini, Encümenin teklifinin ise sembolik olmadığını söylemiştir. Bursa milletvekili Refet Bey, Türkiye'de uygulanan sistemin fevkalade koşulların ürünü olduğunu, o koşulların ortadan kalkması nedeniyle normale dönülebileceğini ve kuvvetlerin dengelenmesine dayalı bir parlamenter sistemin er geç kurulması gerektiğini, bunu hemen yapmayı teklif etmiştir. Zonguldak milletvekili Halil Bey, Başkomutanlık makamının Meclisin manevi şahsında olduğunu kabul eden, savaş durumunda asker ve sivillerden oluşacak bir kurulun seçtiği bir kişinin, barış durumunda ise Cumhurbaşkanı'nın seçtiği bir kişinin Başkomutan olması gerektiğini içeren iki ayrı şekil önermiştir. İzmit milletvekili İbrahim Bey ise Başkomutanlık makamını barışta Genelkurmay Başkanınca, savaşta ise Cumhurbaşkanı'nca temsil edilmesi gerektiğini savunmuştur. İbrahim Bey'in konuşmasından sonra TBMM Başkanı Ali Fethi Bey, geç vakit olduğunu belirterek celseyi tatil etmiştir.¹⁸⁹

Ertesi gün kırkıncı madde üzerine görüşmelere tekrar başlanmış, Cebelibereket milletvekili İhsan Bey konunun hukuki ve askeri olmak üzere iki boyutu olduğunu, hukukçuları dinlediklerini ancak askeri açıdan ele alınmadığını, konuyu askeri açıdan ele almak için Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ya da Mareşal Fevzi Paşanın dinlenilmesini istemiştir. Bu isteğin üzerine orada hazır bulunan Malatya milletvekili Başbakan İsmet Paşa, uzun konuşmasında "...Ordu beslemekten gaye nedir? Ordu beslemekten bir tek gaye vardır ki, o da seferde muzaffer olmak ve hariçten memleketin maruz olacağı hücumu karşı memleketi müdafaa edebilmektir...Ordunun emir ve kumandası siyasetten hariç olarak müstakil bir elde bulunsun. Bunun için müstakil bir Erkan-> Harbiye-i Umumiye ihdas olunmuştur...Başkumandan nedir? Seferde Başkumandan, kuvvetleri sevk ve idare edecek olan adam demektir. Bu memleketin bütün vesait ve menabiine istinat etmek mecburiyetindedir...Erzakta, yolunda, vesaitinde, ahz> askerinde, dahiliyesinin idaresinde has>lı bütün devlet idaresi denilen devlet dallar>nda kendisine yardım etmek laz>m gelir. Bütün bu dallar> idare eden

¹⁸⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:30, s.336-364., ALPKAYA, a.g.e., s.358-362.

hükümet ondan mesuldür. Binaenaleyh bu mesuliyeti zafer içinde tahsis etmek lazımdır. Bu gösteriyor ki, Başkumandan Hükümet elinde bir vasıtai icraiye dir...Başkumandanlık vazaifi icraiye den olduğu için ve seferde Başkomutanlık Hükümetin inhasiyle yapılır...Hazarda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, seferde Hükümet tarafından tayin olunacak...Başkumandanlık nasıl temsil olunur?...Reis-i Devlet dünyanın her yerinde Başkumandandır...Reisicumhur Hükümete riyaset etmekle Hükümetin mesuliyetini alıyor mu? Reisi Devlet olarak Meclisin Reisi tabiisi tanınmakla Meclis müzakaratına iştirak ediyor vayahut Meclis mukarreratından bir mesuliyet alıyor mu?...burada Reisicumhura Başkumandanlığın mevdu olması meselesi, fiili Başkumandanlık mahiyeti de değildir. Temsil-i bir mahiyettedir...Şimdi dersek ki Başkumandanlık Meclisin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç olup Reisicumhur tarafından temsil olunur. Bir temsilden ibarettir...” demiştir.¹⁹⁰ Bütün bu konuşmaların ardından bazı takrir veren milletvekilleri takrirlerini geri çekmiş ve çok tartışılan bu maddede uzlaşma sayılabilecek bir orta yol bulunmuştur.¹⁹¹

Bu maddeye göre; Başkomutanlık, TBMM'nin manevi şahsından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Silahlı kuvvetlerin komutası barışta özel kanuna göre Genel Kurmay Başkanlığına, seferde Bakanlar Kurulunun teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kişiye verilir.

Anayasanın kırk birinci maddesi Cumhurbaşkanının sorumsuzluğunu ve hangi hallerde sorumlu olabileceğini düzenlemiştir. Kanun-ı Esasi Encümenin hazırladığı metin, “Reisicumhur, ancak hıyaneti vataniye halinde Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür.” şeklindeydi. Bu madde metni, Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey'in değişiklik takriri doğrultusunda yeniden düzenlenmek üzere Encümene iade edilmiştir.¹⁹² TBMM'nin 20 Nisan günlü toplantısında Encümence hazırlanan metin okunmuş ve çeşitli tartışmalar yaşansa da aynen kabul edilmiştir.¹⁹³ Buna göre; Cumhurbaşkanı vatana ihanet halinde TBMM'ye karşı sorumludur. Diğer konularda sorumluluk otuz dokuzuncu madde gereğince imzası olan Başbakan ile ilgili Bakana

¹⁹⁰ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, İçtima:31, s.378-382.

¹⁹¹ ALPKAYA, a.g.e., s.364.

¹⁹² **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8-1, İçtima:36, s.611-614.

¹⁹³ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8-1, İçtima:42, s.895-897.

aittir. Cumhurbaşkanının şahsi sorumluluğu konusunda Anayasanın milletvekili dokunulmazlığı ile ilgili on yedinci madde hükümleri uygulanır.

b. Bakanlar Kurulu

1924 Anayasasının kırk dördüncü maddesi başbakanı düzenlemiş, madde TBMM görüşmeleri sırasında küçük değişikliklere uğramış, “münakıt” kelimesi yerine “müçtemi”, “inikatna” kelimesinin yerine “ıçtima-na”, “k>sa bir müddette” ibaresi yerine “azami bir hafta zarfında” ibaresi eklenmiş ve kabul edilmiştir.¹⁹⁴ Buna göre; Başbakan, Cumhurbaşkanınca TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanlar, Başbakanca meclis üyeleri arasından seçilip tamamı Cumhurbaşkanı tarafından onandıktan sonra Meclise sunulur. Hükümet, izleyeceği yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde Meclise bildirir ve ondan güven ister.

Kırk beşinci maddeye göre; Bakanlar Başbakanın gözetimi (başkanlığı) altında Bakanlar Kurulunu meydana getirir. Kırk altıncı madde hükmüne göre ise; Bakanlar Kurulu, hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur. Bunun yanında bakanların her biri kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerden ve politikasının genel gidişinden tek başına sorumludur. Anayasanın kırk dokuzuncu madde hükmüne göre; izinli veya herhangi bir mazereti olan bakana, başka bir bakan vekillik eder. Ancak bir bakan birden fazla bakana vekillik edemez. Ellinci madde metnine göre ise; Bakanlardan birinin TBMM’ce Yüce Divan’a sevkine karar verilirse bakanlığı düşer.

Anayasanın elli birinci maddesi “*İdarî dava ve ihtilâfları rüyet ve hal, Hükümetçe ihzar ve tevdi olunacak kanun layihalar ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri üzerine beyan mütalaa, gerek kendi kanunu mahsus ve gerek kavanini saire ile muayyen vezai fi ifa etmek üzere bir Şurayı Devlet teşkil edilecektir. Şurayı Devletin rüesa ve azası vazai fi mühimmede bulunmuş ilim, ihtisas ve tecrübeleri ile mütemeyyiz zevat meyanından Büyük Millet Meclisince intihap olunur.*” şeklinde olup; idari yargıda ilk ve son derece mahkemesi ve de devletin en yüksek danışma organı olan

¹⁹⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:36, s.615-632.

Danıştay'ı düzenlemiştir. Buna göre; idari davaları ve uyuşmazlıkları çözmek, hükümetçe hazırlanan kanun tasarıları ve imtiyaz sözleşme ve şartlaşmaları üzerinde görüş bildirmek ve diğer kanunlarda gösterilen görevleri yerine getirmek için bir Danıştay kurulur. Danıştay başkanı ve üyeleri, daha önce önemli görevlerde bulunmuş, uzmanlıklar, bilgileri vs. ile öne çıkan kişiler arasından TBMM'ce seçilir.

Anayasanın elli ikinci maddesi tüzükleri düzenlemiştir. Buna göre; Bakanlar Kurulu, kanunların uygulanışını göstermek ya da emrettiği şeyleri açıklamak amacıyla Danıştay'ın incelemesinden geçirilmek üzere “tüzük” çıkarır. Tüzükler Cumhurbaşkanı'nın imzasıyla ve ilanı ile yürürlüğe girer. Tüzüklerin kanunlara aykırılığı sorunu TBMM'ce çözülür.¹⁹⁵

4. Kuvve-i Kazaiye (Yargı Erki)

1924 Anayasası'nın elli dördüncü maddesi “*Hakimler bilcümle davaların muhakemesinde ve hükmünde müstakil ve her türlü müdahalattan azade olup ancak kanunun hükmüne tabidirler. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infazı ahkamına mümanaat edemez.*” şeklindedir.

Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı metinde ikinci fıkra “Mahkemelerin mukarreratını kuvvei teşriye ve kuvvei icraiye hiçbir veçhile tebdil ve tağyir edemez.” şeklindeydi. TBMM'de görüşüldükten sonra ikinci fıkra “Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infazı ahkamına mümanaat edemez.” şekliyle kabul edildi.¹⁹⁶ Bu madde metni “hakimlerin bağımsızlığını” düzenlemiştir. Buna göre; yargıçlar davaları görürken ve karar verirken bağımsızdırlar. Ancak yargıçlar kanun hükmüne tabidirler. Mahkemelerin kararını TBMM, Bakanlar Kurulu ya da herhangi bir kurum değiştiremezler, yerine getirilmesine engel olamazlar.

¹⁹⁵ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasalar*, s.62-64.

¹⁹⁶ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8-1, İçtima:42, s.898-899.

Anayasanın elli beşinci maddesi bir anlamda “hakimlik teminatını” düzenlemiştir. Buna göre; yargıçlar, kanunda gösterilen usuller ve haller dışında görevlerinden alınmazlar. Ancak bu çok yetersiz bir düzenleme olup, yargıçların kanunla gösterilen hallerde görevden alınabilecekleri açıktır. Yine yargıçlar elli yedinci maddeye göre; kanunla gösterilenlerden başka genel veya özel hiçbir görev alamazlar.¹⁹⁷

Anayasanın elli sekizinci maddesi “Mahkemelerde muhakemat alenidir. Yalnız usulü muhakemat kanunu mucibince bir muhakemenin hafiyen cereyanına mahkeme karar verebilir.”şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metninde “mürafaat” kelimesi mevcuttu. TBMM’de madde üzerinde görüşmelerden sonra bu kelime “muhakemat” kelimesi ile değiştirilerek madde kabul edilmiştir. Kabul edilen bu madde metnine göre; mahkemelerde yargılama herkese açıktır. Ancak, mahkeme yargılamasının kapalı olmasına karar verebilir. Günümüz Türk usul hukukunda özellikle aile mahkemelerinde taraflardan birinin istemi ya da hakimin re’sen karar ile yargılama kapalı yapılabilmektedir. Yine on sekiz yaşından küçük kişilerin mağdur ya da sanık olarak bulunduğu ceza davalarında yargılama kapalı yapılabilmektedir.

*“Herkes, mahkeme huzurunda hukukunu müdafaa için lüzum gördüğü meşru vesaiti istimalde serbesttir.”*şeklindeki elli dokuzuncu madde delil serbestisini düzenlemiştir. Buna göre; herkes mahkeme önünde haklarını korumak için her türlü yasal araç kullanabilir.

Mahkemelerin görev ve yetkisini dolaylı yoldan düzenlemiş olan altmışıncı maddeye göre; hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davalardan el çekemez. Görev ve yetki dışındaki davalar da ancak bir kararla reddedilir.

Yüce Divanı düzenleyen altmış birinci madde metnine göre; Bakanları, Danıştay ve Yargıtay başkanları ve üyeleri ile Cumhuriyet Başsavcısını görevlerinden doğacak işlerden dolayı yargılanmak için Yüce Divan kurulur.¹⁹⁸

¹⁹⁷ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasalar*, s.64.

¹⁹⁸ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8-1, İçtima:42, s.901.

Anayasanın altmış ikinci maddesi hakkında TBMM’de görüşülmeye başlanmasıyla Bayezid milletvekili Şefik Bey, Yüce Divanın onu TBMM’den, onu Danıştay’dan onu da Yargıtay’dan olmak üzere otuz kişiden oluşmasını teklif etmiş, Kastamonu milletvekili Ahmet Mahir Efendi de “Mebusan hakim midir, nası olurda gider orada aza olur efendim?” diyerek bu teklife tepki göstermiştir. Madde Encümenin hazırladığı şekliyle kabul edilmiştir. Buna göre; Yüce Divan; on biri Yargıtay, onu Danıştay başkanları ve üyeleri arasından ve kendi genel kurulları tarafından gizli oyla seçilen yirmi bir kişiden oluşur. Yüce Divana seçilenler gizli oyla ve salt çoğunlukla bir başkan, bir başkan vekili seçerler. Altmış üçüncü madde ise Yüce Divan’ın oluşumunu düzenlemiş olup bu maddeye göre; Yüce Divan bir başkan ve on dört üye ile kurulur ve salt çoğunlukla karar verir. Altı üye heyeti tamamlamak için yedek üye durumundadır. Yedek üyelerin üçü Yargıtay, üçü de Danıştay üyeleri arasından kura ile belirlenir. Başkan ve başkan yardımcıları bu kuraya tabi değildir.

Altmış dördüncü madde “*Divanı Ali’nin müddeiumumiliği Başmüddeiumumilik tarafından ifa olunur.*” şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümenin hazırladığı metinde “Başmüddeiumumi” tabiri mevcuttu. Mersin milletvekili Besim Bey’in itirazı sonucu Encümen şahsı ifade eden bu kavram yerine makamı ifade eden “Başmüddeiumumiliği” kavramını teklif etmiş ve bu şekilde kabul edilmiştir. Bu maddeye göre; Yüce Divanın savcılık görevi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından görülür. Yine altmış beşinci madde hükmüne göre; Yüce Divanın kararları kesindir. Başka bir yargı yerine ya da makama başvurma olanağı yoktur.¹⁹⁹

Anayasanın altmış yedinci maddesi “*Divanı Ali görülen lüzum üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile teşkil olunur.*” şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümeni bu madde hükmünü hazırlamış değildi. Altmış altıncı madde TBMM’de görüşülürken Karesi milletvekili Ali Şuuri Bey’in böyle bir maddenin de kabul edilmesine ilişkin teklifi sonucu 1924 Anayasası’na altmış yedinci madde olarak girmiştir.²⁰⁰ Bu maddeye göre; Yüce Divan, gerekli görüldüğünde TBMM kararıyla toplanır.

¹⁹⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.902.

²⁰⁰ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.903.

5. Türklerin Hukuku Ammesi (Türklerin Kamu Hakları)

1924 Anayasasının altmış sekizinci maddesi “*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır. Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir.*” şeklindedir. Bu madde bir anlamda hürriyetin tarifini yapmıştır. Buna göre; “hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapmaktır.” Hürriyet, tabii haklardan olup sınırı, başkalarının hürriyetinin sınırındır. Bu sınırı da yasalar belirler. Yine madde metnine göre; her Türk hür doğar, hür yaşar. Anayasanın bu hükmü eksiktir. Zira Türk (Türk vatandaşı) olmayanların, yabancıların düzenlenmeyişi bir eksikliklerdir.

Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı yetmişinci madde metni “Türkler yekdiğerine uhuvvetle merbut olup bunların içtimai tesanüdünün mecburi kısmı kanunla muayyendir” şeklindeydi. Ancak Encümenince hazırlanan bu madde TBMM’ce kabul edilmemiştir.²⁰¹ TBMM’nin kabul ettiği yetmişinci madde metnine göre ise; temel hak ve hürriyetlerinden kişi hak ve hürriyetlerini düzenlemiştir. Buna göre; kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, sözleşme, çalışma, mülk edinme, mal ve hakları kullanma ve tasarruf, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanıdır. Yine yetmiş birinci maddeye göre; temel haklardan olan cana, mala, ırza, konuta hiçbir şekilde dokunulamaz. Ayrıca hukuki güvenlik ilkesinin bir uzantısı olarak düzenlenen yetmiş ikinci maddeye göre; yasada yazılmayanlar hariç, kimse yakalanamaz ve tutuklanamaz.

Anayasanın yetmiş üçüncü maddesi “*İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur.*” şeklinde olup; yine temel hak ve hürriyetlerden olan kişinin dokunulmazlığı, vücut bütünlüğü ve mülkiyet hakkının uzantısı olarak düzenlenen bu madde metnine göre; işkence, eziyet, müsadere-zorlama ve angarya-zorla çalıştırma yasaktır. Anayasanın yetmiş dördüncü maddesine göre; kamu yararı olmadan ve karşılığı peşin verilmeden hiç kimsenin malı kamulaştırılmaz. Olağanüstü haller dışında kimse fedakarlığa zorlanamaz. Yetmiş altıncı madde hükmü konut

²⁰¹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.904.

dokunulmazlığını ve özel hayatın gizliliğini dolaylı olarak düzenlemiş olup buna göre; yasada düzenlenmiş durumlar dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.

Yetmiş beşinci maddeye göre; hiç kimse felsefi düşüncesinden, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe, adabı muâşeret kurallarına ve kanunlara aykır olmamak üzere her türlü dini ayin yapmak serbesttir. Basın hürriyetini düzenleyen yetmiş yedinci maddeye göre; basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımlıktan önce denetlenemez, yoklanamaz.²⁰²

Anayasanın yetmiş sekizinci maddesi “*Seferberlikte ve idarei örfiye halinde veyahut müstevli emrazdan dolayı kanunen müttehaz tedabir icabatından olarak vaz’edilecek takyidat müstesna olmak üzere seyahat hiçbir suretle takyidata tabi tutulamaz.*” şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni “*Seferberlikte ve idarei örfiye halinde veyahut müstevli emrazdan dolayı müttehaz tedabir icabatından olarak seyahat, takyidata tâbi tutulabilir.*” şeklindeydi. Encümenin hazırladığı bu metne göre; savaş, sıkıyönetim hallerinde seyahat sınırlandırılabilirdi.

Encümenin hazırladığı madde metninin TBMM’de görüşülmesine geçildikten sonra Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey, seyahatin sınırlandırılmasına ilişkin hükümlerin anayasaya girmesinin faydası olmadığını, başka ülkelerin anayasalarında böyle bir sınırlandırmanın olmadığını söylemiş ve kaldırılmasını istemiştir. Trabzon milletvekili Abdullah Bey bu düzenlemenin yetmişinci maddeye aykırı olduğunu belirtmiştir. Mazbata muharriri Celal Nuri Bey de böyle bir düzenlemeye şiddetle ihtiyaç olduğunu, aksi taktirde sıkıyönetim, karantina gibi hallerde seyahatin serbest olacağını bunun sakıncalı olduğunu savunmuştur. Mersin milletvekili Besim Bey’de bir takrir sunacağını belirtmiş, Meclis Başkanı, Besim Bey’in takririnin gelene kadar diğer maddelerin görüşülmesine karar vermiştir. Mersin milletvekili Besim Bey takririni seksen birinci madde görüşmeleri sırasında sunmuş ve TBMM’ce kabul edilmiştir.

²⁰² II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.904.

Bu madde metnine göre; savaş ve sıkıyönetim hali veya salgın hastalık durumunda kanun gereğince alınan kısıtlamalar dışında seyahat etme hiçbir şekilde kayıt altına alınmaz.

Yetmiş dokuzuncu madde metnine göre ise; sözleşmeler, çalışmalar, mal edinme ve tasarruflar, toplantı, dernek ve şirketlerin, temel hak ve özgürlüklerin sınırları ancak yasa ile çizilir. Sekseninci maddede öğretim serbestisini düzenlemiş olup, buna göre; hükümetin gözetimi ve denetimi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.

Anayasanın seksen birinci maddesi “Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emanetler salahiyyetkar müstahk, mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefon ile vaki olan muhaberatın mahremiyeti ihlal olunamaz.” şeklindedir. Kanun- Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni “Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emanetler salahiyyetkar müstahk, mahkeme kararı olmadıkça açılmaz” şeklindeydi. Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey’in “Ve telgraf ve telefonla vaki olan muhaberatın mahremiyeti ihlal olunamaz” fıkrasının eklenmesi teklifi kabul edilmiştir.²⁰³ Bu madde hükmüne göre; postalara verilen kağıtlar, mektuplar ve her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz.

Bir anlamda “dilekçe hakkı” düzenleyen seksen ikinci madde metnine göre; Türkler, kendileri ya da kamu ile ilgili olarak kanunlara aykırı bir durumu ilgili makamlara ve TBMM’ye haber verebilirler, şikayetçi olabilirler. Haber veya şikayeti alan makam sonucu ilgiliye bildirmek zorundadır. Seksen üçüncü maddede, hukukun evrensel ilkelerinden olan “hukuki güvenlik ilkesi” gereğince zorunlu olan “doğal mahkeme”yi düzenlemiştir. Buna göre; hiç kimse yasalarca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez veya zorlanamaz. Anayasanın bu amir hükmüne rağmen, uygulamada özellikle İstiklal Mahkemelerinin bazı muhakematları doğal mahkeme anlayışına ve hukuki güvenlik ilkesine aykırılık teşkil etmiştir.

²⁰³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.904-905.

Anayasanın seksen dört ve seksen beşinci maddesi vergileri düzenlemiştir. “Verginin kanuniliği” ilkesini düzenleyen seksen beşinci madde hükmüne göre; vergiler ancak kanunla konulur. Bunun istisnası ise, devletin, il özel idarelerinin ve belediyelerin alacakları resimler ve yüklemeler kanunlar yapabilmeye kadar alabileceğidir.

Anayasanın seksen altıncı maddesi sıkıyönetimi düzenlemiş olup; “*Harb halinde veya harbi icab ettirecek bir vaziyet hudusunda veya isyan zuhurunda veyahud vatan ve Cumhuriyet aleyhine kuvvetli ve fiili teşebbüsat vukuunu müeyyid, kat’i emarat görüldükte, İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii idarei örfiye ilan edebilir ve keyfiyet hemen meclisin tasdikine arz olunur. Meclis idarei örfiye müddetini, indelicab tezyid veya tenkis edebilir. Meclis müçtemi değilse derhal içtima davet olunur.*

İdarei örfiyenin fazla temadisi Meclisin kararına mütevakıftır. İdarei örfiye şahıslar ve ikemetgah masuniyetlerinin, matbuat, müraselat, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyid veya talik demektir.

İdarei örfiye muntakasile bu muntaka dahilinde tatbik olunacak ahkam ve muamelatın sureti icrası ve harb halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyid ve taliki kanunla tesbit olunur.” şeklindedir. Kanun- Esasi Encümenin hazırladığı madde metninin birinci fıkrası “Harb ve tehlike harp ihtimali halinde ihtilal ve isyan veya Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde tertibat vukuunu müeyyit kuvvetli emarat gördükte İcra Vekilleri Heyeti bir ayı tecavüz etmemek üzere memlekette umumi veya mevzii idarei örfiye ilan edebilir ve keyfiyet derhal Meclisin tasdikine arz olunur. Meclis münakıft değilse arz keyfiyeti Meclisin içtimaına talik kılınır.” şeklindeydi. TBMM’de maddenin görüşülmesine geçildiğinde maddenin tekrar görüşülmesi için Encümene iade edilmiş seksen sekizinci madde görüşüldükten sonra tekrar ele alınmış ve birinci fıkrada bazı değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir.

Bu maddeye göre; savaş hali, savaş gerektirecek bir durumun ortaya çıkması, ayaklanma, ülke ve Cumhuriyete karşı bir eylem olması halinde veya önemli belirtilerin görülmesi durumunda Bakanlar Kurulu süresi bir ayı geçmemek üzere yurdun bir kesiminde yada tamamında sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini gerekirse uzatabilir veya kaldırabilir.

Meclis toplantı halinde değilse hemen toplantıya çağrılır. Madde metni sınıyönetimi tanımlamıştır, buna göre; sınıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, yazışma, dernek, ortaklık hürriyetlerinin kısıtlanması veya durdurulmasıdır. Yine madde metnine göre, sınıyönetim bölgesinde iş ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, kısıtlamalar durdurularının nasıl uygulanacağı yasa ile belirlenir.²⁰⁴

Seksen yedinci madde “*İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi ve Devlet Mekteplerinde meccanidir.*” şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metni “İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi meccanidir.” şeklindeydi. Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey’in “Devlet Mekteplerinde” ibaresi eklenmesi teklifi kabul edilmiştir. İlköğretimi zorunluluğunu düzenleyen bu anayasa hükmünde ilköğretimin bütün kadın-erkek Türkler için zorunlu olduğu ve bu öğretimin devlet okullarında parasız olduğu düzenleme altına alınmıştır.

Anayasanın seksen sekizinci maddesi vatandaşlığı düzenlemiş olup; “*Türkiye ahalisine din ve renk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) atak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüştü vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izae edilir.*” şeklindedir. Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı madde metninin birinci fıkrasına “vatandaşlık itibariyle” ibaresi eklenmesi sonucu TBMM’ce kabul edilmiştir.²⁰⁵

Vatandaşlığı düzenleyen bu anayasa hükmüne göre, Türkiye’de din ve renk ayrımı yapılmaksızın, vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir. Yine Türkiye’de veya Türkiye dışında Türk babanın soyundan gelen yada Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında Türk vatandaşı olmak isteyen ya da Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatını kaybetmesi yasada yazılmayan hallerde olur.

²⁰⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.905-906.

²⁰⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.906-911, 914.

Anayasanın bu maddesinde Türk babadan doğanın Türk olduğu belirtilmiş, Türk anadan doğanın Türk olduğuna ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Bu bir eksikliklerdir.

6. Mevadda Müteferrika (Türlü Maddeler)

Türkiye'nin idari yapısını düzenleyen seksen dokuzuncu madde metnine göre; Türkiye, coğrafi durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklarda kasaba ve köylerden meydana gelir.

Kanun-u Esasi Encümeninin hazırladığı seksen dokuzuncu madde metni “Münderis Osmanlı saltanatı devrine ait bircümle mülki ve tariki ilmiye mahsus rütbelere ve elkap, nişan ve madalyalar mülga ve istimalleri memnudur. Kılıç harp nişanları ile harp madalyaları bundan müstesnadır.” şeklindeydi. Bu metne göre; Osmanlı saltanatı devrine ait bütün rütbelere, nişan ve madalyalar kaldırılmıştır ve kullanması yasaktır. Ancak kılıç harp nişanları ile harp madalyaları bundan istisna tutulmuştur. Bu madde metni TBMM’de görüşülürken çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Akabinde Gaziantep milletvekili Ahmet Remzi Bey, Yozgat milletvekili Süleyman Şarık Bey, Ordu milletvekili Hamdi Bey ve Zonguldak milletvekili Halil Bey bu maddenin kaldırılmasını istemişler ve madde TBMM tarafından kaldırılmıştır.

Anayasanın doksanıncı maddesi “*Vilayetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmi şahsiyeti haizdir.*” şeklinde olup; madde metninin TBMM’de görüşülmesi sırasında Gaziantep milletvekili Ahmet Remzi Bey, ilçe ve nahiyelerin bu maddeye neden sokulmadığı sorusunu yöneltmiştir. Cevaben de Celal Nuri Bey, kaza ve nahiyelerin yapılacak İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanununda düzenleme olabileceğini belirtmiştir ve madde aynen kabul edilmiştir.²⁰⁶ Bu maddeye göre; İller, kasaba ve köylerin tüzelkişiliği vardır. 1982 Anayasasına göre il yönetiminin tüzelkişiliği yoktur, bununla birlikte yine başında valinin bulunduğu “il özel idaresi”nin tüzelkişiliği vardır. Ayrıca doksan birinci madde hükmüne göre; illerin işleri, “yetki genişliği” ilkesi ve görev ayrılığı esasına göre yönetilir.

²⁰⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.911-915.

1924 Anayasası'nın doksan ikinci maddesine göre; her Türk devlet memuru olma hakkına sahiptir. Dosa dördüncü madde “*Kanuna muhalif olan umurda amire itaat memuru mesuliyetten kurtarmaz.*” şeklinde olup; bu maddeye göre; kanuna aykır işlerde amirin emri yerine getirilmiş olursa da memur sorumluluktan kurtulamaz.

Anayasanın yüzüncü maddesine göre; Devletin gelirlerini ve giderlerini denetlemekle görevli ve TBMM'ye bağı bir Sayıştay kurulur. Devamı madde hükmüne göre; Sayıştay, genel uygunluk bildirimini ilişkin olduğu Kesin Hesap Kanununun maliyece TBMM'ye verilmesi tarihinden başlayarak en geç 6 ay içinde Meclise sunar.²⁰⁷

Anayasanın yüz ikinci maddesi anayasa değişikliği usulünü düzenlemiştir. Buna göre; anayasada değişiklik yapılması şu şartlara bağıdır: değişiklik teklifinin, TBMM üye tam sayısının en az üçte biri tarafından imzalanması şarttır. Değişiklikler ancak Meclis üye tam sayısının en az üçte ikisiyle kabul edilebilir. Yine Anayasanın bu hükmüne göre; devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesi değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Devamı maddesine göre ise; Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alı konamaz. Hiçbir kanun anayasaya aykır olamaz.²⁰⁸ Bu düzenlemelerden de anlaşılıyor ki 1924 Anayasası sert bir anayasadır. Yine anayasanın diğer hukuk normlarında üstünlüğü bu düzenlemelerle açıkça zikredilmiştir.

C. GETİRDİĞİ SİSTEM-KARMA SİSTEM VE ÖZELLİKLERİ

1924 Anayasası, kuvvetler birliği ilkesini sürdürmüş olmakla birlikte, yasama ve yürütme işlerinde organik ve fonksiyonel ayrılıklara da yer vermiştir. Meclis artık 1921 Anayasası'nda olduğu gibi bakanlara yön verme yetkisine sahip değildir. Böylece meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem uzlaştırılmaya çalışılarak “karma” bir sistem oluşturulmuştur.²⁰⁹

²⁰⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.915.

²⁰⁸ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.921-923.

²⁰⁹ TANÖR, a.g.e., s.304.

1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemine yaklaşan yönleri şunlardır; Türk Milletini ancak TBMM temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır, yasama yetkisi ve yürütme erki TBMM'de belirir ve onda toplanır, meclis, hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği halde, hükümetin meclisi feshetme yetkisi yoktur. Buna karşılık 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme yaklaşan yönleri ise şunlardır; Meclis, yasama yetkisini bizzat kullandığı halde, yürütme erkini ancak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanabilir. (Kuvvetler birliği-görevler ayrılığı), Başbakan Cumhurbaşkanı'nca Meclis üyeleri tarafından atanmaktadır, hükümetin kolektif sorumluluğu kabul edilmiştir.²¹⁰

491 sayılı 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun özellikleri genel olarak şöyle sıralanabilir:²¹¹ Türkiye'nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilk kez bu anayasada zikredilmiştir (1.madde), devletin dininin İslam dini olduğu belirtilmiştir (2.madde), TBMM'yi egemenliği kullanan tek organ olarak görmüş, Meclise yasama yetkisi ve görevi dışında başka yetkilerde vermiştir, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arası karma bir sistem düzenlemiştir, kuvvetler birliği ilkesini kabul etmiş ancak bunun 1921 Anayasasındaki gibi katı bir biçimde değil parlamenter sisteme yakınlaşmış yumuşatılmış bir biçimini benimsemiştir, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri parlamenter sistemdeki yetkiler gibi düzenlenmiştir, yargı hakkının Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtilmiştir, yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir müessese ihdas etmemiştir, temel hak ve hürriyetlerden kişinin hak ve özgürlükleri sıralanmış, diğer ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve özgürlüklerden bahsedilmemiştir, sert bir anayasadır, değiştirilemeyecek kaydı ilk kez bu anayasa ile hukukumuzda girmiştir, hem tek parti rejiminde hem de çok partili dönemde uygulama alanı bulmuştur.

D. 1924 VE 1921 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

- Türkiye'nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilk kez 1924 Anayasası'nda zikredilmiştir. 1921 Anayasası'nda bu düzenlenmemiş ancak 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir,

²¹⁰ ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, s.10-11., ODYAKMAZ ve diğerleri. a.g.e., s.17.

²¹¹ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.48-50.

- 1924 Anayasası'nda devletin dininin İslam dini olduğu belirtildiği halde 1921 Anayasası'nda belirtilmemiştir,

- 1921 Anayasası'na göre biraz daha uzundur,

- 1921 Anayasası'na Kanun-ü Esasiye yürürlükten kaldırılmayarak ikili anayasa düzenine meydan vermiş iken 1924 Anayasası'na Kanun-ü Esasiye yürürlükten kaldırılarak bu duruma son vermiştir,

- Her iki anayasada da hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir hükmü vardır,

- 1924 Anayasası kuvvetler birliği ilkesini kabul etmiş ancak bunun 1921 Anayasası'ndaki gibi katı bir biçimde değil parlamenter sisteme yakınlaşmış yumuşatılmış bir biçimini benimsemiştir. Yine 1924 Anayasası'nda meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arası karma bir sistem düzenlemiştir. 1921 Anayasası'nda kuvvetler birliği ve meclis hükümeti esasını benimsemiştir,

- 1924 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerden kişinin hak ve özgürlükleri sıralanmış, diğer ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve özgürlüklerden bahsedilmemiş, yargı hakkının Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtilmişken 1921 Anayasası'nda yargı ile temel hak ve hürriyetlerden hiç bahsetmemiştir,

- Her iki anayasada yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir müesseseye ihdas etmemiştir,

- 1924 Anayasası, sert bir anayasadır, değiştirilemeyecek kaydı ilk kez bu anayasa ile hukukumuza girmiştir. 1921 Anayasası ise yumuşak bir anayasadır,

- 1924 Anayasası'na göre Meclis seçimleri dört yılda bir yapılırken 1921 Anayasası'na göre iki yılda bir yapılır,

- 1921 Anayasası'nda yerinden yönetim ilkesi benimsenmiş, buna ilişkin düzenlemeler yapılmış iken 1924 Anayasası bu konuda geri kalmıştır.²¹²

E. ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

1924 Anayasası, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar ikisi biçime ilişkin olmak üzere yedi kez değişikliğe uğramıştır. Biçime ilişkin değişiklikler anayasanın

²¹² ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, s.6-11

diline ilişkindir. Dil konusunda ilk değişiklik 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla yapılmış olup, öz Türkçe adı altında sadeleştirmeye gidilmiş, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı kanunla yapılan değişiklikle de sadeleştirme açısından eski metne geri dönülmüştür.²¹³

İçeriğe ilişkin değişikliklere gelince; 1924 Anayasası, 1928 yılında 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanunla ilk kez değişikliğe uğramıştır. Buna göre; anayasanın ikinci maddesindeki “..devletin dini, din-i İslam’dır..” hükmü kaldırılmış, madde metni “Türkiye Devletinin resmi dili Türkçe’dir; makarrı Ankara şehridir.” şeklini almıştır. Bu laik bir değişiklik olup, laiklik anayasaya girmemekle birlikte devletin dinine ilişkin hüküm anayasadan çıkarılmıştır. Yine 1222 sayılı yasanın getirdiği değişiklikle, on altıncı maddedeki milletvekilleri yemini ile otuz sekizinci maddesindeki cumhurbaşkanının yeminindeki “vallahı” sözcüğü ile, yirmi altıncı maddedeki TBMM’nin görevleri arasında sayılan “ahkamı şeriyenin tenfizi” ibaresi metinden çıkarılmıştır. Bu değişiklik de laik sisteme geçiş aşamalarından biri sayılabilir.

1924 Anayasası’nda 10 Aralık 1931 tarih ve 1893 sayılı yasa ile doksan beşinci maddesinde bütçe kanununa ilişkin küçük bir değişiklik yapılmıştır.²¹⁴

1934 yılında 2599 sayılı ve 5 Aralık 1934 tarihli yasayla anayasa yine değişikliğe uğramıştır. Buna göre; anayasanın onuncu maddesindeki “on sekiz yaşını dolduran her Türk erkeği seçme hakkına sahiptir” hükmü “Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkına sahiptir.” şeklini almıştır. Bu değişiklikle anayasa, milletvekili seçme hakkını çağdaş batılı anayasaların birçoğundan daha önce kadınlara da tanımıştır. Ayrıca bu değişiklikle seçme yaşı on sekizden yirmi ikiye çıkarılmıştır.²¹⁵

Yine anayasanın seçilme hakkını düzenleyen on birinci maddesi bu değişiklikle “Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.” şeklini almıştır.²¹⁶ Buna

²¹³ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.52.

²¹⁴ KİLİ, GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.139-140.

²¹⁵ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.53.

²¹⁶ KİLİ- GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.122.

göre, seçilme yaşı aynı kalmakla birlikte kadınlarda seçilme hakkına sahip olmuştur. Milletvekili seçilme yaşı 1961 ve 1982 Anayasalarında da otuz olmuş ancak 2007 değişiklikleriyle bu yirmi beşe düşürülmüştür.²¹⁷

1924 Anayasasının onuncu ve on birinci maddesindeki bu değişikliklerle Türk kadını seçme ve seçilme hakkına sahip olmuş, birçok alanda ve düzenlemede Batıyı takip eden Türkiye bu düzenlemesiyle bazı Avrupa Anayasalarına öncülük etmiştir.

1937 yılında 3115 sayılı yasayla anayasanın ikinci maddesinde önemli ve köklü değişiklikler yapılmıştır. Buna göre ikinci madde; *“Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır. Resmi dili Türkçe’dir. Makarri Ankara Şehridir.”* şeklini almıştır.²¹⁸ Bu son değişiklik, 1961 ve 1982 Anayasalarının ikinci maddelerinin de özünü oluşturmuştur. Bu değişiklik ile laiklik anayasal düzenleme altına alınmıştır. Aslında madde üzerinde ilk laik düzenleme 1928 değişikliği ile olmuş, ancak laiklik bu değişiklikte anayasal ifade bulmuştur. Yine bu değişiklikte Türkiye Cumhuriyeti’nin temel nitelikleri belirlenmiştir. Bu nitelikler daha sonra “Atatürk İlkeleri” olarak kabul görmüş, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) de “altı ok” olarak simgesi haline gelmiştir.

Aynı yasa ile anayasanın yetmiş dördüncü maddesi değişerek son halini almıştır. *“Umumi, menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanlar Devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlara tayin olunur. Fevkalade hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakarlık yapmaya zorlanamaz.”* Buna göre; kamu yararından ve karşılığı peşin verilmeden hiç kimsenin malı kamulaştırılamaz. Çiftçiyi topraklandırmak ve orman idaresi için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı özel

²¹⁷ 1982 Anayasasının 76/1 maddesindeki 13.10.2007 tarih ve 5551 sayılı yasa ile milletvekili seçilme yaşı 25’e indirilmiştir.

²¹⁸ V. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.16 ,İçtima:33 s.72-73.

kanunlarla düzenlenir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para, mal ve çalışma ödevleri dışında hiçbir kimse başka bir şey yapmaya zorlayamaz.

Yine yetmiş beşinci maddede değişiklikle “*Hiçbir kimse mensup olduğu felsefi içtihat, din ve mezhepten dolayı muaheze edilemez. Asayiş ve umumi muaşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykır bulunmamak üzere her türlü dini ayinler yapılması serbesttir.*”²¹⁹ şeklini alarak metindeki “tarikat” sözcüğü çıkarılmıştır.

3115 sayılı yasayla kırk dördüncü, kırk yedinci, kırk dokuzuncu, ellinci ve altmış birinci maddelerde küçük değişiklikler yapılmıştır.²²⁰

1924 Anayasası’nda içeriğe ilişkin son değişiklik 29 Kasım 1937 tarih ve 3272 sayılı yasa ile yapılmıştır. Buna göre; kırk dördüncü madde, son halini alarak “*Başvekil, Reisicumhur canibinden ve Meclis azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından Meclis azası arasından intihap olunarak heyet-i umumiyesi Reisicumhurun tasdiki ile Meclise arz olunur.*

Meclis müçtemi değilse arz keyfiyeti Meclisin içtimaina talik olunur.

Hükümet hattı hareket ve siyasi noktai nazarın azami bir hafta zarfında Meclise bildirir ve itimat talep eder” şeklinde tanzim edilmiştir.

Yine kırk yedinci maddede küçük bir değişiklik yapılarak 1924 yılındaki ilk şekline geri dönmüştür. Maddenin son şekli; “*Vekillerin vazife ve mesuliyetleri mahsus kanunla tayin olunur.*” olup, buna göre; bakanların görev ve sorumlulukları özel kanunla gösterilir. Ayrıca Kırk sekiz, kırk dokuzuncu, ellinci ve altmış birinci maddeler küçük değişikliklere uğramıştır.²²¹

²¹⁹ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.68-69.

²²⁰ KİLİ, GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.130-133.

²²¹ KİLİ, GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.129-131., GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.66.

III. MODERNLEŞME AÇISINDAN 1924 ANAYASASI

Özel olarak seçilmiş bir kurucu meclis olmayan fakat milleti temsil eden olan II. Dönem TBMM tarafından yapılan 1924 Anayasası,²²² Türkiye’de en uzun süreli uygulama alanı bulmuş, tek partili ve çok partili dönemde uygulanmış, çok partili rejime geçilirken, başta basın ve dernekler mevzuatı olmak üzere çeşitli kanunlarda belirli ölçüde liberalleşme sağlanmasına, 1950’de muhalefetin de onayladığı demokratik bir seçim kanununun kabul edilmesine rağmen, bir kelimesi bile değişmemiş iken²²³ 27 Mayıs 1960’da Türk Silahlı Kuvvetleri’nce askıya alınmış, büyük ölçüde değiştirilmesine rağmen kurumsal da olsa 9 Temmuz 1961’e kadar geçerliliğini sürdürmüştür.²²⁴

1924 Anayasası ile TBMM, kurucu güç olma niteliğini sonlandırmıştır. Olağanüstü koşullar gereği kurucu meclis olarak çalışmak zorunda olan TBMM, artık normal bir meclis durumunu almıştır. Tek parti döneminde yapıldığı ve çoğunlukla tek parti döneminde uygulandığı halde bu anayasa demokrasiye açıktır. Siyasi parti kurulması yasaklamaz, hatta bu hususta 1961 ve 1982 Anayasalarından daha ileridir. Çünkü dernek kurma özgürlüğü içinde düşünülen siyasi parti kurma hakkı Türklerin doğal haklarından sayılmıştır. Şu veya bu yönde bir partiyi yasaklayan hüküm dahi içermez. Ancak 1924 Anayasası, demokratik düzenin işleyişini sağlam bir güvence altına alacak hükümlerden yoksundur. Anayasaya aykırı kanun çıkarılamayacağını belirten anayasa, bu hükmüne hiçbir güvence getirmemiştir. Bütün bu aksaklıklarına rağmen 1924 Anayasası Türk siyasi hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin siyasi tarihinde ve modernleşme sürecindeki yeri çok önemli olan bir anayasadır. Zira; henüz 1924 Anayasası’nın meclisteki görüşmelerinde demokratik, laik değişimin olacağı sinyali verilmişti. Meclis müzakerelerinde bazı maddeler üzerinde sert tartışmalar yaşanmış, Cumhurbaşkanı’na veto hakkı ile başkomutanlık verilmesi konularında TBMM direnç göstermiş ve parlamenter sisteme

²²² Cemil KOÇAK, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi-4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Yay. Yön: Sina AKŞİN), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.137.

²²³ Ergun ÖZBUDUN, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi yayınevi, Ankara, 1993, s.53.

²²⁴ Ahmet MUMCU, **1924 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C.II-Say:5’den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 384.

uygun bir geciktirici veto hakkı tanınmış, başkomutanlıkta TBMM'nin manevi şahsına bırakılarak tasarıda Cumhurbaşkanının başkanlık sistemine yakın olan yetkileri parlamenter sisteme uygun hale getirilmiştir.²²⁵ Yine on ve on birinci maddelerin görüşülmesi sırasında seçme hakkının kadın-erkek her Türk'e tanınması hususu tartışılmıştı. Onuncu madde demokratik seçme hakkını, on birinci maddede milletvekili seçilme hakkını düzenliyordu. Anayasa Komisyonu'nun tasarısında her iki maddede kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın düzenleme yapılmış, bu haliyle bir çok Batı anayasalarından da ilerici bir düzenlemeydi. Ne var ki, mecliste bu hakların şimdilik kadınları kapsamaması yönünde bir irade çıkmış, seçme ve seçilme hakları yalnızca yeterliliğe sahip Türk erkeklerine tanınmıştı. Bu tasarıdan daha geri bir düzenlemeydi. Ancak bu haklar on sene sonra 1934 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile Türk kadınına da tanınarak onların siyasi sürece katılımları sağlanmışsa da, seçme yaşı kadın ve erkek her ikisi içinde on sekizden yirmi ikiye çıkarılarak siyasal hayatımızda bugüne kadar gelen bir tartışma yolu da açılmış oluyordu.²²⁶ Yine de hak tanıdıktan sonra oluşan ilk meclise uzun süre ulaşamayacak sayıda kadın milletvekili girmiştir.²²⁷

Avrupalılaştırma düşüncesinin gerçekleştirilmesinin ve yeni devletin siyasal ve toplumsal istikrarını sağlama denemesinin normatif temelini oluşturan, I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa anayasaları gibi hukuk devleti nitelikleri taşıyan²²⁸ 1924 Anayasası seçim işlerinin düzenlenmesini ayrı bir kanuna bırakmıştır. Bu nedenle Türk seçim sistemi, zaman zaman değişmiş ve üzerinde tartışma yapılan önemli konulardan biri olmuştur. Seçim kanunlarının hepsinde, milletvekili sayısını nüfusa göre saptayan esas vardır. Her kırk bin Türk'e bir milletvekili seçiliyor ve böylece milletvekili sayısı sürekli olarak artıyordu. 1946 yılına kadar seçimler çift dereceli olarak yapıldı. Oy vermenin gizliliği ve oy sayımının açıklığı ile seçimlerin yargı denetiminde yapılması ise ancak 1950 yılı seçimlerinde gerçekleşebilmiştir.²²⁹ Bu tarih Türk siyasal hayatının

²²⁵ Şükrü KARATEPE, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.159-160.

²²⁶ MUMCU, a.g.e., s.392.

²²⁷ Perihan ERGUN (TURGUT), *Cumhuriyet Aydınlanmasında Öncü Kadınlarımız*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s.108. Yalnızca 22 Temmuz 2007 yılı genel seçimlerinde parlamentoya tarihimizde eskiye nazaran çok kadın milletvekili (48 kişi) girmiştir.

²²⁸ RUMPF, a.g.e., s.23.

²²⁹ MUMCU, a.g.e., s.393.

demokratikleşmesi açısından önemli bir dönüm noktası iken Akşin'e göre; bu tarih Atatürk Devrimi'nin kesintiye uğradığı, “*Kısmi Karşı Devrim*”in başladığı tarihtir.²³⁰

1924 Anayasası, Türkiye'deki devrim hareketleri ve cumhuriyetle yönetilen devletlerin anayasalarının da dikkate alınarak ulusal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde hazırlanmak istenmiştir. Bu bağlamda 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kısa, basit, sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlı bir metin olup²³¹, devletin kuruluşu, organları ve bunların işleyiş biçimini düzenlemiş olduğu gibi temel hak ve özgürlüklerle ilgili hükümlere de yer vermiştir.

1924 Anayasası, 1921 Anayasasının temel ilkelerine dayanmış, o dönemde bilerek eksik bırakılan düzenlemeleri tamamlamış, 1876 Kanun-ı Esasisini ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu açıkça yürürlükten kaldırmıştır. Böylece ikili anayasal düzene son vermiştir. 1924 Anayasası, yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı bir biçimi olan güçler birliği sistemi ile bu ilkenin yumuşak bir biçimi olan güçler ayrılığı sistemi arasında bir sistem kurmuştur. Yürütme erki yasama erkinden 1921 Anayasasındaki halinden daha fazla ayrılmış ancak kabine sistemlerinde görülen yetkilerle de donatılmamıştır.²³²

A. ESAS HÜKÜMLER

Altı bölüm ve 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası'nın birinci bölümü, 1-8. maddeler arasında genel esaslara ayrılmıştır.

1. Devlet Şekli-Cumhuriyet

Bu bölüm “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” hükmüyle başlar.(1.md.) Bu hüküm ile herhangi bir hükümdarlık ailesinin tanınmayacağı, devletin yasama organı ile devlet başkanının seçimle göreve geleceği ilkesi benimsenmiştir.²³³ Aslında 1923

²³⁰ Sina AKŞİN, *Yakın Tarihimizi Sorgulamak*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006, s.101, 126, 145.

²³¹ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasaları*, s.47.

²³² Taha PARLA, *Türkiye’de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.14.

²³³ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasaları*, s.48.

anayasa değişiklikleri ile Cumhuriyet hükümet şekli olarak Türk anayasa tarihinde yerini almıştı.²³⁴ Bu durumun teknik anlamda önemi olmasa da hukuki anlamda önemi çok büyüktür. Zira; anayasa, hukuki normlar hiyerarşisinde en üst düzenleme olup, parlamentoda nitelikli çoğunluk arandığından anayasanın değiştirilmesi de diğer hukuk normlarından daha zordur.

Bu düzenleme 1924 Anayasasının yürürlükte kaldığı müddetçe hiç değiştirilmemiştir. Zaten değiştirilmesine de anayasal imkan yoktur. Zira; Anayasanın yüz ikinci maddesinin üçüncü ve son fıkrası ile²³⁵ devletin Cumhuriyet olduğu hükmünün değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği düzenlenerek, birinci madde özel güvence altına alınmıştır. Hatta daha sonraki 1961 ve 1982 Anayasalarında da bu durum değiştirilemeyecek hükümlerin sayısı ve kapsamı arttırılarak aynen muhafaza edilmiştir.²³⁶

Anayasanın yedinci maddesine göre Cumhuriyet yönetiminin başı olan Cumhurbaşkanını TBMM seçer, Bakanlar Kurulunu da Cumhurbaşkanı atar. 1924 Anayasasının bu özelliği “parlamentar” sistemin bir özelliğidir. Parlamentar sistemde meclisin hükümeti denetleme araçları olmakla birlikte, düşürme yetkisi yoktur. Anayasadaki meclisin hükümeti düşürme yetkisi “meclis hükümeti sistemi”nin bir özelliğidir. Bu düzenleme 1924 Anayasasının parlamentar sistem ile meclis hükümeti sistemi arasında karma bir sistemi, kuvvetler birliği fonksiyonlar ayrılığını benimsediğinin açık bir göstergesidir.

Türkiye’de, Cumhuriyet çağdaşlaşma olarak algılanmıştır. Bunun sebeplerinden birisi de sınıf ve etnisiteyi yok sayan bir devlet-millet özdeşliği altında ortak bir dava etrafında toplumu bütünleştirme ihtiyacıdır.²³⁷ Yeni rejimde de toplumu bütünleştirme ihtiyacı fazlasıyla hissedilmekte ve bu bağlamda yönetim şekli dışında Cumhuriyet büyük önem arz etmektedir. Zira cumhuriyet halk idaresidir, en basit tanımla halkın

²³⁴ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.3, İctima:43, s. 90

²³⁵ TANÖR, a.g.e., s.294. Tanör, ilgili maddeyi 103/3 olarak vermiştir. Bu yanlıştır, bunun madde hata ile sehven yazıldığı anlaşılmaktadır.

²³⁶ 1982 Anayasasının 4. maddesi ile değiştirilemeyecek hükümler altındadır. **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer.

²³⁷ ÇETİN, a.g.e., s.255.

kendi kendisini yönetmesidir. Çağımızda bu kendini doğrudan demokrasi şeklinde göstermez, yarı doğrudan demokrasi olarak gösterir. Günümüz Türkiye’inde doğrudan demokrasi örneği olarak köy derneğinin (köyde yaşayan seçmenler) köy ihtiyar heyeti ve köy muhtar›n› seçmesi ve köy ad›na baz› önemli kararlar› alabilmesi örnek verilebilir.²³⁸

Karal’a göre; Atatürk’ün yeni Türkiye Devleti’nin “cumhuriyet” ad›n›n alması›n›n üç nedeni vardı: Birincisi ve en önemlisi, halifelik ve saltanattan yana olanların boş zannettikleri devlet başkanlığı makamı bunalımına meydan vermelerinin önüne geçmektir. İkinci neden, Türkiye’nin dış ilişkilerinde yabancı devletlerin Türkiye’de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yönündeki kuşkularını gidermek. Üçüncüsü de, yeni Türkiye’nin modernleşme yolunda yapılacak devrimlere karşı dinsel bir örgüt olan halifelikten gelebilecek direnmeleri engellemektir.²³⁹ Daha sonra “Atatürk İlkeleri” olarak nitelendirilen ve anayasalarda da yerini alan ilkelerden biri olacak olan bu yönetim şekli ile otorite kaynağını, gücünü millette ve halkta arayacaktır. Cumhuriyet “eşitlik” doğrultusunda değişimi de sağlamıştır. Cumhuriyet, siyasal yönetim biçiminin uluslaşması ve halklaşmasıdır. Devlet yaşamında, yönetiminde bu yönetimin işleyişinde Türk Milleti’nin iradesinin egemen k›l›nması›dır. Millet, devletin, toplumun yönetimi s›n›flar›n, ailelerin, toplumsal gruplar›n eline, tekeline bırak›lamaz›.²⁴⁰ Bu açıdan değerlendirildiğinde 1924 Anayasası daha ilk maddesinde modernleşme açısından önemli bir adım atmış, çağdaş Batı tarzı yönetim biçimini benimsediğini anayasal düzenleme altına almış ve hatta bu yönetim biçiminin değiştirilmesini yasaklamıştır.

2. Laiklik

1924 Anayasası’nın ikinci maddesine göre “*Türkiye Devleti’nin dini, din-i İslam’dır.*” 1921 Anayasası’nda mevcut olmamakla birlikte onunla çelişmeyen hükümlerin geçerli olduğu Kanun› Esasının on birinci maddesinde aynı hüküm mevcuttu. Yine bu hüküm 364 sayılı yasa ile gerçekleştirilen anayasa değişikliği sonucu

²³⁸ Metin GÜNDAY, **İdare Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s.458.

²³⁹ KARAL, a.g.e., s.25, 31.

²⁴⁰ Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s.225.

1921 Anayasası'na da girmişti. 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemdeki fark ise saltanatın ve halifeliğin olmayışıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1924 Anayasası'nın ikinci maddesi teokratik karakterli olarak algılanamaz. Anayasası'nın bu hükmü 1928 yılı değişikliği ile yürürlükten kaldırılmış ve laik devlete doğru önemli bir adım atılmıştır. 1937 yılı değişikliği ile de laiklik anayasaya girerek anayasal ilke halini almıştır. Kaldı ki bir hukuk düzeninin, bir devletin laik olabilmesi için anayasasında buna ilişkin hüküm olmasına da gerek yoktur. Örneğin İtalyan anayasası laiklik ilkesinden söz etmediği halde “düzen” olarak laiktir.²⁴¹ Bu bağlamda 1924 Anayasası da laiklik ilkesi anayasaya girmeden önce dahi laik karakterlidir.

1982 Anayasası'nın 24. maddesinde laiklik “Din ve vicdan hürriyeti” başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre; “*Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir...ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz...Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kimsen de olsa, din kurallarına dayandıramaz...*” 1982 Anayasası'nın bu düzenlemesinden yola çıkılarak laiklik; herkesin inanma ve inanmama hürriyetine sahip olduğu, inandığı dinin gereklerini yapma hürriyetine sahip olduğu, devletin kendi inan dünyasına müdahale etmediği ve devletin de din kurallarının devlet yönetimi içine dahil olmasını reddettiği bir sistemdir.

Laiklik, Koloğlu'na göre; “inanç-akıl dengesi arayışında insanlığın bulunduğu en son formüldür.” Yine Koloğlu; örfi hukukun bolluğu sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu, bazı din kurallarını dışlayan ve Hıristiyan geleneklere uygun kanunnameler çıkarması vb. hususlardan dolayı İslam tarihinde ayrı bir yerinin olduğunu ancak, laik bir sistemi benimsediğinin de iddia edilemeyeceğini söylemektedir.²⁴² Kaldı ki Kanun-ı Esaside devletin dininin İslam dini olduğu hükmü düzenlenmiştir.

1924 Anayasası'nın ilk metninde de devletin dininin İslam dini olduğu düzenlenmişti. Ancak; bu dönemde hilafet kaldırılmış, 1928 yılı anayasa değişikliği ile

²⁴¹ ÖZAY, a.g.e., s.25.

²⁴² Orhan KOLOĞLU, *Cumhuriyetin İlk On beş Yılı (1923-1938)*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002, s. 175-176.

devletin dini hükmü anayasadan çıkarılarak laikleşme yolunda önemli iki adım atılmıştı. Yine 1937 yılında yapılan anayasa değişikliği ile laiklik açık bir şekilde anayasa metnine girerek bu süreç anayasal açıdan tamamlanmıştır. Bu düzenleme ile Türkiye Cumhuriyeti, İslam dünyasında ilk laik devleti kurmuştur. Kili'ye göre; Atatürk laikliği dinsizlik olarak algılamamıştır. Atatürkçü laiklik ilkesi dini yadsımaz, dinsizliği kışkırtmaz ve dini, çağdaş bir toplumda kendisine özgü sorunlarla ilgilenmeye çağırır.²⁴³

Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyete ve milli egemenlik ilkesine gölge düşürebilecek halifeliği rejim açısından zararlı görmekteydi. Fakat, Atatürk'ü halifeliğin kaldırılması konusunda zorlayan en büyük neden, halifelik var oldukça Türkiye'de yapmayı düşündüğü sosyal ve laik inkılaplara imkan olamayacağı düşüncesi idi.²⁴⁴

Laiklik ilkesi, Türk Devrimi'nin temel taşı olarak oluşturmakta ve inkılaplar hep bu doğrultuda yapılmaktadır. Ancak, modern devletin ve özgür düşüncenin vazgeçilmezi olan laikliğin anlam kargaşası içinde bazı uygulamalar öğretilerde tartışmalara neden olmuştur. Zira; devletin dine müdahale etmemesi gerektiği düşüncesiyle, ilk ve orta öğrenimde "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" adı altında devletin dini eğitim vermesi ve Başbakanlığa bağlı bir "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasının laiklik ilkesi ile bağdaşmayacağını savunun akademisyenler ve hukukçular az değildir. TBMM'de 3 Mart 1924 tarihinde üç önemli önerge ele alınmış ve kanunlaşmıştır. Bunlar sırasıyla; 429 sayılı Şer'iyeye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletinin Kaldırılmasına Dair Kanun, (429 sayılı yasa ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Genelkurmay Başkanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.)²⁴⁵ 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 431 sayılı Halifeliğin Kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Dışına Çıkarılmasına Dair Kanundur.

²⁴³ KİLİ, a.g.e., s.268-269.

²⁴⁴ Reşat GENÇ, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.1X-X.

²⁴⁵ Sami SELÇUK, "Laiklik ve Demokrasi", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, (Yay. Yön. Mustafa ÇALIK). Ankara: S. 56, 1999, s.45-49. Selçuk'a göre; Türkiye Cumhuriyeti, egemenliğin kaynağı açısından laik; devlet örgütlenmesi açısından teokratik; dini yönlendirme açısından laikçi bir devlettir.

430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun gerekçesi “Bir devletin genel eğitim ve kültür politikasında, milletin duygu ve düşünce bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yararları ve güzellikleri görülmüş bir ilkedir. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu’ndan sonra da.....öğretim birliğine başlanmak istenilmişse de bu başarılamamış ve aksine bu konuda bir ikililik bile meydana gelmiştir. Bu ikililik eğitim ve öğretim birliği açısından birçok zararlı sonuçlar doğurdu. Bir millet bireyleri ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, duygu ve düşünce birliği ile dayanışma amaçlarını tamamen yok eder.” şeklindedir. Gerekçesinden de açıkça anlaşılacağı gibi 430 sayılı yasanın temel amacı; Türkiye’de yaşayan bütün insanların arasında “duygu ve düşünce birliği ile dayanışmayı” sağlamak ve devrimi koruyacak genç nesiller yetiştirmektir²⁴⁶.

Günday, Türkiye’deki laikliği Atatürk laikliği olarak nitelendirmiş ve Ona göre Atatürk laikliğinin amacı; İslam dinini toplumsal işlevinden soyutlamak, kişilerin iç dünyalarına sokmak ve iç dünyalarından dışa yansımalarını önlemek olmuştur. Laikliğin özü; İslam dininin kişiselleştirilmesidir.²⁴⁷

3. Millet Bilinci, Ulusal Egemenlik ve Milli Devlet

1924 Anayasası’nın esas hükümler bölümündeki diğer düzenlemeler egemenlik hakkına ilişkindir. Üçüncü madde; “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” şeklindedir. Bu ifade Türk demokrasinin simgesel tümcesi haline gelmiştir. 1924 Anayasası egemenliğin millete ait olduğunu söylemekle, devletin meşruiyetinin kaynağını Tanrıya değil millete dayandırarak²⁴⁸ modernleşme açısından Batı tipi ve çağdaş egemenlik sistemi olan ulus egemenliğini benimsemiştir. TBMM, egemenliği kullanan tek organ olarak görülmüş, meclisin üstünlüğü ilkesi gereğince Meclise yasama görevi dışında başka görev ve yetkilerde verilmiştir. Dördüncü madde, üçüncü maddenin tamamlayıcısı ve devamı niteliğindedir. Buna göre; Türk Milletini ancak TBMM temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını TBMM kullanır.²⁴⁹

²⁴⁶ GENÇ, a.g.e., s.x-x>>.

²⁴⁷ GÜNDAY, a.g.e., s.51.

²⁴⁸ Fehmi AKIN, “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, s.7.

²⁴⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima: 13, s.536.

Anayasanın beşinci maddesinde yasama yetkisi ve yürütme görevinin TBMM’de belirdiği ve onda toplandığı kuralına yer verilmiş olmakla kuvvetler birliği ilkesinin benimsendiği açıkça anlaşılmaktadır. Ancak; Anayasayı bir bütün olarak yorumlamak gerekeceğinden, yürütme görevinin düzenlendiği üçüncü fasıl hükümlerinden de anlaşılacağı gibi bu ilkenin 1921 Anayasasındaki gibi katı bir biçimde değil parlamenter sisteme yaklaşan yumuşak bir biçimde benimsendiği ortadadır. Zira; yürütme erki Anayasaya göre Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı Bakanlar Kurulu eliyle kullanılır. Yine, yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemelerce kullanılır. Bu madde hükmüne göre; TBMM’nin yargı erkini millet adına kullanması söz konusu olmayıp, bu gücü Türk Milleti adına bağımsız mahkemeler kullanacaktır.²⁵⁰

Egemenlik hakkının kullanılması bakımından 1924 Anayasası, halkın aktif olabileceği bir sistemden uzaklaşmıştır. Buna bağlı olarak 1924 Anayasası, 1921 Anayasası’ndan farklı bir şekilde vilayet ve nahiye şuralarına yer vermemiş, yerinden yönetim ilkesi yerine merkeziyetçiliği yeniden öne çıkarmıştır.²⁵¹ Anayasa beşinci maddesinde yasamadan yetki, yürütmeden kuvvet olarak bahsetmiştir.

Altıncı maddeye göre; Meclis, yasama yetkisini bizzat kendi kullanır, yasama görevini ve işlevini hiçbir şekilde devredemez. Yasa yapma gücü bir yasama işlemi olarak TBMM’ye aittir. Bu yetki herhangi bir kurum yada kişiye devredilemez. Bu durum Anayasa Hukuku literatürüne “yasamanın devredilmezliği” ilkesi olarak girmiştir. Türkiye’de 1961 Anayasasında 1971 değişikliği ile Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verilerek bu ilkeye bir istisna getirilmiştir.²⁵² 1982 Anayasasında da Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi tanınmış ve bu yetki günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır.²⁵³

²⁵⁰ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.52-53.

²⁵¹ TANÖR, a.g.e., s.295.

²⁵² A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997, s.54.

²⁵³ **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer, md.91.

Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Türkler, Araplar, Kürtler, Rumlar, Ermeniler, Sırp ve Bulgarlar gibi etnik ve dini topluluklar, siyasi açıdan tekçi, kültürel bakımdan çoğulcu “millet sistemi” içinde barındıran, ancak; etnik milliyetçi akımların iteklediği ve emperyalist güçlerin koruduğu ve desteklediği ayrılıkçı hareketler karşısında toprak bütünlüğünü koruyamayarak tarih sahnesinden çekilen Osmanlı İmparatorluğu sonrasında Türkiye Cumhuriyeti; tarihinde bütünüyle Müslümanlardan oluşan bir ülke üzerinde millet sisteminin üzerine oturduğu “millet-i hakime” anlayışına ve “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” ve hatta aşmak olarak tanımlanmış bir milli devlet oluşturma amacına göre yapılmıştır. Bu ise modernleşme açısından önemli bir adım olmuştur.

Modernleşme sürecinin en önemli unsuru bir millet oluşturma gerekliliğidir. Milliyetçilikte ulusal devletin oluşmasında en belirleyici etmendir.²⁵⁴ Bu yüzden milliyetçilik, modernleştirici Kemalist ideolojinin en önemli modernleştirici yapıtaşlarından biridir. Atatürk, Ziya Gökalp’in milliyetçiliği üzerine bina ettiği kültür birliğini benimsemiştir. Atatürk, sevinçte, kederde ve kaderde birlik olan kültür milliyetçiliğini benimsemiş ve etnik ayrımcılığı reddetmiştir. Atatürk, etnisiteyi ulusal birlik ve beraberliğin önündeki en büyük engel olarak görmektedir ve bunun için tüm etnik farklılıkları Türk kimliği içinde eritmektedir. 1924 Anayasasının seksen sekizinci maddesi; *“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) statlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izae edilir.”* şeklindedir. Bu maddeden de açıkça anlaşılacağı gibi; din ve ırk farkı olmadan herkes vatandaşlık bağı esas alınarak Türk’tür.

Atatürk, Türklüğü tek ulusal kimlik ilan ettikten sonra bu kimliğin gurur kaynağı olması gerektiğini savunarak Türklüğü yüceltme çabasına girişir. Bu kimliğin oluşturulmasında vatanın kutsanması, bireylerin Türk kimliği içinde kaynaştırılması,

²⁵⁴ ŞEN, a.g.e. ,s.42.

kahramanlık gibi özelliklerden yararlanır. “*Ne mutlu Türk’üm diyene*” veciz sözü bu bağlamda anlamlıdır. Atatürk milliyetçiliği, son tahlilde millet ve devlet üyeliğini net olarak birbirinden ayırır ve devlet üyeliğini (vatandaşlık) fiilen millet üyeliğine bağlar.²⁵⁵

Modernleştirici Kemalist ideolojide vurgulanan milli birlik ve bütünlük teması devlet-millet özdeşliğiyle sonuçlanır. Kemalizm’in sembolize ettiği Altı Ok; güçlü millet, güçlü devlet ideolojisinin ilkeleri şeklinde somutlaştırılmıştır. Özellikle devletçilik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri devletin organizmacı eğilimini temsil etmektedir. Kemalist devlet ideolojisinde sınıfların reddi ve işbölümü devlet bünyesini güçlendirme amacı taşımaktadır. Kemalizm’e göre, toplumsal düzen ve uyumun sağlanması için sınıfsal farklılıklar işbölümü farklılıklarına indirgenmektedir.²⁵⁶

Modern anlamda kökenini Fransız İhtilali’nden alan ulusal egemenlik anlayışı, ulusçuluğun Osmanlılık politikasına aykırı düştüğü düşünüldüğünden Osmanlı anayasal belgelerinde ve Kanun-> Esaside ulusal egemenlik ilkesine rastlanmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1911 yılından sonra Türkçü ve İslamcı bir siyaset izlemiştir. Ulusal egemenlik ilkesi ilk kez Ağaoğlu’nun deyiimiyle “anayasa hukuku tarihinde başka bir örneğine rastlanılmayan bir devrim hamlesi ile”²⁵⁷ 1921 Teşkilat-> Esasiye Kanunu’nun birinci maddesinde anayasal düzenleme altına alınmış, 1924 Teşkilat-> Esasiye Kanunu ve bundan sonraki 1961 ile 1982 Anayasası’nda da bu hüküm korunmuştur.²⁵⁸

“Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” şeklinde anayasalarımızda tezahür eden ulusal egemenlik ilkesinin anayasal düzenleme altına alınması yeterli değildir. Bunun uygulanabilirliğinin sağlanması da gerekmektedir. 1924 Anayasası’nın tek parti döneminde ve çok partili hayatın 1946-1950 yılları arasında bu ilke tam anlamıyla

²⁵⁵ Ahmet YILDIZ, “Kemalist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm C.2.** (Yay. Yön. Murat BELGE), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.210, 213., ÇETİN, a.g.e., s.216. Atatürk’ün milliyetçilik anlayışına farklı bir bakış için bkz. Yusuf KOÇ, Ali KOÇ, **Tarihi Gerçekler Işığında Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları, Ankara, 2005.

²⁵⁶ Doğu PERİNÇEK, **Kemalist Devrim-3 Altı Ok**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.26. ÇETİN, a.g.e., s.221.

²⁵⁷ AĞAOĞLU, a.g.e., s. 45.

²⁵⁸ Tarık Zafer TUNAYA, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.304.

uygulanmamıştır. Günümüzde de seçim kanunu gereği %10 ülke barajı uygulanması sebebiyle “temsilde adalet prensibi” TBMM’ye gerçek anlamda yansımamaktadır. Yine modernleşme parametrelerinden birisi olan siyasal sürece katılım, özellikle 1934 yılına kadar eksik kalmıştır. Zira o yıl kadınlara da seçme ve seçilme hakkı anayasa değişikliği ile sağlanmış, siyasal katılım yönünden önemli bir adım atılarak Türkiye’nin modernleşmesi adına bir eşik daha aşılmıştır.²⁵⁹

Atatürk; “...Dünya’nın bize hürmet göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimize bu hürmeti hissen, fikren ve fiilen bütün ef’al ve hareketimizle gösterelim; bilelimki milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır.” diyerek milletlerin yaşayabilmesi için milli şuurun uyandırılması ve milliyet fikrinin tatbikinin ne kadar zor olduğunu vurguluyordu. Ona göre Türk Milleti’nin oluşumunda siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, tarihi yakınlık ve ahlaki yakınlık faktörleri etkilidir ve etkili olmalıdır.²⁶⁰

B. YASAMA

1924 Anayasası’nın 9-30. maddeler arasındaki ikinci bölümü yasama görevine ayrılmıştır. Anayasanın ilk bölümünde yasamadan yetki olarak bahsedilmesine rağmen ikinci bölüm “*Vazife-i Teşriye*” başlığıyla, yani yasamadan görev şeklinde bahsederek başlamıştır. Yasama görevi, anayasa hukukunda yasama fonksiyonunun asliliği ve ilk elliği ilkeleri gereği ülke çapında geçerli olacak genel kurallar belirleme işidir. Bu bağlamda yasa yapma gücü yasama organına aittir.

1924 Anayasası’na göre yasama görevi tek meclisli Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne aittir. TBMM’yi halkın seçtiği milletvekilleri oluşturur. 1924 Anayasası milletvekili sayısını belirlememiştir. 1921 Anayasası, genel seçimlerin iki yılda bir yapılmasını düzenlemiştir. Bu süre yasama organının verimli çalışabilmesi açısından ve milletvekillerinin zamanın ulaşım olanakları dikkate alındığında temsil ettikleri milletle diyaloga geçebilmesi için oldukça kısa idi. 1924 Anayasası’nda bu hususlarda dikkate

²⁵⁹ 1982 Anayasası, “yönetimde istikrar” ve “temsilde adalet” ilkelerini kabul etmiştir.

²⁶⁰ Yusuf SARINAY, *Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s.55.

alınarak on üçüncü maddede genel seçimlerin dört yılda bir yapılacağı düzenleme altına alınmıştır.²⁶¹

Anayasa gereği TBMM, her sene Kasım ayı başında herhangi bir çağrı olmaksızın kendiliğinden toplanır. Meclis çalışmalarını kendi hazırladığı içtüzük hükümlerine göre yürütür ve her toplantı dönemi için kendisine bir başkan ve üç başkan vekili seçer. Meclis görüşmeleri kamuya açık olarak yapılır. Meclis bir yasama döneminde altı aydan fazla tatil yapamaz. Anayasanın on dokuzuncu maddesine göre; tatil esnasında Cumhurbaşkanı veya TBMM Başkanı gerekli görürse ya da Meclis üyelerinin beşte biri talepte bulunursa Meclis Başkanınca TBMM toplantıya çağırabilecektir.

Anayasanın yirmi altıncı maddesi TBMM'nin görevlerini düzenlemiştir. Buna göre TBMM'nin; Ahkam-ı şeriyenin yerine getirilmesi, kanun yapmak, değiştirmek, kaldırmak, ve bunları yorumlamak,²⁶² yabancı devletlerle sözleşme yapmak, antlaşma ve barış yapmak, savaş ilan etmek, bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onaylamak, para basılmasına karar vermek, tekel ve mali yüklenme getiren sözleşme ve imtiyazları onaylamak yada kaldırmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek veya değiştirmek, soruşturma veya cezaları ertelemek, ölüm cezalarını yerine getirmek vs. gibi görevleri vardır.²⁶³

1924 Anayasası'na göre; on sekiz yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili seçme hakkına sahiptir. Yine otuz yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili seçilme hakkına sahiptir. Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı tasarıda hem seçme hem de seçilme hakkı her Türk'e ait iken, yani bu haklara kadınlarda sahip kılınmak istenirken, TBMM'deki tartışmalar sonucu kadınlara bu hak şimdilik verilmemelidir görüşü hakim olmuştur. Yine milletvekili seçilme hakkını düzenleyen on birinci madde tasarısı kadın-erkek herkesi kapsarken meclis müzakereleri sonunda bu hak yalnızca erkeklere tanınmıştır. Anayasa Komisyonunun hazırladığı tasarıda kadın-erkek ayrımı

²⁶¹ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.544-545.

²⁶² 1924 Anayasası'nın uygulandığı dönemlerde "yasama yorumu" adı altında TBMM'nin yasaları ve düzenlemeleri yorumlama görevi de vardı. Yasama yorumuna 1961 ve 1982 Anayasalarında son verilmiş, yasaları yorumlama mahkemelere ve bilim adamlarına bırakılmıştır.

²⁶³ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.54-57.

yapılmaksızın herkesin seçme ve seçilme hakkı vardı.²⁶⁴ Bu bağlamda tasarı daha çağdaş bir düzenleme içeriyordu. Modernleşme parametrelerinden birisi de demokrasi ve siyasi hayata katılım olduğuna göre; tasarı daha modern bir düzenlemeydi. Meclisteki tartışmalar sonucu kadınlara bu haklar şimdilik kaydıyla verilmemiştir. Ancak; 1934 yılı değişikliği ile seçme ve seçilme hakkı kapsamına kadınlarda dahil edilerek katılımcı demokrasi ve modernleşme adına önemli adımlar atılmıştır.

1924 Anayasası'nın on ikinci maddesi milletvekili seçilemeyecekleri sıralamıştır. Bu madde hükmünü tersinden yorumlayarak milletvekili seçilme yeterliliği için aranan koşullar şöyle sıralanabilir: Yabancı devlet resmi hizmetinde bulunmamış olmak, terhipli cezalar gerektiren suçlardan veya hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas suçlarından biriyle hüküm giymemiş olmak, kısıtlı olmamak, Türk vatandaşı olmak, kamu hizmetinden yasaklı olmamak ve Türkçe okuyamaz olmak. Bu yeterliliğe sahip Türk erkekleri milletvekili seçilebilirler ve seçilen milletvekilleri TBMM'de yemin ederek görevine başlarlar. Anayasanın on beşinci maddesine göre; kanun teklif etme hakkı meclis üyelerine ve Bakanlar Kurulu'na aittir.

Anayasanın on üçüncü maddesine göre, TBMM seçimi dört yılda bir yapılır, süresi biten milletvekilleri tekrar seçilebilirler, eski meclis, yeni meclis toplanıncaya kadar devam eder, yeni seçim yapılamazsa, toplanma dönemi bir yıl daha uzayabilir ve milletvekilleri bütün milletin vekilidir. Daha sonra 1961 ve 1982 Anayasalarında TBMM'nin beş yıl için seçileceği düzenleme altına alınmıştır.²⁶⁵ Modern devlette parlamentoda her milletvekili yalnız kendi seçim bölgesinin değil bütün milletin vekilidir. “Emredici vekalet”, yani seçmenlerin seçtiği vekilleri istediği zaman geri çağırabilme hakkı yoktur. Anayasanın 13. maddesindeki “Her mebus, yalnız kendini intihap eden dairenin değil, umum milletin vekilidir” şeklindeki düzenlemeden de

²⁶⁴ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İctima: 13, s.540.

²⁶⁵ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasaları**, s.54., 7 Mayıs 2007 günü TBMM, meclisin dört yıl için seçileceğini anayasa değişikliği ile tekrar kabul etmiştir. Anayasa değişikliğine ilişkin bu kanun Cumhurbaşkanı'na sunulmuş, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer değişikliğin tekrar görüşülmesi için değişiklik paketini TBMM'ye iade etmiş, TBMM paketi aynen kabul etmiş ve Cumhurbaşkanı referandum istemiştir. Ekim 2007'de konuya ilişkin referandum yapılacaktır.

açıkça anlaşılacağı gibi, anayasa modern devletteki parlamento örneğini oluşturmaya çalışmıştır.²⁶⁶

Anayasanın on dokuzuncu maddesine TBMM'nin toplantıya çağrılmasına ilişkin olarak; tasarıda yalnızca Cumhurbaşkanı ve Meclisin beşte birinin bu yetkiye haiz olduğu belirtilmişken müzakereler sonucu Meclis Başkanı'nın da bu yetkiye haiz olduğu düzenleme altına alınmıştır.²⁶⁷ Buna göre; ara verme döneminde Cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı gerekli görürse Meclisi toplantıya çağırabilir. Bu durum Cumhurbaşkanı ya da Meclis Başkanı'nın taktirine bırakılmıştır. Meclisin beşte birinin istemiyle de Meclis Başkanı Meclisi toplantıya çağırması durumunda ise Meclis Başkanı'nın takdir yetkisi yoktur, bunu yapmak zorundadır. Bu düzenlemeyle Cumhurbaşkanı'nın daha güçlü bir konuma getirilmesinin bir anlamda sembolik de olsa önüne geçilmiştir. Bu ise modern parlamenter sistemlerin bir özelliğidir.

Anayasanın yirmi ikinci madde metnine göre; Meclis hükümeti soru, gensoru ve meclis araştırması yollarıyla denetler. Bu düzenlemede “meclisin üstünlüğünün” anayasal yansıması olup hükümetin denetlenmesi açısından ve şeffaflık bakımından çağdaş bir düzenlemedir.

Anayasanın yirmi üçüncü maddesine göre; milletvekilliği ile hükümet (devlet) memurluğu birleşebilen mesleklerden değildir.²⁶⁸ Bu hüküm Kanun-ı Esaside de mevcut olmakla birlikte 1924 Anayasası'na bu hükmün konulmasının özel bir nedeni vardır. Kurtuluş Savaşı'nın koşulları bir çok komutanın milletvekili olmasını da gerektirmişti. Artık savaş bitmiş, bu iki sıfatın birbiriyle birleşmesi, askerın sivil siyasete müdahalesi olarak algılanabilecekti. Bu nedenle asker milletvekilleri ya askerliklerine devam edecek ya da istifa edip milletvekili olarak kalacaklardı. Bu nedenle Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan bir yasa ile iki meslek birbiriyle bağdaşamaz hale getirilmişti. Anayasanın yirmi üçüncü maddesi ile bu yalnızca örtülü olarak anayasal bir ifade bulmuştu. Bu hareketin kendilerine karşı bir girişim olduğunu düşünen²⁶⁹ Kazım

²⁶⁶ Fehmi AKIN, “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, s.10.

²⁶⁷ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7-1, İçtima: 13, s.982-986.

²⁶⁸ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasaları**, s.56.

²⁶⁹ ÇAKAN, a.g.tez., s.182-190.

Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) gibi bazı önemli paşalar siyasette kalmayı tercih ettiler. Fevzi (Çakmak) Paşa ise askerliği tercih etti. Ancak; Atatürk'ün uygulamaya koyduğu bu devlet politikası, asker kökenli siyasetçileri, ya siyaseti ya askerliği bırakmaya zorlamış, orduyu sivil idarecilere bağlı kılmış, genel kurmay başkanını başbakana karşı sorumlu hale getirmiş olması açısından çok önemli bir adımdır.²⁷⁰

1924 Anayasas'ın on yedinci maddesi, “yasama sorumsuzluğunu” ve “yasama dokunulmazlığını” düzenlemiştir. Buna göre; bir milletvekili TBMM içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden, bunlar Meclis dışında açığa vurmaktan sorumlu tutulamaz. (yasama sorumsuzluğu) Cinayetten meşhud suç (suçüstü) hali dışında seçimden önce ya da sonra işlediği bir suç iddiasıyla Meclis karar olmadan sanık olarak sorgulanamaz, tutuklanamaz, yargılanamaz. (yasama dokunulmazlığı) Cinayetten suçüstü halinde yetkili makam bunu hemen meclise bildirmek zorundadır. Seçiminden önce ya da sonra bir milletvekili hakkında verilen ceza hükmünün infazı milletvekili süresinin sonuna bırakılır. Bu süre içinde zamanaşım işlemeyebilir.²⁷¹ Günümüzde Türkiye’de yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde ciddi düşünceler ve girişimler mevcuttur. Ancak modern hukuk sistemlerinde milletvekillerinin görevlerinin hassasiyeti ve hür düşüncelerin tezahürü için milletvekillerine bu ayrıcalığın tanınması yadsanamamaktadır.

1924 Anayasas'ın milletvekillerinin cezalandırılmasına ilişkin yirmi yedinci madde metnine göre; bir milletvekilinin vatan hainliği ve milletvekilliği sırasında irtikap suçundan biriyle sanık olduğuna TBMM Genel Kurul mevcudunun salt çoğunluğu ile karar verilir ya da on ikinci maddede yazılan suçlardan biriyle hüküm giyer ve bu da kesinleşirse milletvekilliği sıfatı kalkacaktır. Yine milletvekilliği sıfatının düşmesini düzenleyen yirmi sekizinci maddesine göre; çekilme, kışkırtılma, mazeretsiz ya da izinsiz iki ay Meclise devamsızlık eden ya da memurluğu kabul eden milletvekilinin milletvekili sıfatı düşecektir. Devam ve tamamlayıcı olan yirmi

²⁷⁰ ALTUN, a.g.e., s.89-90.

²⁷¹ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.55.

dokuzuncu maddeye göre de milletvekilliği düşen milletvekili yerine bir başkası milletvekili seçilir.²⁷²

C. YÜRÜTME

1924 Anayasası'nın 31-52.maddeleri arasındaki üçüncü bölümü Vazife-i İcraiye adı altında yürütme organına ayrılmıştır.

1. Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından²⁷³ bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanının görevi yenisi seçilene kadar devam eder. Cumhurbaşkanı seçilen yeniden Cumhurbaşkanı seçilebilir. Bir seçim dönemi anayasaya göre dört yıl olduğu içinde Cumhurbaşkanı dört yıllığına seçilecektir. Cumhurbaşkanlığı makamı boş ve TBMM toplantı halindeyse hemen Cumhurbaşkanı seçer. TBMM, eğer toplantı halinde değilse Meclis Başkanı tarafından hemen toplantıya çağrılır.

Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı taslak metinde Cumhurbaşkanının yedi yıl için seçilmesi öngörülmüşken bu müzakereler sırasında değiştirilmiş, müzakereler sırasında Meclis dışından birisinin de seçilebilmesine ilişkin öneride reddedilmiştir.²⁷⁴ Benimsenen sisteme göre, her meclis kendi yasama döneminin Cumhurbaşkanını seçecektir. Buna bağlı olarak da Cumhurbaşkanı'nın görev süresi meclisin görev süresine bağlı olarak uzayıp kısalabilecektir.²⁷⁵ Parlamenter sistemin geçerli olduğu günümüz demokrasilerinde Cumhurbaşkanı'nın siyaset üstü ve tarafsızlığının sağlanabilmesi için yasama döneminden bağımsız olarak görev süresinin farklı sürelerle tabi tutulması konusunda hassasiyet gösterilmektedir.²⁷⁶

²⁷² GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.58. 1982 Anayasasında ise bu hallerde milletvekilliği boşalır. Boşalan üyeliklerin sayısı üye tam sayısının yüzde beşini bulursa ara seçime gidilir (75.md.) **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer.

²⁷³ 1982 Anayasası'na göre TBMM, Meclis dışından da aday gösterebilmektedir. (101. md.) **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer.

²⁷⁴ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, İçtima:24, s.104-111.

²⁷⁵ TANÖR, a.g.e., s.301.

²⁷⁶ **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer.md.101.

Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla özel törenlerde TBMM'ye ve gerekli gördükçe de Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Ancak Meclisteki tartışma ve görüşmelere katılamaz ve oy kullanamaz. Cumhurbaşkanı ayrıca her yasama yılı başında, hükümetin bir önceki yıl çalışmalarına ve o yıl alınmasını uygun bulduğu kararlara ilişkin görüşlerini TBMM'de bir nutukla açıklar ya da söylevini başbakana okutur. Anayasanın otuz altıncı maddesindeki bu hüküm, yürütme içinde Cumhurbaşkanı'nın üstünlüğünün bir ifadesidir.

Cumhurbaşkanının, hastalık veya yurt dışına seyahat gibi bir sebeple görevini yapamaması veya ölüm, çekilme vs. gibi sebeplerle makamın boşalması hallerinde TBMM Başkanı vekaleten bu görevi yerine getirir.

Cumhurbaşkanı, TBMM'nin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilan eder. Anayasa değişikliğine ilişkin kanunlar ve bütçe kanunu dışında uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere aynı süre içinde Meclise iade eder. Meclis kendisine geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu ilan etmek zorundadır. Burada Meclise iade edilen kanunun Mecliseye tekrar gönderilmesi için adi çoğunluğun yeterli olduğuna dikkat etmek gerekir. Cumhurbaşkanının bu veto yetkisi geciktirici veto görünümündedir. 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı yalnızca bütçe kanunlarını geri gönderememektedir. 1982 Anayasasındaki sistem parlamenter demokrasilerde sorumsuz Cumhurbaşkanının konumu için daha uygundur.²⁷⁷

Anayasa Komisyonunun hazırladığı tasarı metninde Cumhurbaşkanı, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkomutanı olarak düzenlenmiş iken, sert müzakereler sonucu, bu vasıf Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilmek üzere TBMM'nin manevi şahsiyetine verilmiştir.²⁷⁸ Yine anayasanın kırkıncı maddesine göre savaş kuvvetlerinin komutası barışta Genel Kurmay Başkanı'na, savaşta Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı'nın atadığı kişiye verilecektir. Cumhurbaşkanlığının konumu, gerek veto yetkisi konusunda gerekse başkomutanlık konusunda Kanun-> Esasının

²⁷⁷ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasalar*, s.58-59.

²⁷⁸ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, İçtima:30, s.336-364.

hazırladığı anayasa tasarısında güçlendirilmişken, Meclisteki müzakereler sonucunda bu gücü kısmen elinden alınmıştır. Bu çağdaş parlamenter sisteme uygun bir düzenlemedir.

Cumhurbaşkanı siyasal bakımdan sorumsuzdur. Bunun uzantısı olarak yetkilerini yürütmenin sorumlu kanadı olan başbakan ve ilgili bakanın katılımıyla kullanabilir. (Karşı imza kuralı). Cumhurbaşkanı ancak vatana ihanetten dolayı suçlandırılabilir. Yine ayrıca özel hukuk ilişkilerinden dolayı da hukuki sorumluluğu vardır. Şahsından kaynaklanan sorumluluğuna başvurulabilmesi için milletvekili yasama dokunulmazlığının kaldırılması usulü uygulanır. Bu hükümlerle 1924 Anayasası, Cumhurbaşkanı'nın yasama dokunulmazlığının olduğunu örtülü olarak kabul etmiştir.²⁷⁹ Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı tasarıda Cumhurbaşkanı'nın yalnızca vatana ihanetten sorumlu tutulabileceği düzenlenmişken, müzakereler sonunda sorumluluk kapsamı genişletilmiştir.²⁸⁰

2. Bakanlar Kurulu (Hükümet)

1924 Anayasası'nın üçüncü bölümünün kırk dört ile elli ikinci maddeleri arasında düzenlenmiştir. Hükümet 1924 Anayasası'na göre; yürütme fonksiyonunun asıl ve sorumlu kanadıdır. Oluşumu bakımından da Meclise bağlı olmaktan çıkmıştır.²⁸¹

Başbakan (başvekil), Cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri içinden atanır. Diğer bakanlar (vekil) başbakanca TBMM üyeleri arasından seçilir²⁸² ve Cumhurbaşkanınca onanır. Bu onayla birlikte hükümet kurulmuş sayılır. Hükümet kurulduktan sonra en fazla bir hafta içinde programın TBMM'ye sunar ve güvenoyu ister. Başbakanın başkanlığında diğer bakanlar, Bakanlar Kurulu'nu oluşturur. Bakanlar Kurulu, hükümetin genel siyasetinden ortak sorumlu oldukları gibi, bakanların her biri kendi yetkilerine giren işlerden dolayı da bireysel olarak sorumludurlar. Bir bakanın

²⁷⁹ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar** s.61. 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanlığının dokunulmazlığının olup olmadığı hususunda her hangi bir düzenleme yapmamıştır. Bu öğretide tartışma konusu yapılmıştır. Bir kısım hukukçular Cumhurbaşkanının yasama dokunulmazlığından yararlanamayacağı görüşünü savunurken, diğer bir kısımda Cumhurbaşkanı'nın da yasama dokunulmazlığında evleviyetle yararlanabileceğini ileri sürmüşlerdir.

²⁸⁰ **II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8-1, İçtima:36, s.611-614., İçtima: 42, s.895-897.

²⁸¹ TANÖR, a.g.e., s.303.

²⁸² 1982 Anayasası'na göre; Meclis dışarıdan da bakan seçilebilmektedir. (109. md.) **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer.

izinli veya başka bir sebeple mazeretli olması halinde Bakanlar Kurulu üyelerinden birisi ona vekillik eder. Ancak bir bakan birden fazla bakana vekillik edemez. TBMM tarafından Yüce Divana sevk edilen bakanın bakanlığı düşer.²⁸³

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin birliği noktasından yola çıkan Anayasa, Bakanlar Kurulu'nun kurulması Meclise ait bir yetki olmaktan çıkıp, Cumhurbaşkanı ve başbakana ait bir yetki haline getirmekle 1923 değişikliğinden beridir parlamenter sisteme doğru yönelmeye devam etmiştir.

D. YARGI

1924 Anayasası, Danıştay'ı yürütme bölümü içinde elli birinci maddede düzenlemiştir. Buna göre; idari davalara bakmak ve idari uyuşmazlıkları çözmek, kanun tasarıları, tüzükler ile imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında görüş bildirmek ve diğer kanunlarla belirtilen görevleri yapmak üzere bir Danıştay kurulur. Danıştay başkan ve üyeleri TBMM tarafından seçilir. 1924 Anayasası'nın bu hükmü 1982 yılına kadar idari yargı alanında da etkili olmuş, idari bir organ olan İl İdare Kurulları idari yargı ilk derece mahkemesi olarak idari davalara bakmışlardır. Bu duruma bölge idare ve idare mahkemelerinin kurulmasıyla son verilmiştir. Ancak, bu anlayış Türkiye'nin idari hayatında bazı alanlarda halen etkisini göstermektedir. Örneğin devlet davalarını mahkemeler önünde takip eden "hazine avukatları"nın idari davalarda davayı takip yetkisi yoktur. İdari davaları ilgili idarenin daire amiri takip etmekte, bu durumda davaların seyri idare aleyhine sonuçlanabilmekte ve kamu zarara uğramaktadır.

1924 Anayasası, dördüncü bölümünü "Kuvve-i Kazaiye" başlığıyla yargı erkine ayırmıştır. Anayasa, yasama ve yürütmeden görev diye bahsederken yargıdan kuvvet olarak söz etmiştir. Buna göre; yargı, Türk Milleti adına hareket eden, TBMM'den ayrı bağımsız bir organdır.²⁸⁴ Anayasaya elli dördüncü maddesinde hakimlerin bağımsızlığını ve hakimlik teminatını düzenlemiştir. Buna göre; hakimler, kanun

²⁸³ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasaları*, s.62-63.

²⁸⁴ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasaları*, s.64.

hükümlerine bağlı olmak şartıyla davalarda ve verdikleri kararlarda bağımsızdırlar.²⁸⁵ Hakimlerin verdikleri kararlara ve işlerine hiçbir şekilde karışamaz, kararlarını TBMM ve Bakanlar Kurulu hiçbir şekilde değiştiremez, geciktiremez ve kararların yerine getirilmesini engelleyemez. Hakimler, kanunda gösterilen haller dışında görevlerinden alınamazlar. Hakimler, yasayla gösterilenler dışında özel yada kamusal hiçbir görev alamazlar.²⁸⁶

1924 Anayasas›, yargıya ilişkin getirdiği güvenceler açısından 1876 Kanun-> Esasisinden daha geridedir. Zira; Kanun-> Esasi, “hakimlik teminat›” ile “tabii hakim” ilkesini açık bir şekilde düzenlemiş ve kabul etmişti. Kanun-> Esasi, özel davalara bakmak için normal mahkemelerin dışında olağanüstü mahkeme yetkisine sahip mahkeme teşkilini kesin bir şekilde yasaklıyordu. Ayrıca 1924 Anayasasında idari davalara bakmak için kurulan Danıştay yargı bölümünde değil, yürütme bölümünde düzenlenmiştir.²⁸⁷ Bu bağlamda yargı, yasama karşı›nda güvencelerinden uzaktır.

Elli sekizinci maddeye göre; mahkemelerde yarg›lama alenidir. Ancak, gerekli görüldüğü hallerde mahkeme yargılamasının kapalı yapılmasına karar verebilir. Hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davalara bakmaktan çekinemez. Mahkeme, görev ve yetkisi²⁸⁸ dışındaki davaları ancak bir kararla reddedebilir. Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü hukuksal araçları kullanmakta serbesttir.

Mahkemelerin bağımsızlığının, tarafsızlığının ve adil olabilmesinin sağlanabilmesi için “hukuki güvenlik ilkesi”, “tabii hakim” gibi evrensel baz› ilkeler

²⁸⁵ Türkiye’de hakimlerin bağımsızlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uluslararası Hukukçular Komisyonu Cenevre Raporu, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Hakim ve Avukatların Bağımsızlığı**, (Çev: Cihan Deniz ZARAKOLU), Belge Yayınlar›, 2001.

²⁸⁶ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar›**, s.64-65.

²⁸⁷ İdari yargıda Bölge İdare ve İdare Mahkemelerinin Kuruluşuna ilişkin yasalar 1982 yılında çıkana kadar, ilk derece mahkemeleri olarak İl İdare Heyeti mahkeme sıfatıyla karar vermekteydi ve yürütmenin bu yarg› kolunda bir anlamda gölgesi vardı. Bu konudaki ilgili yasalarla idari yarg› alanında önemli ve çağdaş değişiklikler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. GÖZÜBÜYÜK, **Yönetim Hukuku, 2575 Sayılı ve 1982 Tarihli Danıştay Kanunu, 2576 Sayılı ve 1982 Sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdari Mahkemeleri ve Vergi Mahkemeleri Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2577 Sayılı ve 1982 Tarihli İdari Yargılama Usulü Kanunu**.

²⁸⁸ Mahkemelerde görev; bir davaya yasanın belirlediği yerdeki mahkemelerin hangisinin bakacağını belirler. Yetki ise; davaya coğrafi anlamda hangi yerdeki mahkemenin bakacağını belirler. Baki KURU, Ramazan ARSLAN, Ejder YILMAZ, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınlar›, Ankara, 2004, s.128., İsmail ERCAN, **Medeni Usul Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2005, s.83-84, 97-98.

kabul edilmiştir. Bu ilkeler gereği, olağanüstü mahkemelerin kurulmaması gereklidir. Buna göre; hiç kimse işlediği iddia edilen suçun işlendiği tarihte görev yapan görevli ve yetkili mahkemeler dışında, sonradan oluşturulacak mahkemeler önünde yargılanamaz. 1924 Anayasası'nı kabul eden II. Dönem TBMM, olağanüstü koşullarda toplanan ilk TBMM gibi bu ilkelere duyarlı olmuş değildir. 1924 Anayasa tasarısı Mecliste müzakere edilirken gerektiğinde İstiklal Mahkemeleri'nin kurulabileceğine işaret edilmiş, olağanüstü yetkilere sahip mahkeme kurulmasını yasaklayan “fevkalade mahiyeti haiz mahkeme teşkili memnudur” şeklindeki ek fıkra önerisi kabul edilmemiştir.²⁸⁹

1924 Anayasası'nın altmış birinci maddesi “Divanı Ali” (Yüce Divan) başlığı ile başlamaktadır. Yüce Divan, Anayasanın altmış birinci maddesi ile altmış yedinci maddeleri arasında düzenlenmiştir. Buna göre; Bakanları, Danıştay ve Yargıtay başkanları ve üyeleri ile Cumhuriyet Başsavcısını görevlerinden doğacak işlerden dolayı yargılanmak için on biri Yargıtay, onu Danıştay başkanları ve üyeleri arasından ve kendi genel kurulları tarafından gizli oyla seçilen yirmi bir kişiden oluşan Yüce Divan kurulur. Yüce Divana seçilenler gizli oyla ve salt çoğunlukla bir başkan, bir başkan vekili seçerler. Yüce Divan bir başkan ve on dört üye ile kurulur ve salt çoğunlukla karar verir. Altı üye, heyeti tamamlamak için yedek üye durumundadır. Yedek üyelerin üçü Yargıtay, üçü de Danıştay üyeleri arasından kura ile belirlenir. Başkan ve başkan yardımcıları bu kuraya tabi değildir. Yüce Divanın savcılık görevi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından görülür. Yüce Divanın kararları kesin olup, başka mercie başvurulamaz. TBMM, gerekli gördüğünde Yüce Divanı toplayabilir.²⁹⁰

1924 Anayasası yürürlükte olduğu dönem boyunca Yüce Divanı düzenlemiş olmakla birlikte Anayasa Mahkemesi teşkil etmemiştir. 1961 ve 1982 Anayasası'nda yerini bulan Anayasa Mahkemesi Yüce Divan olarak kapsamı daha da genişletilen kişileri yargılayabilmekte, siyasi partiler hakkında kapatma davalarına bakmakta ve yasaların Anayasaya uygunluk denetimini yapmaktadır.

²⁸⁹ TANÖR, a.g.e., s.306-307.

²⁹⁰ GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasalar**, s.66.

1924 Anayasası, yasaların anayasa uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi esasını benimsememiştir. Tanör'e göre bu durum fazla yadrganmamalıdır. Çünkü, dönemin çağdaş anayasalarında bu usul zaten geniş bir uygulama alanı bulmuş değildir. Bununla birlikte asıl önemli neden ise 1924 Anayasası'nın saf milli egemenlik ve meclis üstünlüğü ilkelerinin damgasını taşımasıdır.²⁹¹ İdari işlemlerin yargısal denetimi ise Danıştay tarafından yapılmaktadır. Tüzükler bu denetimin dışındadır. Tüzüklerin denetimi TBMM'ye aittir. 1924 Anayasası'nın benimsediği yol, TBMM'nin kendi kendini denetlemesidir. Bu yöntem, tasarı aşamasındayken yasa hakkında siyasal denetim yapılmasıdır. Yine bu dönemde kanunların yorumlanma yetkisi hukuk teorisinde “yasama yorumu” (teşrii tefsir) denilen yolla TBMM'ye aittir. Bu yorum metodu kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı bulunduğu için hukukçular tarafından eleştirilmektedir.

E. TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

Temel haklar, insan haklarıdır. İnsan hakları, temel haklardır. “İnsan hakları” kavramının bilinen en yaygın tanımı “insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları” şeklindedir. Diğer bir ifadeyle de insan hakları, “yeryüzündeki bütün insanların birbirlerine karşı salt insan olmaktan kaynaklanan ödevleridir” biçiminde tanımlanabilir.²⁹² İnsan haklarını insan hakkı yapan birbirine bağlı ve ayrılmayan parçaları ve özelliklerini şöyle sıralayabiliriz; insan hakları evrenseldir, doğustandır, toplum öncesidir, mutlaktır, vazgeçilmezdir, birey haklarıdır, çoğunlukla özgürlük haklarıdır, temel haklardır ve esas olarak devlete karşı ileri sürülebilen iddialardır. İnsan hakları temel haklardır; çünkü, varlıkları egemenin iradesine bağlı değildir. İnsan haklarının “temel” olmasından kastedilen, onların anayasal düzenin temelini oluşturdukları, daha doğru bir ifadeyle oluşturmaları gerektiğidir. Devletin insan hakları ile ilgili olarak tanıma, dokunmama, koruma ve temin etme gibi dört temel ödevi vardır.²⁹³

²⁹¹ TANÖR, a.g.e., s.307. Ancak Tanör, bu durumun yadrganmamasını belirtmekle birlikte anayasa yargısının kabul edilmeyişini ve olağanüstü mahkemelere açık kapı bırakılmasını yeni rejimin ideolojik ve politik amaçlarıyla yakından ilgili olduğunu düşünmektedir.

²⁹² Tekin AKILLIOĞLU, **İnsan Hakları -I- Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s.2-3.

²⁹³ Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, **İnsan Hakları**, Matus Yayıncılık, Ankara, 2006, s.19-23.

Günümüz dünyasında temel hakların gittikçe artan oranda öneminin geliştiği ve ilerlediği gözlemlenmektedir. Bu önem Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli “*İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*” ve müteakip şartlaşma ve sözleşmelere götüren çabalar ile açığa vurulmuştur. Temel haklara verilen önem; bir yandan temel hakların yeni devlet anayasalarına alınması, diğer yandan uluslar arası örgütlerin çabaları ile belirginleşmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda, “Avrupa Birliği Uyum Yasaları” olarak nitelendirilen bazı temel hak ve hürriyetlere ilişkin yasal düzenlemeler girmesi ve “Kopenhagken Siyasi Kriterleri”ni benimsemesi anlamlıdır.

1924 Anayasasında hak ve özgürlükler doğal hukuka dayanmakta, özgürlük anlayışı Fransız Devriminin klasik anlayışını hatırlatmaktadır. Anayasaya göre; özgürlüğün sınırını başkalarının özgürlüğü oluşturur. Ekonomik ve sosyal haklara yer vermeyen bu anayasada klasik hak ve özgürlükler Kanun-ı Esaside olduğu gibi kısaca sayılmıştır. Vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyacak en sağlam güvenceyi yine Meclis oluşturuyordu.²⁹⁴ Bunun dışında temel hak ve hürriyetleri koruyucu-garanti altına alan bir kurum yoktu. Bu durum da 1924 Anayasasının bir eksikliğidir.

1921 Anayasası, temel hak ve hürriyetler konusunda düzenleme yapmamıştı. 1924 Anayasası ise, beşinci bölümde “Türklerin Hukuku Ammesi” (Türklerin Kamu Hakları) başlığıyla altmış sekiz ve seksen sekizinci maddeler arasında bu konuyu ele almıştır. 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetlerin felsefi kökeni ve sınırları konusunda 18. yüzyıl filozoflarının geliştirdikleri “tabii hak doktrini”ni benimsemiş, Fransız İhtilali prensiplerinden etkilenmiştir. Hatta anayasada hürriyetin tanımı, 1789 İnsan Hakları ve Vatandaş Hakları Beyannamesi’nden alınmıştır. Kapanı, 1924 Anayasası’na bu klasik kamu hürriyetlerinin girmiş olmasına rağmen dönemin koşulları gereği gerçekleşmediğini belirtmektedir.²⁹⁵

Anayasa, klasik-bireysel hak ve hürriyetlerin hemen hepsine yer vermiştir. Kanun önünde eşitlik, her türlü ayrıcalığın yasaklanması, kişi dokunulmazlığı, vicdan,

²⁹⁴ Zafer GÖREN, **Temel Hak Genel Teorisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993, s.6, 16.

²⁹⁵ KAPANI, **Kamu Hürriyetleri**, s.109-110.

düşünce, söz, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplantı, dernek ve ortaklık kurma hak ve özgürlükleri Türk vatandaşlarının tabii haklarından²⁹⁶ Bazı kamu hürriyetleri açısından hakkın yalnızca vatandaşa verilmesi anlamında pozitif ayrımcılık yapılması eşyanın tabiatı gereğidir, doğal karşılanabilir. Ancak, temel haklar ve insanın insan olmasından kaynaklanan hakları bağlamında (örneğin; hür doğmak ve hür yaşamak gibi) vatandaş ya da diğer insanlar arasında ayırım yapmak bu ilkelerin evrenselliği açısından eksiklik olacaktır ve bu bağlamda 1924 Anayasası yetersizdir.

Yine Anayasada bir çok temel hak ve hürriyetin yalnızca ismi vardır. Temel hak ve hürriyetlerin hangi hallerde ve hangi ölçülere uyularak sınırlanacağı hususu anayasada düzenlenmemiştir. Bu hak ve hürriyetlerin anayasada zikredilmesinin yanında uygulamada özellikle mahkemelerin yargılama hususunda anayasal güvencenin dışına çıkmıştır. Bunun nedeni, TBMM'nin ulusun tek ve gerçek temsilcisinin olduğu bir düzende temel hak ve hürriyetlerden özellikle sosyal hakların millet temsilcileri tarafından yasa yoluyla yeterince korunacağını varsayılmış olmasıdır. Ancak 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönem boyunca, (maden işçilerine tanınan haklar, frenginin önlenmesi, iş kazaları, meslek hastalıklarında olduğu gibi) bazı özel yasalar yoluyla sosyal haklar alanında küçümsenmeyecek adımlar da atılmıştır. Yine bu dönemde Türkiye uluslararası anlaşmalar ve sözleşmeler imzalayarak ya da bunlara katılarak çalışma ve mesleki hastalıklar sözleşmeleri Türk hukuk sistemine dahil edilmiştir.²⁹⁷

1924 Anayasasına göre; “hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapmaktır.” Hürriyet, tabii haklardan olup sınırı, başkalarının hürriyetinin sınırdır. Bu sınırı da yasalar belirler. Yine madde metnine göre; her Türk hür doğar, hür yaşar. Bu maddedeki “Türk” kavramına anayasa seksen sekizinci maddesi ile açıklık getirmiş “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk statüsü olunur....” diyerek vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesin Türk olduğunu ifade etmiştir. Anayasanın bu hükmü yine de eksiktir. Zira Türk (Türk vatandaşı) olmayanların, yabancıların düzenlenmeyişi, insan haklarının evrenselliği bağlamında bir eksikliktir.

²⁹⁶ TANÖR, a.g.e., s.309.

²⁹⁷ Fehmi AKIN, “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”, s.8.

1924 Anayasası'na göre; Türkler kanun karşısında eşittirler ve istisnasız kanuna uymak zorundadırlar. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır. Yine bu hükümde Türkler dışındaki şahıslar hakkında düzenleme yapmadığı için eksiktir. Zira; 1982 Anayasası'nın onuncu maddesi "Herkes...ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir." hükmü ile evrensel hukuk kurallarına uygun bir düzenleme yapmıştır.²⁹⁸

Anayasanın vatandaşlığı düzenleyen seksen sekizinci madde hükmüne göre, Türkiye'de din ve renk ayrımı yapılmaksızın, vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir. Yine Türkiye'de veya Türkiye dışında Türk babanın soyundan gelen ya da Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında Türk vatandaşı olmak isteyen ya da Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür. Türklük sıfatının kaybı yasada yazılı hallerde olur. Anayasanın bu maddesinde Türk babadan doğanın Türk olduğu belirtilmiş, Türk anadan doğanın Türk olduğuna ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Bu bir eksikliklerdir.²⁹⁹

F. SİYASAL KATILMA VE DEMOKRASİ

"Halk tarafından yönetim" formülünde ifadesini bulan klasik demokrasi teorisi, bütün reşit vatandaşların hür ve eşit iradeleriyle toplum yönetimine katılmaları anlayışına dayanır. Madem cumhuriyet halkın kendisini yönetmesidir, öyleyse halka kendisini yönetme bilinci kazandırılmalıdır. Bu bilinçte eğitim ve öğretimle olacaktır. Bu bağlamda Cumhuriyetin kurucuları eğitim ve öğretime büyük önem vermiş, en ücra köşedeki köylünün bu süreçten uzaklaşmaması için "Köy Enstitüleri" kurulmuş ve halkın bilinçlenmesi için "Halkevleri" açılmıştır.³⁰⁰ Bunun yanında totaliter rejimlerde siyasal katılma toplumsal ölçüdeki kitlelerin "seferber edilmesi" aracı olarak ortaya çıkar. Yöneticiler kadrosu tarafından "güdümlü" olarak düzenlenen bu kitle

²⁹⁸ GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasaları*, s.67, 71., **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer. md.10.

²⁹⁹ 1982 Anayasası'nın 66/2 maddesi kadın erkek ayrımını ortadan kaldırmıştır. **2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, R.G: 9.11.1982. S.17863 Mükerrer.

³⁰⁰ İsmet PARLAK, *Kemalist İdeolojide Eğitim*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.107,112.Mehmet BAŞARAN, *Özgürleşme Eylemi, Köy Enstitüleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s.31., Anıl ÇEÇEN, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s.81-82.

seferberliğinin başlıca amacı, ideoloji yayma ve ideolojik destek sağlamadır. Demokratik rejimlerde halkın siyasal sürece katılması söz konusu iken totaliter sistemlerde halk kitleleri kararların alınmasına değil, alınmış olan kararların yürütülmesine katılırlar.³⁰¹

Nasıl ki pozitivist felsefeye göre bilgi güçtür, pozitizmin uygulayıcısı Atatürk'te de siyaset güç içindir. Bu güç her şeyden önce devlet ve milletin birlik ve bütünlüğünü sağlamaya yöneliktir. Devlet ve milletin tek vücut gibi algılanışı doğal olarak siyaseti ve siyasetin tüm aktörlerini de bu vücudun bütünlüğünü koruyan organlara indirger. Devlet ve milliyetçilik konusunda ifade edilen tüm farklılıklar siyaset alanında da bozuculuk, bölücülük ve hainlikle itham edilip dışlanır. Atatürk tarafından belirlenen çerçeve dışında siyaset yapmak aşağılanır. Atatürk, Millet'in birlik ve bütünlüğünü, ortak çıkarını tek bir partide görür; bütünlüğü bozan partilerin millete zarar verdiğini savunur. Atatürk, siyasal partileri ve sınıfları ret edebilmek için millet kavramının içine halkı alma zorunluluğunu hisseder. Atatürk, “muasır medeniyetin icaplarından olan” farklı sınıfların siyasete katılmalarını “milletimizin şeraiti” gereği reddeder. Egemen ideolojiyi ve onun programını kabul etmek koşuluyla birden çok parti siyasal sistemde yer alabilir. Ona göre; milli devletin ana özelliği millet-devlet-parti özdeşliğiyle özetlenebilmektedir. Bu özdeşliğin anlamı, halk için neyin iyi olduğunu bilenlerin, halka rağmen bu iyiliği gerçekleştirebilecekleri bir siyasal mekanizma kurduklarıdır.³⁰² Bu nedenle Atatürk, siyasal partilere resmi ideolojiyle sınırlı kalmak şartıyla izin vermiş, ancak I. Dönem TBMM'de II. Grubu oluşturanların öncülere tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Daha sonra da Atatürk'ün isteği ile kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini kapatmak zorunda kalmıştır.³⁰³ Tepeden inmece veya popülist türleriyle partilerin halkla tek yönlü ilişkisi Türk siyasetinde geleneğe dönüşür. Tek-partili sistemden çok partili döneme geçilmesine ve hatta Demokrat Partinin “yeter, söz milletin” sloganına rağmen

³⁰¹ Münci KAPANİ, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996, s.137, 141.

³⁰² Levent KÖKER, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.159.

³⁰³ Mehmet KABASAKAL, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1991, s.116, 124.

Türk siyasal sisteminin gerçek anlamda demokratik bir çok partili sisteme olanak tanımadığı görülmektedir.³⁰⁴

Modern partilerin doğuşu, parlamentonun yetkilerinin ve oy hakkının genişletilmesiyle gerçekleşti. 1850’lerde Amerika Birleşik Devletleri dışında dünyanın hiçbir ülkesinde modern anlamda siyasal partiler yoktu. Dolayısıyla modern anlamda siyasi partiler, 19. yüzyıl ortalarında önce Amerika Birleşik Devletleri’nde sonra da İngiltere’de ortaya çıkmıştır.³⁰⁵ Parti sayılarına göre başlıca üç parti sistemi vardır. Bunların birincisi; tek parti sistemidir. Bu sistemde, siyasal iktidar devamlı yada uzunca bir süre tek partinin elinde bulunur. Parti ile devlet sanki bütünleşmiştir. Tek parti, resmi bir doktrini savunan ve gerçekleştirmek isteyen bir partidir. Tek parti, açık ve siyasal muhalefete yer vermez. Tek parti sistemi tipik bir diktatörlük sistemidir. İkinci parti türü; çift parti sistemidir. Bu sistem iki büyük partiye dayanır. Büyük partilerden biri iktidar, diğeri muhalefettir. Çift parti sisteminde iki büyük partinin yanında küçük partilerde vardır. Bunların siyasal yaşamda önem kazanması, ancak iki büyük partinin güçlerinin birbirine yakın olması durumunda ortaya çıkar. Üçüncü bir parti büyük bir parti durumunu alırsa, iki büyük partiden birinin yerini alır. İki partili sistemin doğmasında en önemli etmen, seçimlerin tek turlu ve özellikle dar bölge sistemine göre yapılmasıdır.³⁰⁶ Türkiye’de 1946-1960 yılları arasında seçim sisteminin etkisiyle, Demokrat Parti ve CHP iki partili bir sistemin yapıldı oldu. Bu kategorideki üçüncü parti sistemi ise; çok partili sistemdir. Çok partili sistem, çoğulcu, liberal ve rekabetin var olduğu siyasal yapılarda ortaya çıkar. Siyasal rejimde birden çok partinin bulunduğu ve hepsinin iktidar yarışına katılma haklarının olduğu bir parti sistemidir. Nisbi temsil sisteminin uygulandığı ülkelerde çok partili sistemin egemen olduğu görülür. Günümüzde Türkiye’de de bu sistem vardır.

Özellikle Türkiye’de modern anlamda siyasi partiler rejimine geçebilmek kolay olmamıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi, partilerden çok dernekler ortamıdır. Zira; Meşrutiyet toplumuna göre her kuruluş, dolayısıyla siyasi partilerde bir cemiyettir ve

³⁰⁴ Şevket Süreyya AYDEMİR, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000, s.188.

³⁰⁵ TEZİÇ, a.g.e., s.306.

³⁰⁶ Maurice DUVERGER, **Siyasi Partiler**, (Çev: Ergun ÖZBUDUN), Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, s.278-361.

“*Cemiyetler Kanununa*” tabidir. Osmanlı’da ilk anayasa olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, kişi hakları ve özgürlükleri bakımından önemli yenilikler kazandırmış olmakla birlikte yetersizdir. 1909 değişikliği ile bu eksiklikler tamamlanmış, dernek kurma hakkı ve toplanma özgürlüğü tanınmıştır.(Kanun-ı Esasi,1909 değişikliği ek 120. md) Sansür kaldırılmış (12. md.), basın ve dernekleşme hızla gelişmiş, gizli dernekler aleni faaliyet göstermeye başlamıştır.Cemiyetler Kanunu (16 Ağustos 1909), dernek kurma hakkına, derneklerin amaçları-nitelikleri açısından kanunlar, genel ahlak, hükümeti değiştireci amaçlarla ve ülkedeki etnik unsurları bozucu amaçlarla kurulamayacağı şeklinde özetlenebilecek şekilde ve üye olacaklar açısından 18 yaşından küçük, ağır cezalı suçlar ile medeni haklardan mahrum olanların cemiyete üye olamayacağı şeklinde özetlenebilecek şekilde iki sınırlama getirmiştir. “Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu” (30 Temmuz 1909) da işçilerin örgütlenmelerine sınırlamalar getirmiştir.³⁰⁷

Bu iki yasadaki kaynaklanan sınırlamalar, zaten dernek sayılan ve ayrı bir kanunla düzenlenmiş olmayan siyasi partiler içinde geçerlidir. Türkiye’de siyasi partilere ilişkin 1965 tarihli yasa çıkana kadar bu kanunlara tabi kurallar siyasi partiler hakkında da uygulanmaya devam etmiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde siyasi parti grupları yoktu, ancak; fiilen birkaç farklı grup meydana gelmişti. Mustafa Kemal, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu” kurdu. Ardından “İkinci Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu” adında bir muhalefet grubu kuruldu. 2. Grup olan muhalifler grubu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yetkilerinin korunması konusunda oldukça hassas davranmış ve Mustafa Kemal’in elinde aşırı güç toplamasını önlemeye çalışmıştır. Bu Meclis 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmıştır. Mustafa Kemal de Meclisin yürürlükte olan anayasaya uygunluğu tartışmalı olan bir erken seçim kararı almasını sağlamıştır. Aday listelerini Mustafa Kemal bizzat kendi belirlemiş ve yapılan seçimlerde hiçbir 2. Grup üyesi milletvekili meclise girememiştir. İşte bu yeni Meclis Lozan Antlaşmasını onaylamış, Cumhuriyeti ilan etmiş, Halifeliği kaldırmış ve 1924 Anayasasını kabul etmiştir.

³⁰⁷ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1952, s.367, 373.

1924 Teşkilat-> Esasiye Kanununda toplanma (içtima) hürriyeti ve dernek (cemiyet) kurma hürriyetini korumuştur. (m.70-79) Bunun yanında mebus seçme ve seçilme hakkı da tanınmıştır. (m.10-11) Bu hürriyetlerin sınırlarının da kanunla çizileceği öngörülmüştür.(m.79) Yine Anayasanın 86/2.maddesi, sükûyetim halinde kişi ve konut dokunulmazlıklarının, basın, haberleşme, dernek ve şirket hürriyetlerinin geçici olarak sınırlandırılabilceğini veya ertelenebileceğini belirtmiştir.

1924 Teşkilat-> Esasiye Kanunu, temel hak ve hürriyetler konusunda oldukça liberal bir anlayışa sahip olmasına rağmen, bu dönemde, özellikle 1950'lere kadar uygulamada hiç de liberal olunmamıştır. 4 Mart 1925 tarihli "*Takrir-i Sükun Kanunu*" ile basın ve siyasal muhalefetin önü kapatılmıştır.(Gerçi muhalefet partilerinin oluşması için daha sonra iki girişim olsa da başarılı olunamamış, bu iki muhalif partiden ilki kapatılmış ikincisi kendisini feshetmiştir.) Bu dönemde çıkarılan "İnkılap Kanunları"nın uygulanmasında, "olağanüstü mahkeme" niteliğinde olan "gezici" Ankara İstiklal Mahkemesi bu kanunlara aykırı hareket edenleri sindirmiştir. 1925 yılında muhalif gazete ve dergilerin çoğu kapatılmıştır. 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 numaralı "*Matbuat Kanunu*" ile "memleketin umumi siyasetine dokunacak" yayınlar yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılması öngörülmüştür. Dernek kurma özgürlüğü fiilen izne bağlıdır. Anayasadaki "altı umde" ye aykırı dernek kurulması yasaklanmıştır. Fakat bunun yanında kadın erkek her Türk vatandaşı seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur (1934). Siyasal haklara ilişkin düzenlemeler de vardır ancak, seçimler iki dereceli olarak ve "açık oy, gizli sayım" esasına göre yapılmıyordu. 1934 yılına kadar yalnızca erkekler için seçme ve seçilme hakkı tanınmış, bu tarihten sonra da kadınlar da bu hakkın içine dahil edilmişti. (Ancak günün koşulları ve olağan üstü durumlar düşünülerek de gelişmeler değerlendirilmelidir.)

Siyasi faaliyetler, Cemiyetler Kanunu, Ceza Kanunu ve Seçim Kanunu ile düzenlenmişti. Ceza Kanununda 141 ve 142. maddeler aşırı sol partileri, 163. madde de dinin siyasi maksatla kullanılması yasaklar.³⁰⁸ 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, cemiyet kurma hakkını ayrıntılarıyla düzenlemekteydi. Bu kanunu amaç itibariyle sınırlayıcı idi. Sınırlı, iktisadi menfaat temeline dayanan veya siyasi, dini, başka sebepten

³⁰⁸ Selim GÖRMEZ, **Meclis Zabıtları Işığında Laiklik ve 163. Maddenin Tarihi Seyri**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 1997, s.47.

beynelmilel amaçlar güden derneklerin, dolayısıyla da siyasi partilerin kurulmasına yasaklıyordu. 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle teorik olarak sınıf ve iktisadi menfaat temeline dayanan siyasi partilerin kurulmasına izin verildi. 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Seçim Kanunu oy vermeyi düzenleyen mekanizma idi. Buna göre oy gizlidir, oyların sayılması açıktır.³⁰⁹

Görüldüğü gibi, 1924 Anayasası'nda siyasi parti kurmak için herhangi yasaklama yoktur. Bu bağlamda anayasa, demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte, "çoğulcu demokrasi" anlayışı yerine "çoğunlukçu demokrasi" anlayışını benimsemiştir.³¹⁰ Bunun sebeplerinden birisi; Fransa'nın örnek alınmasıdır. Yine 1924 Anayasası, 1921 Anayasasının neredeyse yarısını oluşturan yerel yönetimler konusunda fazla bir düzenleme yoluna gitmemiştir.³¹¹ Ancak yine de çok partili bir hayat istenilmiş, bu bakımdan anayasanın kabul edildiği yıl 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Ancak; çıkarılan "Takrir-i Sükun Kanunu" ile hükümet bütün özgürlüklere müdahale etme yetkisini almış, muhalefet partisi de kapatılmıştır. 12 Ağustos 1930'da Anayasanın tanıdığı imkanlar dahilinde Serbest Cumhuriyet Fırkası açıldı ancak aynı yıl kapanmak zorunda kaldı. Bundan sonra 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına kadar çoğulcu demokrasiye geçilememiştir.³¹² Gerçi büyük toplumsal bir dönüşüm devresinde demokrasinin zayıf oluşu normal görülebilir. Zira, geçiş döneminde genellikle ordu iktidarı ele geçirir ve ardından tek parti iktidarı gelir.³¹³ Türkiye'de bu süreç ordu-millet birliğiyle iktidarın el değiştirmesine (padişah-tan-millete) daha sonrada tek parti iktidarı ve en sonunda da demokrasi ile sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) (CHP), Cumhuriyetinin en eski partisi olmasının yanında, daha sonra bünyesinden birçok parti çıkarmasından da büyük önem taşır. Mustafa Kemal, partinin kurulmasına ilişkin ilk açıklamasını 6 Aralık 1922 günü yaptı ve "milletimin, her sınıf halkında ve alemi İslam'ın en uzak köşelerinde

³⁰⁹ Kemal H. KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 309-310.

³¹⁰ ÖZBUDUN, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, s.55.

³¹¹ Fehmi AKIN, "1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı", s.8-9.

³¹² MUMCU, a.g.e., s.397.

³¹³ Yusuf BAYRAKTUTAN, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 29.

beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazı bir ferdi millet sıfatıyla hayatıma, sonuna kadar vatan hayranına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla bir siyasi fırka teşkil etmek niyetindeyim....” şeklindeki bu açıklamada “*Halk Fırkası*” adını kullandı.

CHP, tek parti olarak ülke yönetimini yirmi yedi yıl boyunca elinde tutarken meşruiyetini şu iki temele dayandırmıyordu: Birincisi; Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temeli; Milli Mücadelenin başarılı olmasının getirdiği prestiji değerlendiren CHP, Sivas Kongresi sırasında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni (ARMHC) kendisinin ilk şekli olarak kabul eder. Hatta CHP’nin ilk kongresi olarak da Sivas Kongresi’nin kabul edilmesi bu bağlamda çok anlamlıdır.³¹⁴ İkincisi; sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış kitle düşüncesi; Halkı meslek grupları temelinde değerlendiren CHP, halkçı bir söylemi benimsemesi dolayısıyla ülkedeki tüm kesimleri kapsama iddiasındaydı. Ülkede sınıfsal gruplar olmayınca ulusal bir parti olarak CHP, tüm toplumsal kesimleri temsil edebiliyor ve tek parti yönetiminin meşruluğunu buna dayandırabiliyordu.³¹⁵ Böylelikle CHP, yirmi yedi yıllık dönem süresince ülkenin “hükümet partisi” ve genellikle tek partisi oldu.

1924 yılında hükümete ve özellikle başvekil İsmet Paşaya muhalefet yoğunlaşmış, Ordudaki görevlerinden istifa eden Kazım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalar 17 Kasım 1924 günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuşlardır. Ancak kısa süreli bu çok partili hayat denemesi Takrir-i Sükun Kanunu kapsamında Şeyh Sait isyanı ile parti ilişkilendirilerek 3 Haziran 1925 günü kapatılmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) kuruluşu hakkındaki değerlendirmeler ise “yapay” bir girişim olduğu konusunda birleşmektedir. SCF, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından oluşturulmuştur. Meclis içinde hükümeti denetleyecek bir muhalefet partisi düşüncesi oluşmuş, kurulacak fırkanın başına da Fethi Bey’in (Okyar) getirilmesi

³¹⁴ KABASAKAL, a.g.e., s.142.

³¹⁵ Hakkı UYAR, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.67-71.

önceden kararlaştırılmıştı. Fethi Bey’de öneriyi benimsemiş ve böylelikle 12 Ağustos 1930 tarihinde SCF kuruluşu. Partiye adını da bizzat Mustafa Kemal koymuştu.³¹⁶ Hatta Fethi Bey’in bazı endişelerini gidermek içinde yazılı güvencenin yanında, yakın arkadaşlarına ve kız kardeşi Makbule Hanım’ın partiye girmeleri konusunda teşvik etmek gibi kişisel güvencelerde vermiştir. Ancak SCF, devrim karşıtlarının bu fırka etrafında toplanması sebebiyle ve Mustafa Kemal’in desteğini çekmesi sonucu Fethi Bey tarafından 16. Kasım 1930 tarihli bir “fesih beyannamesi” sonucu fesih edildi.³¹⁷ Cumhuriyetin ilk on yılındaki çok partili hayata geçiş denemeleri, modernleşme parametrelerinden demokrasiye geçiş ve siyasal hayata katılım açısından anlamlı olmakla birlikte bu özlem ancak 1945 yılından sonra gerçekleşebilmiştir. 1950 yılındaki ilk demokratik seçimlerden ise CHP ana muhalefet partisi olarak iktidar Demokrat Partiye bırakacak, Demokrat Partinin on yıllık iktidarından ardından 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu yönetime ilk kez el koyacak, bunu daha sonraki yıllarda tekrarlayacaktır. Ancak bu müdahaleler Türkiye’nin tam demokrasiye geçişini kesintiye uğratacak, en önemlisi modernleşmesini geciktirecektir.

³¹⁶ KABASAKAL, a.g.e., s.115-118., UYAR, a.g.e., s.115-117.

³¹⁷ Çetin YETKİN, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.42-43, 228, 232-233.

SONUÇ

Anayasa, bir devletin temel yapısını, yönetim şeklini, devletin temel organlarını, bunların birbirleri ile ilişkilerini, devlet iktidarının el değiştirmesini, kişilerin devlete ve devletin de kişilere karşı hak ve görevlerini düzenleyen ve güvence altına alan, en üst hukuk kurallarıdır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi anayasaların devlet yönetiminden, bireylerin yaşam alanlarına kadar üstün hukuk kuralları olarak düzenleme yapması sebebiyle; bir devletin modernleşme sürecindeki yeri oldukça önemlidir. Çünkü, geleneksel toplumların modern topluma dönüşmelerini sağlayan öncelikle hukuk kuralları ve hukuk reformudur. “Anayasanın üstünlüğü” gereği, yasaların ve diğer hukuk kurallarının anayasaya uygun olması zorunlu olduğu düşünüldüğünde bir toplumun modernleşmesinin ilk aşaması toplumsal hareketlerden sonra bir parlamento teşkil etmek ve sonrasında anayasa yapmaktır.

Modern devletin ortaya çıkışındaki aşamalardan birisi feodal sadakat bağlarının, kişisel itaat bağlarının çözülerek yerine soyut bir iktidar kaynağına, kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Böylelikle iktidarın kaynağı soyut bir kaynağa taşınmış ve gelecekte ulus kurgusunun bu kaynaktan rakipsiz olarak yer almasına yol açılmıştır. Modern devletin meşruiyet kaynağı ulus, amacı ise ulusal egemenliktir. Meşruiyet, siyasal iktidarın amaçlarını, eylemlerinin niteliklerini topluma kabul ettirme sorunudur. İktidar, toplumu ne adına yönettiğini söylemeden, toplumdan onay almadan meşrulaşamaz. Modern devletin en önemli açılımı eylemlerinin meşruiyet kökenini geleneksel iktidar uygulamaların aksine kendinde değil toplumda aramasıdır. Modern öncesi dönemde devletler meşruiyetlerini ulusal kimlikte değil, geleneksel, dinsel, yerel zeminlerde bulmaktadırlar. Ulus devlette, kul ve köle yoktur, vatandaşlık vardır. Modern devlet, kendi meşruiyetine olan inancı kurmak ve geliştirmek, kendisini koruma altına almak, meşruiyetine yönelik eleştirileri ortadan kaldırmak için toplumda birlik ve düzeni sağlamaya çalışır Modern devlet teorilerinin beslendiği bu ana kaynaklardan özellikle Rousseau'nun egemenlik, “genel irade” fikirleri toplum üzerinde mutlak

egemenliği arzularak toplumu dönüştürmek isteyen devrimci modernleştirici devletlere ilham kaynağı olmuştur. Rousseau'ya göre; "...egemenlik genel iradenin uygulanmasından başka bir şey olmadığına göre; hiçbir zaman devredilemez...." Yine aynı nedenden dolayı egemenlik bölünemez.³¹⁸

Modernleşmenin siyasi projesi en geniş haliyle demokrasiye dayanır. Laiklik bu projenin içindedir; özgürleşmenin aracı olarak tanımlanır. Modernitenin öngörmediği ama modern çağı bütünüyle tanımlayan asıl unsur "Milli Devlet"tir. Milli devlet, imparatorlukların ve mutlak monarşilerin anti-tezidir. İmparatorlukların ve monarşilerin meşruiyetlerini kaybetmeleri ile milli devlet modern çağın genel devlet biçimi haline gelmiştir. Milli devlet, modern çağın merkezîyetçi devletini ifade eder; aynı zamanda yeni bir siyasi iktidar prensibini, meşruiyet kaynağını da yansıtır. Bu prensip ve kaynak kısaca demokrasidir. Devletin homojenliğe olan ihtiyacı milleti ortaya çıkarmakta, millet güç kazandıkça demokrasiyi talep etmektedir.³¹⁹ Gelişimini tamamlamış ulus-devletler, modern devletler, belli bir "standartlaşma"ya başvurur ve doğal olarak monisttir. Devletin tek bir para birimi ve tek bir maliyesi vardır. Genellikle tek bir ulusal dil vardır. Bu tek ulusal dil, çoğu kez çok sayıda yerel dil ve lehçeye yapay biçimde üstün kılınmıştır. Tüm yerel kimliklerin üstünde homojen bir ulus kimliği oluşturulmaya çalışılır. Son olarak, farklı hukuk geleneklerinin yalnızca sınırlı amaçlar ve çevre bölgeler içinde geçerliliklerini korudukları tek bir hukuk sistemi vardır.³²⁰

Modernleşme, evrimleşerek geleneksel toplumdan modern topluma, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru giden; siyasal açıdan feodal devlet yapısından modern devlet veya ulus devlet yapısına, liberal ve temsili demokrasiye geçiş yönünde ilerleyen bir oluşumu ifade eder. Bu bağlamda Batıda modernleşme süreci evrimsel bir yol izlediği halde Batı dışında ve Batı örnek alınarak bu yolu izleyen ülkelerde ise bu süreç devrimsel bir nitelik kazanmıştır. Batıda özellikle Rönesans ve Reform hareketleri ile Fransız İhtilali'nden sonra gelişen insan temel hak ve hürriyetleri ile devletin yönetim şekillerinin tartışılması, bilimin öne çıkıp, özgür düşünceye ve akla önem

³¹⁸ J.J. ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, (Çev: Alpagut ERENULUĞ), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.59-61.

³¹⁹ TÜRKÖNE, a.g.e., s.187-191.

³²⁰ ŞEN, a.g.e., s.37.

verilmesi sonucu yeni keşif ve icatların gerçekleşmesi insanların daha mutlu, daha refah dolu bir hayat tarzını arayışına itmiştir. 19. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştirmiş, bilim ve teknoloji hızla gelişmeye başlamıştır. Bu nedenle modernleşme adına evrimini tamamlamış bir toplum olarak Batı, bu gelişmeler üzerine hukuk normları koymuştur.

Türkiye’de ise modernleşme son iki yüzyılının en önemli problemlerinden biri olarak halen üzerinde düşünölmeye, tartışılmaya devam edilen bir konudur. Batı uygarlığından esinlenerek çağdaş topluma kavuşma özlemi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun batı karşısında geri kaldığını kabullenmesiyle başlayan modernleşme süreci, bugün batılı devletlerin içinde yer aldığı Avrupa Birliği’ne katılma isteğı ile halen devam etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllarca titizlikle uyguladığı ve “Millet Sistemi” olarak adlandırılan, kültürel-hukuki özerkliğe dayalı etnik siyasi yapısı, milliyetçilikle birlikte sarsılmaya başlamıştır. Devlet bir anlamda düzensizliğin, anarşizmin karşıtıdır, bu nedenle devletten beklenen adalettir. Huzur, asayiş ve adalet demektir. Bu nedenle Osmanlı padişahı kardeşlerini, evlatlarını katlettirir. Padişah yönetme hakkını yönetiminin şer’i kurallara uygunluğundan almakta, iktidar hakkını millete dayandırmamaktadır. Padişah adaletle hükmederse iktidar hakkı meşrudur. Modern devlet ise adaletin yerine eşitliği koymak zorunda kalacaktır. Ancak kimi zaman mutlak eşitlik adil olmayabilmektedir. Tanzimat’la başlayan siyasi, askeri, kültürel ve toplumsal alanda yapılan yenilik hareketlerinin batılı kurumların alınmasıyla gerçekleştirilebileceğinin düşünölməsi, Osmanlı modernleşmesini özgün kılmamıştır. Batıdan alınan yeni kurumlar aracılığıyla oluşturulan siyasal ortamdan yararlanan ve modernleşme adına pek çok sorunun anayasal yönetimle çözülebileceğine inanan meşrutiyetçi kadro ise iktidara geldiğinde eski geleneğı sürdürmüş olmakla birlikte sağladığı zengin düşünce birikimi ile kendisinden sonra gelenler için önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu durum Türk modernleşmesinin evrimsel niteliğe bürünmesine yetmemiştir. Bu nedenledir ki; Türkiye’de modernleşme süreci devrimsel niteliklidir. Zira; Türkiye’de Avrupa’daki ekonomik ve sosyal sınıflar oluşmamış, ulus bilinci gelişmemiştir.

Ancak, Atatürk dönemi modernleşmesi, daha önceki uygulamalardan yeni bir anlayış üzerine oturan hareket noktaları ve belirlediği ilkelerle ayrılmaktadır. Pozitivizmden etkilenmiş biri olarak daha baştan beri bu bilinçte olan Mustafa Kemal Atatürk, gerek 1921 gerekse 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunlarında buna zemin hazırlayacak düzenlemelere gidilmesini istemiştir. Bu bağlamda saltanat kaldırılmış, cumhuriyet ilan edilmiş, hilafet kaldırılmış, Medeni Kanun kabul edilmiş, eğitim ve öğretimde köklü değişime gidilmiş ve en önemlisi de laik bir sisteme geçilmiştir. 1924 Anayasasında da yerini bulan başta milliyetçilik, halkçılık ve laiklik daha sonra inkılapçılık, devletçilik ve cumhuriyetçilik genç Cumhuriyetin temel dinamikleri olmuştur.

Atatürk, ulusal bağımsızlık ve milli egemenlikten yola çıkarak cumhuriyete ve milli devlete, sonrasında da toplumsal değişimi sağlayarak “muasır medeniyetler seviyesi”ne ulaşma arzusundadır. Modernleşme sürecinde modernleşmenin temel ilkelerini, yöntemini bilen modernleştirici lider olan Atatürk, kendisinin üstün bir niteliği olarak milletin ihtiyaçlarını belirleme yetisine sahip olduğu için milletine yol göstermektedir. Atatürk’ün yeni bir toplum oluşturma şeklindeki dönüşüm projesi doğal olarak en büyük önemi eğitime vermiştir. Eğitim, geri kalmış halkı ilerleterek onu tasarlanan güçlü devletin araçları haline getirme amacına odaklanmıştır. “....*Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir...*” vecizi bu anlayışın ürünüdür. Bu bağlamda, 1924 Anayasası ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, harf inkılabı yapılmış, okuma-yazma seferberliği ilan edilmiş, eğitim kırsala da indirilmeye çalışılarak Köy Enstitüleri kurulmuş ve halkın bilinçlenmesi, devrimin halka anlatılabilmesi için Halkevleri açılmıştır. Tevhidi Tedrisat Kanunu kabul edilerek eğitim ve öğretimde birlik sağlanmış ve tek tip eğitim sistemi öngörülmüştür. Gençliğe, devletin düşmanlarıyla mücadele etme bilinci telkin edecek bir eğitim örgütlenmesi savunulmuştur. Modernleştirici lider olarak Atatürk, gençliğe hitabesinde “....*Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir....*” sözleriyle Türk gençliğini, Cumhuriyetin koruyucuları olarak vazifelendirmiştir.

Türkiye'nin modernleşmesinde ordunun da rolü çok önemli bir yer tutar. Türkiye'de toplum yeni düşünce ve teknolojilerle ordu çatısı içinde tanışır. Askerlik ödevlerini yapmaya köylerinden gelen gençler, askerde yalnızca teknik eğitim almamakta aynı zamanda okuma-yazma öğrenmekte, dünyaya daha geniş bir açıdan bakabilme yetisini geliştirmekte, yeni giyim alışkanlıkları edinmekte, takım ve grup çalışmasının farkına varmakta, fiziksel hareket alışkanlığı kazanmakta ve yeni bir kişilik kazanmaktadır. Bu gençler öğrendiklerini ve edindikleri kişilik özelliklerini köylerine götürmekte, değişerek ve gelişerek geldiği askerlikten yakın çevresini etkilemektedir.

I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik kaosun bir sonucu olarak geliştirilen bunalım felsefelerin aksine modernleşme kuramı, Batıya mevcut durumdan memnuniyet ve kendisine güven duygusu vermektedir. 19. yüzyıl Batı düşüncesinde egemen olan evrimci, ilerlemeci toplumsal değişme anlayışı, 20. yüzyılda modernleşme kuramı ile yeniden canlılık kazanır. 19. yüzyılda “ilkel” toplumlardan “uygar” Batılı toplumlara doğru olan toplumsal değişimin yönü, modernleşme kuramında “geleneksel” toplumların “modern” Batılı toplumlara doğru evrilmeleri şekline dönüşür.

Modernleşme kuramcılarının göre; gelişme çizgisinin başlangıç noktasında “*Batı dışı geleneksel, kırsal, tarım toplumu*”, son noktasında da “*modern, kentsel, sanayileşmiş Batı toplumu*” bulunmaktadır. Geleneksel toplumda; durağan toplumsal yapı, tarıma dayalı ekonomi, düşük okuma-yazma oranı, düşük hayat standardı, kurumsallaşma eksikliği, kanun ve kurallardan ziyade gelenek, kadercı zihniyet anlayışı hakimdir. Buna karşılık modern toplum; dinamik, şehirli hayat tarzı, sanayileşmiş, kurumsallaşmış yapı, okuma-yazma oranı yüksek, yüksek öğrenim yaygın, siyasete yoğun katılım, demokratikleşme ve laik düşünüş tarzları hakim olduğu bir toplumdur. Toplumsal değişimin yönü geleneksel toplumdan modern topluma doğrudur. Bu değişimde de tek bir gelişme-kalkınma modeli söz konusu olup bu da Batı modelidir.³²¹ Bu nedenle Türkiye Batıya yönelmiş, modernleşme örneği olarak Batı tipi modernleşmeyi esas almıştır. Bu bağlamdadır ki; geleneksel kurumlar üzerinde önemli devrimler yapılmıştır. Örneğin; halifeliğin padişahlıktan ayrılması esnasında İngiliz

³²¹ COŞKUN, *Modernleşme Kuramı Üzerine*, s.294-301.

“New Statesman” gazetesi, “Belki bizler, Halifeliğin sultanlıktan ayrılmasını tehlikeli bir girişim olarak görebiliriz; ama eğer Türkler, modernleşme coşkusu ile Hindistan ve diğer yerlerdeki milyonlarca dindaşlarını gücendirme ve ciddi olarak siyasi risk alma yönünde davranıyorlarsa, bunun sonucunu Müslüman dünyası değerlendirecektir; bu onların işidir.” şeklinde görüş bildiriyordu.³²² İngiliz basını Türkiye’nin modernleşme üzerine düşüncelerini bir heves olduğu gibi yanlış bir tespitte bulunmuştu. Oysa daha sonra 1924 Anayasası’nın yürürlükte olduğu dönemlerde daha köklü değişiklikler ve devrimler gerçekleşecek, Türkiye yönünü Batıya ve modernleşmeye çevirecek, daha sonraları da Avrupa Birliği’ne üye olma yolunda geri dönüşü olmayan bir yola girecektir.

Modernleşme sürecinde hukuk kuralları çok önemli bir yer tutar. Hukuk devleti anlayışında en güçlü toplumsal otorite olan devleti, siyasi iktidarı sınırlayan hukuk kurallarının başında anayasa yer almaktadır. Bu nedendir ki; modernleşme sürecinde hukuk kuralları içinde anayasalar ayrı bir önemi vardır. Anayasalar, farklı siyasi düşünce, inanç ve kanaatten, farklı sosyal sınıf ve statüden insanların barış içerisinde bir arada yaşamalarının temel kurallarını gösteren toplumsal sözleşmelerdir. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle ülke yönetimi keyfilikten kurtularak toplumsal uzlaşmanın ürünü olan objektif kurallara bağlanır. Türkiye’de anayasacılığın öncülüğünü, devlet gücünü kullanarak toplumu modernleştirmek isteyen bürokratlar ve aydınlar yapmıştır. 1924 Anayasa tasarısının Anayasa Komisyonunca TBMM’den herhangi bir teklif gelmeden hazırlanması bu bağlamda anlamlıdır. Zira; genç Cumhuriyetin parlamenterleri ve aydınları anayasal temel üzerine oturmuş modern bir devlet, mamur bir ülke, bilinçli bir toplum arzulamaktadırlar.

1839 Tanzimat Fermanı olarak başlangıcı konusunda neredeyse görüş birliğine varılmış olan Türk modernleşmesi hedeflerini Atatürk’ün “muasır medeniyetler seviyesi” kavramına paralel olarak Batıda aramıştır. Bu bağlamda genç Cumhuriyet, modern, kalkınmış ve demokratik bir Türkiye için Batı tipi demokrasi ve toplum anlayışını benimsemiştir. Örnek alınan Batı modernleşmesi uzun bir sürecin ürünü olarak evrimsel bir süreç geçirmiş; katılımcı, uzlaşmacı bir toplum ve sistem meydana

³²² Mustafa YILMAZ, **İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002. s.27.

getirerek çoğulcu demokrasi anlayışını benimsemiştir. Buna göre Batıda, siyasi iktidar meşruiyetini halkın izni ve isteği doğrultusunda anayasadan almakta, anayasaya uygun hukuk kuralları dahilinde yapılan seçimlerle yöneticiler belirlenmekte, halkın siyasal sürece katılımı konusunda hassasiyet gösterilmekte, siyasal sürece katılımın yanında bireylere temel hak ve hürriyetler tanınmakta ve güvence altına alınmaktadır.

Batının temel hak ve hürriyetlere sahip, katılımcı toplumsal yapısının belirlediği meşru siyasi iktidar yapısı açısından değerlendirildiğinde Osmanlı anayasal gelişmelerin yetersiz olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira, Kanun-ı Esasi ile Mebusan Meclisi üyeleri halkın (seçme yeterliliğine sahip erkek) seçimi ile geleceği düzenlenmiş olmakla birlikte, siyasal sürece halkın katılımının azami seviyede tutulmasına dönük çalışmalar yapılmamıştır. Yine anayasal gelişmeler ve hukuk reformlarına, bireylere bazı temel hak ve hürriyetler tanınmasına rağmen devlet teokratik yapısından kurtulamamış, temel hak ve hürriyetler güvence altına alınamamıştır.

Milli Mücadele yıllarında olağanüstü koşullarla oluşmasına rağmen I. Dönem TBMM, son derece demokratik bir meclis olmuştur. Yine aynı meclis olağanüstü koşullarda olağan dışı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu anayasa, kısıtlı olmasına rağmen demokrasinin en önemli ilkelerinden olan yerinden yönetim ilkesine yer vererek siyasal sürece katılım adına ileri bir düzenleme getirmiş, saltanatı kaldırarak cumhuriyeti ilan etmiştir. Kısa süreli olan bu anayasanın Türkiye'nin modernleşmesine katkısı çok büyük olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yılları Türk modernleşme tarihinde en önemli ve en kararlı adımların atıldığı süreçtir. Cumhuriyet reformlarının temelini ve esasını oluşturan hukuk reformları başta olmak üzere, iktisadi, sosyo-kültürel alanlardaki köklü değişimler inkılapçı karakteri öne çıkan bir anayasa, temel yasa olan 1924 Anayasası çerçevesinde yapılmıştır. Öncelikle kadın-erkek eşitliğini sağlayan Türk Medeni Kanunu kabul edilmiş, 1930 yılında kadınlara yerel yönetimlerde seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasa ile 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme hakkını tanıyan yasa kabul edilmiş, son olarak ta anayasa değişikliği ile kadınlara 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Böylelikle modernleşmenin en önemli parametrelerinden

birisi olan siyasal katılım yönünde çok önemli adımlar atılmıştır. Türk modernleşmesinin evrimsel olmayan, devrimsel niteliği gereği modernleşme süreci günümüzde farklı bir seyir izleyerek halen devam etmekle birlikte bu sürece en uzun süreli olarak uygulama alanı bulan 1924 Anayasası, Atatürk inkılapları gerçekleştirilecek zemini hazırlayarak büyük katkıda bulunmuştur.

1924 Anayasası'nın "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) sayılır...*" şeklindeki 88. madde hükmü çok çağdaş bir düzenleme olup; açıkça Türkiye toplumu ifadesini kullanmış ve bu toplumun içinde bulunanların din ve ırk farkı gözetilmeksizin "vatandaşlık itibariyle" Türk sayılacağı ifade edilmiştir. 21. yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız şu günlerde Türkiye'de "sivil bir anayasa" yapılması kamuoyunda ve parlamentoda konuşulmaktadır. Altmışıncı hükümetin programlarından birisi de yeni bir anayasa yapmaktır. Yeni yapılacak anayasada 1982 Anayasasının "Türk Vatandaşlığı" başlıklı 66. maddesindeki "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür...." ifadesi yerine 1924 Anayasası'ndaki ifadeye benzer bir şekilde "Din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türkiye'de yaşayan halkın vatandaşlık itibariyle Türk sayılacağı..." ifadesinin kullanılacağı kamuoyunda, hukukçular ve parlamenterler arasında konuşulmaktadır. Bu durumun 1924 Anayasası'nın seksen üç sene önce bile ne kadar çağdaş bir anayasa olduğunu gösterdiği açıktır.

KAYNAKLAR

AĞAOĞLU, Samet. **Kuvay› Milliye Ruhu**. İstanbul: Kaynak Yayınları. (1999).

AHMAD, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. (Çev: Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınlar›. (2006).

AKBULUT, Dursun Ali. “Çöken Devlet”. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**. (Durmuş Yalçın ve diğerleri), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. s.135-157. (2000).

AKILLIOĞLU, Tekin. **İnsan Hakları I Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Haklar› Merkezi Yayınlar›. (1995)

AKIN, R›dvan. **TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**. İstanbul: İletişim Yayınları. (2001).

AKIN, Fehmi. “1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı”. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.VIII. S.3. s.2-10. (2006).

AKŞİN, Sina. **Yak›n Tarihimizi Sorgulamak**. Ankara: Arkadaş Yayınevi. (2006).

ALPKAYA, Faruk. **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-24)**. İstanbul: İletişim Yayınları. (1998).

ALTUN, Fahrettin. **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**. İstanbul: Küre Yayınlar›. (2005).

ATATÜRK, M. Kemal. **Nutuk**. İstanbul: Beda Yayıncılık. (2004).

Atatürk Araştırma Merkezi. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. (1997).

AYBARS, Ergün. **İstiklal Mahkemeleri**. İzmir: Zeus Kitabevi. (2006).

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 Cilt II**. İstanbul: Remzi Kitabevi. (1999).

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 Cilt III**. İstanbul: Remzi Kitabevi. (1999).

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**. İstanbul: Remzi Kitabevi. (2000).

BALCIOĞLU, Mustafa. “Ya İstiklal, Ya Ölüm”. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**. (Durmuş Yalçın ve diğerleri), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. s.168-371. (2000).

BAŞARAN, Mehmet. **Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri**. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü. (2003).

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı. **İnsan Hakları**. Ankara: Matus Yayıncılık. (2006).

BAYRAKTUTAN, Yusuf. **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. (1996).

BERGER, Peter L., BERGER, Brigitte., KELLNER, Hansfried. **Modernleşme ve Bilinç**. (Çev: Cevdet CERİT). İstanbul: Pınar Yayınları. (1985)

BERKES, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (1996).

BİLGE, Necip. **Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel İlkeleri**. Ankara: Turhan Kitabevi. (1990).

BOLLUK, Hadiye. **Kurtuluş Savaşının İdeolojisi Hakimiyet-i Milliye Yazılar**. İstanbul: Kaynak Yayınları. (2003).

CAHEN, Claude. **Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi**. (Çev: Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. (1992).

COŞKUN, İsmail. **Modernleşme Kuramı Üzerine**. Sosyoloji Dergisi 3. Dizi-1. Sayıdan Ayrı Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi. (1989).

COŞKUN, İsmail. **Modern Devletin Doğuşu**. İstanbul: Der Yayınları. (1997).

ÇAKAN, Işıl. **II. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (1923-1927) Yapısal-İşlevsel Analizi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). (1998).

ÇEÇEN, Anıl. **Atatürk’ün Kültür Kurumu Halk Evleri**. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü. (2000).

ÇELİK, Demirhan Burak. **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (2002).

- ÇETİN, Halis. **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**. Ankara: Siyasal Kitabevi. (2003).
- ÇİĞDEM, Ahmet. “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”. Murat BELGE (G.Yayın Yönetmeni). **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:3-Modernleşme ve Batıcılık**. İstanbul: İletişim Yayınları., s.68. (2004).
- DABAĞYAN, Levon Panos. **Türkiye Ermenileri Tarihi**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları. (2005).
- DADRİAN, Vahakn N. **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı**. İstanbul: Belge Yayınları. (2005).
- DAVISON, Roderic H. **Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876**. İstanbul: Agora Kitaplığı. (2005).
- DEMİREL, Ahmet. **Birinci Mecliste Muhalefet, İkimci Grup**. İstanbul: İletişim Yayınları. (2003).
- DUVERGER, Maurice. **Siyasi Partiler**. (Çev: Ergun Özbudun). Ankara: Bilgi Yayınevi. (1993).
- Düstur**. Üçüncü Tertip. Cilt:5. İstanbul: Necmi İstiklal Matbaası. (1931).
- ERCAN, İsmail. **Medeni Usul Hukuku**. Ankara: Savaş Yayınevi. (2005)
- ERDOĞAN, Mustafa. **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**. Ankara: Liberte Yayınları. (2003).
- GENÇ, Reşat. **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. (2005).

GÖREN, Zafer. **Temel Hak Genel Teorisi**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. (1993).

GÖRMEZ, Selim. **Meclis Zabıtları Işığında Laiklik ve 163. Maddenin Tarihi Seyri**. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (1997).

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref ve SEZGİN, Zekai. **1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri**. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık. (1957).

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. **Yönetim Hukuku**. Ankara: Turhan Kitabevi. (1997).

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. **Açıklamalı Türk Anayasaları Yapılışları, Özellikleri ve Yapılan Değişiklikler**. Ankara: Turhan Kitabevi. (2005).

GÜNDAY, Metin. **İdare Hukuku**. Ankara: İmaj Yayınevi. (2004).

GÜNER, Zekai ve KABATAŞ, Orhan. **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basın**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. (1990).

GÜNGÖR, Hasan Atilla. **Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasasının Yeri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri-İnkılap Tarihi Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (2001).

HABLEMİTOĞLU, Necip. **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti**. İstanbul: Birharf Yayınları. (2006).

HALAÇOĞLU, Yusuf. **Ermeni Tehciri**. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı. (2006).

HALAÇOĞLU, Yusuf. **Sürgünden Soykırığa Ermeni İddiaları**. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı. (2006).

İMREGÜN, Oğuz. **Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri**. İstanbul: Filiz Kitabevi. (1995).

JORGENSEN, Stig. **Hukuk ve Toplum**. (Çev: Ülker Yükselbaba, Nazime Beysan) İstanbul: Donkişot Yayınları. (2001).

KABASAKAL, Mehmet. **Türkiye’de Siyasi Parti Örgütlenmeleri 1908-1960**. İstanbul: Tekin Yayınevi. (1991).

KAFESOĞLU, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**. İstanbul: Ötüken Neşriyat. (2003).

KAPANİ, Münci. **Kamu Hürriyetleri**. Ankara: Yetkin Yayınlar. (1993).

KAPANİ, Münci. **Politika Bilimine Giriş**. Ankara: Bilgi Yayınevi. (1996).

KARABEKİR, Kazım. **Ermeni Dosyası**. Emre Yayınlar. (2005).

KARADUMAN, Fethi. **Çöküş ve Doğuş Atatürk Devrimi, Osmanlı İmparatorluğundan Çağdaş Türkiye Cumhuriyetine**. İstanbul: Günizi Yayıncılık. (2006).

KARAL, Enver Ziya. **Atatürk ve Devrim**. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınlar. (2003).

KARATEPE, Şükrü. **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**. İstanbul: İz Yayıncılık. (1997).

KARPAT, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: Afa Yayıncılık. (1996).

KİLİ, Suna. **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar. (1995).

- KİLİ, Suna ve GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (2000).
- KOÇ, Yusuf ve KOÇ, Ali. **Tarihi Gerçekler Işığında Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**. Ankara: Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları. (2005).
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”. **Türkiye Tarihi-4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**. (Yay. Yön: Sina AKŞİN). İstanbul: Cem Yayınevi. (2002).
- KOLOĞLU, Orhan. **Cumhuriyetin İlk On beş Yılı 1923-1938**. İstanbul: Boyut Yayınlar. (1999).
- KONGAR, Emre. **Tarihimize Yüzleşmek**. İstanbul: Remzi Kitabevi. (2006).
- KÖKER, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. İstanbul: İletişim Yayınlar. (2000).
- KURU, Baki., ARSLAN, Ramazan., YILMAZ, Ejder. **Medeni Usul Hukuku**. Ankara: Yetkin Yayınlar. (2004)
- KUTAY, Cemal. **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi. (1979).
- LEWIS, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. (Çev: Metin Kıratlı) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basınevi. (2004).
- MUMCU, Ahmet. **1924 Anayasası**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt:II-Say:5'den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basınevi. (1986).
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. **Kurtuluş Savaşı ve Mali Kaynakları Cilt 2**. İstanbul:Kastay Yayınları. (1988).

NADİ, Yunus. **Birinci Büyük Millet Meclisi**. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık. (1998).

ODYAKMAZ, Zehra., KAYMAK, Ümit., ERCAN, İsmail. **Anayasa Hukuku-İdare Hukuku**, Ankara: Savaş Yayınevi. (2005)

ORTAYLI, İlber. **İmparatorluğun En uzun Yüzyılı**. İstanbul: Alkım Yayınları. (2006).

ORTAYLI, İlber. **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**. İstanbul: Timaş Yayınları. (2006).

ÖZAY, İl Han. **Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Korunma**. İstanbul: Filiz Kitabevi. (1986).

ÖZBUDUN, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin Basımevi. (1992).

ÖZBUDUN, Ergun. **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**. Ankara: Bilgi yayınevi. (1993).

ÖZEL, Sabahattin. **Millet-i Sadıka Ermeniler**. İstanbul: Tasam Yayınları. (2005).

PARLA, Taha. **Türkiye'de Anayasalar**. İstanbul: İletişim Yayınları. (2002).

PARLAK, İsmet. **Kemalist İdeolojide Eğitim Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: Turhan Kitabevi. (2005).

PERİNÇEK, Doğu. **Kemalist Devrim 3 Altı Ok**. İstanbul: Kaynak Yayınları. (1999).

- POGGİ, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım.** (Çev: Şule Kut, Binnaz Toprak) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (2005).
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. **Toplum Sözleşmesi.** (Çev: Alpagut Erenuluğ) Ankara: Öteki Yayınevi. (1999)
- RUMPF, Christian. **Türk Anayasa Hukukuna Giriş.** (Çev: Burak ODER). Ankara: Friedrich-Naumann Vakfı Yayınları. (1995).
- SARINAY, Yusuf. **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı.** İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. (1996).
- SELÇUK, Sami. "Laiklik ve Demokrasi". **Türkiye Günlüğü Dergisi.** (Genel Yayınevi Yönetmeni: Mustafa ÇALIK). Ankara: S: 56. s.45-49. (1999)
- SELEK, Sabahattin. **Anadolu İhtilali Cilt 1.** İstanbul: Kastaş Yayınları. (2004).
- SELEK, Sabahattin. **Anadolu İhtilali Cilt 2.** İstanbul: Kastaş Yayınları. (2004).
- SHAW, Stanford Joy ve SHAW, Ezel Krual. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2, Reform Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975.** (Çev: Mehmet Harmanç). İstanbul: e Yayınları. (2006).
- SOFUOĞLU, Adnan. "Milli Mücadele Dönemi". **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.** (Editör: M. Derviş KILINÇKAYA). Ankara: Siyasal Kitabevi. (2005).
- SOYSAL, Mümtaz. **100 Soruda Anayasamızın Anlamı.** İstanbul: Gerçek Yayınevi. (1997).

ŞAHAN, Yakup. **Çağdaşlaşma Süreci Aydınlanma ve Kemalist Türkiye.** Ankara: Takav Matbaas›. (2000).

ŞEN, Y. Furkan. **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet.** Ankara: Yarg› Yay›nevi. (2004).

ŞENER, Esat. **Aç›klamalı-Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü.** Ankara: Seçkin Yay›nevi. (2001).

TANÖR, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri.** İstanbul: Yapı Kredi Yay›nlar›. (2005).

TANYEL, Süalp. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri.** Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dal› (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (2001).

II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 3.

II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 7.

II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 7/1.

II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 8.

II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 8/1.

V. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 16 ve 17.

TEZİÇ Erdoğan. **Anayasa Hukuku.** İstanbul: Beta Yayınları. (1998).

TOYNBEE, Arnold C. ve KIRKWOOD Kenneth P. **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni.** İstanbul: Birey Yayıncılık. (2003).

TUNA, Muammer. **Türkiye’de Çağdaşlaşma Sürecinde Devletleşme Politikaların Oluşumu.** İstanbul: Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (1992).

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler.** İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları. (1952).

TUNAYA, Tarık Zafer. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (2002).

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (2004).

(TURGUT) ERGUN, Perihan. **Cumhuriyet Aydınlanmasında Öncü Kadınlarımız.** İstanbul: Tekin Yayınları. (1998).

TÜRKÖNE, Mümtaz’er. **Türk Modernleşmesi.** Ankara: Lotus Yayınevi. (2003).

Uluslararası Hukukçular Komisyonu Cenevre Raporu. **Türkiye Cumhuriyeti’nde Hakim ve Avukatların Bağımsızlığı.** (Çev: Cihan Deniz Zarakolu). İstanbul: Belge Yayınları. (2001).

UYAR, Hakkı. **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi.** İstanbul: Boyut Yayın Grubu. (1999).

ÜÇÖK, Coşkun ve MUMCU, Ahmet. **Türk Hukuk Tarihi.** Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi. (1993).

WHEARE, K.C. **Modern Anayasalar.** (Çev: Mehmet TURHAN). İstanbul: Değişim Yayınları. (1984).

YAMANER, Şerafettin. **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim (Dinsel ve Geleneksel Eğitimden Laik ve Çağdaş Eğitime)**. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. (1999).

YETKİN, Çetin. **Serbest Cumhuriyet Fırkası**. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. (1997).

YILDIZ, Ahmet. “Kemalist Milliyetçilik”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm Cilt 2**. (G.Yayın Yönetmeni: Murat BELGE). İstanbul: İletişim Yayınları. s.210-234. (2004).

YILMAZ, Faruk. **1921 Anayasası Hazırlanışı ve Özellikleri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (1989).

YILMAZ, Mustafa. **İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si**. Ankara: Phoenix Yayınları. (2002).

YÜKSEL, Mehmet. **Modernite Postmodernite ve Hukuk**. Ankara: Siyasal Kitabevi. (2004).

ZEVKLİLER, Aydın. **Medeni Hukuk**. Ankara: Savaş Yayınları. (1992).

ZURCHER, Erik Jan. **Milli Mücadelede İttihatçılık**. İstanbul: İletişim Yayınları. (2003).

ZURCHER, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları. (2004).

1876 Kanun-i Esasi (1876 Anayasası)

85 Sayılı 1921 Teşkilat-i Esasiye Kanunu (1921 Anayasası).

491 Sayılı 1924 Teşkilat-i Esasiye Kanunu (1924 Anayasası).

1926 Tarihli Türk Kanunu Medenisi.

2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, R.G: 9.11.1982. S.17863
Mükerrer.

2575 Sayılı ve 1982 Tarihli Danıştay Kanunu.

2576 Sayılı ve 1982 Sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdari Mahkemeleri ve Vergi Mahkemeleri Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun.

2577 Sayılı ve 1982 Tarihli İdari Yargılama Usulü Kanunu.

1136 sayılı 1969 Tarihli Avukatlık Kanunu.

44 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun .

EK-1**SÖZLÜK****A**

AHZ : Alma, tutma, kabul etme,

ANGARYA : Zorla çalıştırma,

B

BAZİÇE : Oyuncak, eğlence,

BERR : Yer, toprak, yeryüzü,

BERRİ : Karaya ait,

C

CEFFELKALEM : Düşünmeksizin, hemen,

CİDAL : Sözle mücadele, savaş,

D

DÜVEL-İ MUAZZAMA : Büyük ve güçlü devletler,

E

EFKAR : Fikirler,

ELKAB : Lakaplar,

EVLEVİYEDLE : Hayli hayli,

EZCÜMLE : Mesela, bunun gibi,

G

GAFLET : Dikkatsizlik, vurdumduymazlık,

H

HARİS : Çok hırslı, aç gözlü,

HAZAR	: Barış zamanı,
I	
İSDAR ETMEK	: Çıkarmak,
İ	
İÇTİMA	: Toplantı, toplanmak,
İĞFAL	: Aldatma,
İHTİMAM	: Özen, dikkat,
İHTİRAS	: Aşırı istek, heves,
İLTİZAM	: Gerektirme, lazım kılmak; bağlanma,
İNHA	: Tayini öngörme, Atamaydı teklif etme,
İNİKAD	: Toplantı yapma,
İNKIZA	: Tamam olmak, sona ermek,
İNTİHAP	: Seçme,
İSTİHKAK	: Kazanılan şey, hak kazanmak,
İSTİNKAF	: Çekinmek, reddetmek
İŞTİBAH	: Şüphelenmek,
İZLAL	: Hor görme, küçük görme, aşağılama,
K	
KABLEL	: Önce,
KABLELTAB	: Basımdan önce,
KADİR	: Kuvvet ve kudret sahibi,
KAHİR	: Üstün gelen, mecbur eden,
KEMAKAN	: Eskiden olduğu gibi,

L

LAYİHA : Tasar>,

LİVA : Sancak,

M

MAATEESSÜF : Üzülerek, ne yaz>k ki,

MAHLUK :Yaratılmış,

MAHLUKAT : Yaratılmışlar, yaratıklar,

MAKARR : Başkent,

MEBUS : Gönderilen, meclis üyesi, milletvekili,

MENFUR : Nefret edilen,

MENABİ : Kaynaklar,

MER'İ : Yürürlükte ve geçerli olan,

MER'İYY-ÜL İCRA : Yürürlüğe girme,

MESKÜKAT : Madeni paralar,

MEVAD : Maddeler, işler, hususlar,

MEYAN : Orta, ara,

MURAKEBE : Denetim, kontrol,

MUSARRAH : Açıklanmış,

MUTAZAMMIN : İçine alan,

MUVAFFAK : Başarılı,

MÜÇTEMİAN : Topluca,

MÜNDEMİÇ : İçine sokulan,

MÜNDERİS : İzi kalmayan,

MÜSTEMİRR : Devamlı, sağlam,

MÜTEMEKKİN	: Yerleşen,
R	
RASİN	: Sağlam,
RİYASET	: Başkanlık,
RUZNAME	: Gündem,
RÜESA	: Reisler, başkanlar,
S	
SABIK	: Önceki, eski,
SAFVET	: Temizlik, paklık,
SALAHİYET	: Yetki,
SA'Y	: Çalışma,
SEVKÜLCEYŞ	: Asker sevki,
SOLİDARİZM	: Sosyalizm, liberalizm, bilimsellik ve dini dogmatiklik arasında yer alan orta yol,
SUKUT	: Düşmek, değerini kaybetmek,
SÜLUS	: Üçte bir,
T	
TAĞLİT	: Yanıltma, karıştırma,
TAHAKKÜM	: Zorbalık,
TAKRİR	: Önerge, anlatış, anlatma,
TAYY	: Geçmek, kaldırmak,
TEARUZ	: İki delilin birbiriyle çatışması hali,
TECDİD	: Yenileme,
TEDRİS	: Öğretim,

TEKSİF	: Koyulaştırma, yığma,
TEMELLÜK	: Mal edinme,
U	
UKUD	: Akitler, sözleşmeler,
V	
VELEV	: Olsa da, bile, eğer, hatta, ister, isterse,
<u>Z</u>	
ZEYL	: Ek,
ZİLYED	: Bir şeyi elinde tutan, tasarruf eden.